

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Γιά νά υπάρξει
ἐπιστημονική
ἐρευνα

Κυκλοφορίες
τῶν Ἑλληνικῶν
Βιβλίων

ΠΑΣΟΚ:
σοσιαλισμός
ἢ λαϊκισμός

Ἡ στροφή πρὸς
τὴν τεχνική
ἐκπαίδευση

Ἐργαστήριον Ἑλεφάντη, Λαϊκὴ ἐτιμηγορία πάνω σέ ψευδώνυμους στόχους. Παύλου Κρέμου, Ἡ μετανάστευση τῆς μορφωτικῆς ἀθλιότητος. Ἄννας Φραγκουδάκη - Μαρίνας Παπαγιαννάκη, Τῆ Μαριορὴ τὴν πήρανε στρατιώτη. Μιχάλη Παπαγιαννάκη, Προστασία τῆς νεολαίας ἢ ἐρωτικὴ περίπτωξη πρωτοπορίας καὶ συντήρησης. Ἄλκη Ρήγου, Ἐπιστημονικὴ ἐρευνα καὶ κυβερνητικὴ τακτικὴ. Ἐργαστήριον Ἑλεφάντη - Μάκη Καβουριάρη, ΠΑΣΟΚ: Σοσιαλισμός ἢ λαϊκισμός. Ἐργαστήριον Κατσιγιάννη, Μερικὰ δεδομένα γιά τό βρετανικὸ ἐργατικὸ κίνημα. Ἐργαστήριον Δρεττάκη, Ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμός στά τριτάξια Γυμνάσια. Ἐργαστήριον Ἡλιοῦ, Γιά νά υπάρξει ἐρευνα. Ἐργαστήριον Μηλιοῦ, Ἡ στροφή πρὸς τὴν τεχνικὴ ἐκπαίδευση. Ἐργαστήριον André Tiano, Γιά ν' ἀναστηθεῖ τό Πανεπιστήμιον. Ἐργαστήριον Ἡλιοῦ, Κυκλοφορίες τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων. Ἐργαστήριον Βιβλιοκρισίες. Βιβλιοκριτικὰ σχόλια.

Μηνιαία ἐπιθεώρηση ■ τεῦχος 13 ■ Ὀκτώβριος 1977 ■ 50 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

μηνιαία επιθεώρηση, τεύχ. 13, Οκτώβριος 1977, 50 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Άγγελος Έλεφάντης	Λαϊκή έτυμηγορία πάνω σέ ψευδώνυμους στόχους	2
Παύλος Κρέμος	Ή μετανάστευση τής μορφωτικής άθλιότητας	5
Μαρίνα Παπαγιαννάκη - Άννα Φραγκουδάκη	Τή Μαριορή τήν πήραν στρατιώτη	8
Μιχάλης Παπαγιαννάκης	Προστασία τής νεολαίας ή έρωτική περιπτύξη πρωτοπορίας καί συντήρησης	9
Άλκης Ρήγος	Ήπιστημονική έρευνα καί κυβερνητική τακτική	11
Άγγελος Έλεφάντης - Μάκης Καβουριάρης	ΠΑΣΟΚ: Σοσιαλισμός ή λαϊκισμός	14
Γιώργος Κατσιγιαννης	Μερικά δεδομένα γιά τό βρετανικό έργατικό κίνημα	24
Μανώλης Δρεττάκης	Ή επαγγελματικός προσανατολισμός στά τριτάξια Γυμνάσια	30
Μαρία Ήλιού	Γιά νά υπάρξει έρευνα	35
Γιάννης Μηλιός	Ή στροφή πρός τήν τεχνική εκπαίδευση	42
André Tiano	Γιά νά αναστηθεί τό Πανεπιστήμιο	50
Φίλιππος Ήλιού	Κυκλοφορίες τών έλληνικών βιβλίων	53
Φίλιππος Τζόβας	«Max Weber : συστηματική κοινωνιολογία καί μεθοδολογία» του Βασίλη Φίλια	63
Άργύρης Φωτεινός	«Οί Δουβλινέζοι» του Τζέημς Τζόυς	65
Βιβλιοκριτικά σχόλια	Γκυστάβ Φλωμπέρ «Ή Πειρασμός του Άγίου Άντωνίου». Χρίστου Ζαφείρη «Τό μονοτονικό σύστημα αναγκαιότητα τής ελληνικής παιδείας». Ή ομάδα έργασίας - Ήδρυμα Τριανταφυλλίδη «Νεοελληνικά κείμενα γιά τό Γυμνάσιο». Μάρξ - Ήνγκελς «Κείμενα γιά τή λογοτεχνία καί τήν Τέχνη».	

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 300 δρχ., έτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπης: έξάμηνη 400 δρχ., έτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (άερ.): έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 900 ■ Γιά Ήργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Ήταιρείες: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1.000 ■ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ-ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 3245332 ■ Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ: Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος, Αθήνα.

Ήκδότης: Δήμος Μαυρομμάτης, ιδιοκτήτης: Σπύρος Δελέγκας, Διευθυντής: Άγγελος Έλεφάντης. ■ Φωτοστοιχειοθεσία Φωτόγραμμα ΕΠΕ, Κεράμεικού 23 Αθήνα, τηλ. 5245846 ■ Εκτύπωση Γ. Ξανθάκης - Μ. Ζερβας, Πλάτωνος 14, Ν. Ήράκλειο, τηλ. 2778978.

Μέ τό τεύχος αυτό ὁ ΠΟΛΙΤΗΣ συμπλήρωσε ζωή 13 τευχῶν. Ἡ προσπάθεια ξεκίνησε ὕστερα ἀπό κοινές διαπιστώσεις καί συγγενικές ἐκτιμήσεις τῶν μελῶν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς καί τῆς Γραμματείας. Οἱ ἐκτιμήσεις αὐτές ἄλλωστε ὀδήγησαν στήν ἐκπόνηση τῆς μεθόδου πραγματοποίησης τοῦ περιοδικοῦ τήν ὁποία ὑπενθυμίζουμε ὅπως εἶχε διατυπωθεῖ στό 1ο τεύχος τοῦ ΠΟΛΙΤΗ.

1. Ἡ οικονομική δαπάνη βαρύνει τόν ἐκδότη.
2. Ἡ Γραμματεία τοῦ περιοδικοῦ, ὑπεύθυνη γιά τή διεκπεραίωση τῆς συντακτικῆς καί τεχνικῆς ἐργασίας, πλαισιώνεται ἀπό τή Συντακτική Ἐπιτροπή, τῆς ὁποίας ὁ σαφῆς ρόλος παραμένει ἀκόμη ἀνοιχτός.
3. Ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ ὀφείλεται σέ κοινές διαπιστώσεις καί συγγενικές ἐκτιμήσεις τῶν μελῶν τῆς Γραμματείας καί τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς.
4. Ἀπό κοινή ἀπόφαση προέκυψε καί ὁ χαρακτήρας τοῦ περιοδικοῦ ὡς μέσου πολιτικῆς παιδείας.
5. Κοινή εἶναι καί ἡ πολιτική ἀφετηρία τοῦ περιοδικοῦ: ὀρίζεται κυρίως ὡς πρός τά σημεῖα τῆς πού ἀποκλείονται, καί λιγότερο ὡς πρός τίς θετικές τῆς λαβές, πού ἡ ὀριστική τους ἐπιλογή εἶναι τό ζητούμενο τῆς ἔκδοσης. Ἡ διάκριση αὐτή ἰσχύει τόσο γιά τή μέθοδο ὅσο καί γιά τά περιεχόμενα τοῦ περιοδικοῦ.
6. Ἡ βασική εὐθύνη γιά κάθε δημοσίευμα ἀνήκει στόν ὑπογραφόμενο. Γι' αὐτό καί δέν θά ὑπάρχουν, μέ ἐξαιρεση τό παρόν, ἀνυπόγραφα κείμενα.
7. Ἡ Γραμματεία δεσμεύεται ἀπό τήν ὑποχρέωση νά ὀργανώνει τήν ὄλη ἔτσι ὥστε νά μή δημιουργεῖται σύγχυση στόν ἀναγνώστη, καί νά συγκροτεῖ τά ἐνυπόγραφα ἄρθρα σέ συστήματα μελέτης καί ἔρευνας.
8. Ἡ Συντακτική Ἐπιτροπή προσφέρει τά μέλη τῆς ὡς τακτικούς συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ καί βαρύνεται μέ τό χρέος νά διαμορφώσει προοδευτικά τό ὕφος τοῦ περιοδικοῦ.
9. Αὐτή εἶναι ἡ ὀχύρωση τοῦ περιοδικοῦ ἀπό μέσα. Τά ὑπόλοιπα καί τά περισσότερα πιστώνονται στούς συνεργάτες καί τούς ἀναγνώστες τῆς ἔκδοσης.

Στόν ἀναγνώστη ἀνήκει τό δικαίωμα νά κρίνει τήν προσπάθεια. Θά πρέπει ὁμως νά ξέρει καί τά ἐμπόδια πού προέκυψαν στήν πορεία.

Τό χρέος τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς «νά διαμορφώνει προοδευτικά τό ὕφος τοῦ περιοδικοῦ» πληρώθηκε μόνο μερικά. Τό ἴδιο πρέπει νά σημειωθεῖ καί γιά τό ἔργο τῆς Γραμματείας πού ὀφείλε νά «ὀργανώνει τήν ὄλη καί νά συγκροτεῖ τά ἄρθρα σέ συστήματα μελέτης καί ἔρευνας». Λόγοι περισσότερο τεχνικοί παρά ὀδισιαστικοί δυσκόλεσαν τή στενή συνεργασία Σ.Ε. καί Γ.Σ. Κυρίως δέν ἔγινε δυνατό νά ξεπεραστοῦν τά ἐμπόδια πού ἔθετε τό μοίρασμα τῶν μελῶν τῆς Σ.Ε. μεταξύ Ἀθήνας καί Θεσσαλονίκης στά περιορισμένα χρονικά ὀρια πού ἐπέβαλε ἡ μηνιαία περιοδικότητα τοῦ ΠΟΛΙΤΗ. Ἐτσι διατηρήθηκε ἡ ἀσάφεια τῶν ρόλων τῶν δύο ὀργάνων καί ὁ ρόλος τῆς Γραμματείας, ἐκ τῶν πραγμάτων, ὕπερτονίστηκε.

Οἱ δυσκολίες αὐτές ὑποχρεώνουν στήν ἀναθεώρηση τῆς ἐκδοτικῆς βάσης τοῦ ΠΟΛΙΤΗ καί στήν προσαρμογή τῆς ἔκδοσης στίς πραγματικές τῆς διαστάσεις. Ἐπί τοῦ παρόντος γιά τή συνέχιση τῆς ἔκδοσης τήν εὐθύνη ἀναλαμβάνει ὁ ἐκδότης. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι ἡ προσαρμογή αὐτή δέν σημαίνει ἀναθεώρηση τοῦ χαρακτήρα τοῦ περιοδικοῦ ὡς μέσου πολιτικῆς παιδείας. Καί, παρά τήν ἀλλαγῆ τῆς ἐκδοτικῆς βάσης, οἱ συνεργασίες τοῦ περιοδικοῦ θά συνεχίσουν νά χαρακτηρίζουν τήν ποιότητά του. Γι' αὐτό καί ἡ βασική εὐθύνη γιά κάθε δημοσίευμα θά ἀνήκει στόν ὑπογραφόμενο. Ὅλοι ὄσοι ὡς τώρα συνέβαλαν στήν ἐπιτυχία τῆς ἔκδοσης, συνεργάτες, μέλη τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς καί τῆς Γραμματείας συνεχίζουν νά στηρίζουν τήν προσπάθεια. Πάνω ἀπό ὄλα ὁμως ἡ συνδρομή τῶν ἀναγνωστῶν θά ἀποτελεῖ τό λόγο ὕπαρξης τοῦ ΠΟΛΙΤΗ.

Ὁ Ἐκδότης

διαγυμνουοφδαλμου

ΛΑ' Ι' ΚΗ ΕΤΥΜΗΓΟΡΙΑ ΠΑΝΩ ΣΕ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΥΣ ΣΤΟΧΟΥΣ

Η περίοδος είναι προεκλογική. Είναι ή ώρα τής λαϊκής έτυμηγορίας.

Οι έκλογές θά διεξαχθούν σέ ένα κλίμα πού τό συνθέτουν οι ανταγωνισμοί τών πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, όπως έμφανίζονται αυτό τό φθινόπωρο τού 1977. Όμως δέν γεννήθηκαν χθές, μέ τό άνοιγμα τής προεκλογικής περιόδου· έχουν τήν ιστορία τους στό πολυτάραχο παρελθόν τού τόπου ή στό πρόσφατο πού πέρασε από τή μεταπολίτευση ως σήμερα. Τά προβλήματα πού αναδειχθηκαν σ' αυτούς τούς άσύμμετρους χρόνους και ό βαθμός πού οι κοινωνικές ομάδες έχουν συνειδητοποιήσει άδιέξοδα και προοπτικές θά καθοδηγήσουν τά βήματα τού καθενός. Κανείς τέτοιες στιγμές δέν είναι παρθένας. Ούτε ό λαός ούτε οι πολιτικές δυνάμεις καταβαίνουν στόν έκλογικό στίβο άθωοι και άνυποψίαστοι.

Άφου λοιπόν διέρρευσε ή πολυτάραχη τριετία, άφου ψηφίστηκε τό Σύνταγμα, νέοι θεσμοί και μεταρρυθμιστικά μέτρα, άφου διαδόθηκαν νέοι πολιτικοί όροι όπως «άριστεροχουντισμός», «βασιλοχουντισμός», «άποχουντοποίηση», «άποσταθεροποίηση», «σταγονίδια» κλπ, άφου έγιναν δίκες άπριλιανών πρωτεργατών, βασανιστών και κάθαρση τού στρατεύματος, άφου ζητήματα όπως ή είσοδος στήν ΕΟΚ, τό Αιγαίο, τό Κυπριακό και οι άπεργίες κράτησαν τήν άνάσα τής κοινής γνώμης μαζί μέ τό νερό τού Καματερού, τήν άπόδραση τού Μπόλαρη, τό λουμπάγκο, τή χαβούζα, και τίς φωτιές, άφου έδώ και ένα χρόνο λέγεται και ξαναλέγεται ότι θέμα έκλογών πρίν τήν ώρα τους «δέν τίθεται», τελικά, τέθηκε και θέμα εκλογών.

Στήν ίδια περίοδο, παγωμένα από τήν έφτάχρονη στρατιωτική δικτατορία, τεράστια κοινωνικά ζητήματα βγήκαν στό φώς τίς περισσότερες φορές μέ τήν έπιβλητική συνοδεία λαϊκών έκδηλώσεων και τήν άποπνυκτική μυρουδιά δακρυγόνων. Θά έλεγε κανείς ότι τούτα τά σημαντικά γεγονότα έκαναν τίς πρόωρες εκλογές άναγκαία και μόνη λύση τού πολιτικού μας προβλήματος. Θά έλεγε κανείς ότι ή γλώσσα τής πολιτικής έκφράζοντας τά κοινωνικά ζητήματα βρήκε τόν τρόπο νά τά μετατρέψει σέ πολιτικό αίτημα έναλλαγής τών δυνάμεων τής έξουσίας.

Άλήθεια τί άκριβώς έγινε; Η γλώσσα τής πολιτικής χάρισε στά κοινωνικά και άλλα ζητήματα τή δική τους λαλιά ή μήπως τά υποχρέωσε νά μιλήσουν κομματικά ιδιώματα; Ποιόν από τίς δυό γλώσσες καλούμαστε νά μιλήσουμε στίς εκλογές πού έρχονται; Και πρώτα άπ' όλα γιατί σώνει και καλά πρέπει νά μιλήσουμε εκλογικά;

Σέ ένα δημοκρατικό πολίτευμα γεννιέται άνάγκη εκλογών πρίν τήν ώρα τους όταν έχουν προκύψει μείζονα πολιτικά προβλήματα πού τό κυβερνών κόμμα δέν μπορεί νά άντιμετωπίσει, όταν μέσα από τήν κοινωνική σύγκρουση ξεπηδάει διάσταση κυβέρνησης και εκλογικού σώματος, όταν τά κοινωνικά στρώματα μετατοπίζονται πολιτικά, όταν τά γεγονότα είναι τέτοιας έντασης πού μόνο ή λαϊκή έντολή δίνει τό δικαίωμα και τήν πολιτική βάση γιά τήν άντιμετώπισή τους. Άλλως τό πολίτευμα λειτουργεί μέ τούς θεσμοθετημένους μηχανισμούς του πού όρίζουν τήν κανονική λήξη τής βουλευτικής θητείας τεκμαίροντας τήν άνάγκη ανανέωσης τής λαϊκής έντολής.

Όμως στήν προκειμένη περίπτωση κανείς από τούς προηγούμενους λόγους δέν συντρέχει. Η έπίσπευση τών εκλογών είναι τεχνητή, οι εκλογές δέν έπιβλήθηκαν από τήν δύναμη τών πραγμάτων. Πώς φτάσαμε λοιπόν εκεί;

Όλόκληρα δημοσιογραφικά συγκροτήματα δούλεψαν άκούραστα γιά νά δημιουργήσουν εκλογικό ζήτημα. Οι σχετικές συζητήσεις γιά υποψήφιους, συμπράξεις, ποσοστά κ.λπ. έδωσαν και πήραν ενώ κάθε τόσο άναγγελλόταν ό πιθανός χρόνος διενέργειας εκλογών ή κατηγορούνταν ή κυβέρνηση πώς δέν διέψευθε ή δέν έπαλήθευε τά θρυλούμενα. Παράλληλα, μερίδα τής άντιπολίτευσης, γιά τήν όποία ή θεαματική συνθηματολογία έχει άναχθεί σέ βαθύτερη πολιτική μεθοδολογία και φιλοσοφία, πίεσε έπίμονα πρός τήν κατεύθυνση αυτή. Τό μοτίβο ήταν σταθερό: ύπάρχει διάσταση άνάμεσα στήν κυβέρνηση και τό λαό, ή κυβέρνηση άθέτησε τίς λαϊκές έντολές, ή ό λαός άλλαξε και ξεπέρασε τό δίλημμα «Καραμανλής ή τά τάνκς». Και θεματοφύλακες αυτοί τής λαϊκής έντολής διεκδίκησαν τήν άμεση προσφυγή στίς κάλπες πού θά ξανάδινε στό λαό φωνή. Στήν πραγματικότητα δέν διεκδικούσαν παρά

διαγυμνουοφδαλμου

τή θέση τής αξιωματικής αντιπολίτευσης, τή γενική δικολαβία τών κοινωνικών υποθέσεων καί τών λαϊκών αιτημάτων.

Η κυβέρνηση πάλι, σίγουρα γιά τή δύναμή της, τόσο τή πραγματική όσο καί κείνη πού τής προσθέτει ή νομή του κρατικού μηχανισμού καί ό έ λογικός νόμος, «ένέδωσε» στίς πιέσεις. Άλλωστε από τή στιγμή πού δημιουργήθηκε ζήτημα ή παράταση τής προεκλογικής περιόδου έτσι κι άλλιώς τή ζημίωσε καί αυνεπώς, έπισπεύδοντας τίς έκλογές δέν είχε νά χάσει παρά τήν ενόχληση πού δημιουργεί ή προπαγάνδισή του συνθήματος περί διάστασης λαού καί κυβέρνησης. Οί κυβερνώντες δέν γνοιόστηκαν νά διαφυλάξουν τήν ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος πού οί ίδιοι θεασοθέτησαν αλλά νά περιφρουρήσουν τό κομματικό τους συμφέρον ονομάζοντάς το ύψιστο έθνικό ζήτημα.

Τέλος τά άλλα τμήματα τής αντιπολίτευσης σ' ατή τήν δημιουργία προεκλογικού κλίματος δέν εναντιώθηκαν. Άφησαν τά πράγματα νά έρπουν καί μόνο τήν ύστατη μίλησαν γιά έκλογικό αίφνδιασμό.

Στίς έκλογές όπου οδηγούμαστε μέ τρόπο τεχνητό οί προβαλλόμενοι στόχοι είναι ψευδώνυμοι. « Έθνικό ζήτημα», «ή Ελλάδα στους Έλληνες», «γιά μιά Ελλάδα ανεξάρτητη» κλπ. είναι τό εξωραϊσμένο προσωπείο πεζότερων επιδιώξεων. Μέσα από αυτά τά μεγαλόστομα συνθήματα διαφαίνονται τά πραγματικά: νά επιβεβαιωθεί ή μεγάλη πλειοψηφία γιά τήν κυβερνητική παράταξη, νά εισπραχθεί ή λαϊκή δυσαρέσκεια από τούς χαρακτηριστικούς αρχηγούς. [Υπάρχουν καί οί άλλες παρατάξεις πού θά προσπαθήσουν μέσα από τίς κάλπες νά βγάλουν ό,τι μπορούν νά βγάλουν, αλλά μιλάμε γιά κείνους πού κατά κύριο λόγο οργανώνουν τή φθινοπωρινή έορτή]. Έτσι, οί «έθνικές ανάγκες», «ή κοινωνική απέλευθερωση», «ή αντιιμπεριαλιστική πάλη» πασχίζουν νά πείσουν γιά τό έπείγον του πράγματος καί εν πάσει περιπτώσει ότι θά τσακωθούμε γιά σοβαρά πράγματα καί όχι γιά ψύλλου πήδημα.

Πίσω όμως από όλα αυτά υπάρχει ένα σόφισμα πού μοιάζει νά δικαιώνει τήν τροπή πού πήραν τά πράγματα. Από τή μεταπολίτευση ως σήμερα ή αντιπολίτευση στηρίχτηκε στό αξίωμα ότι ή Βουλή πού προέκυψε από τίς «έσπευμένες» έκλογές του 1974 ήταν άποτέλεσμα βιασμού τής λαϊκής βούλησης, άποτέλεσμα του «Καραμανλής ή τά τάνκς». Άρα ή κοινοβουλευτική δύναμη του κάθε κόμματος ήταν τό νόθο αυτό του βιασμού. Τό αξίωμα καλλιέργησε τή φενάκη ότι μέσα σέ ένα άλλο κλίμα, χωρίς τό τρομερό δίλημμα, θά είχαμε ούσιαστικές ανακατατάξεις, ένα διαφορετικό μοίρασμα τής κοινοβουλευτικής δύναμης. Άκόμη καί ή έναλλαγή στήν εξουσία δέν θά έπρεπε νά αποκλειστεί. Ειδικά βέβαια τό τελευταίο αυτό κανείς δέν τό έπεί καί τό χειρότερο κανείς δέν τό πιστεύει. Καί σήμερα ακόμη κανείς δέν πιστεύει ότι στίς έκλογές πού έρχονται υπάρχει πιθανότητα νά «πέσει ό Καραμανλής». Μέ άλλα λόγια καμιά πολιτική δύναμη δέν εκτιμά ότι μπορεί νά διεκδικήσει μόνη της ή σέ συνασπισμό τήν εξουσία. Τό πρόβλημα τής εξουσίας κατά παράδοξο τρόπο είναι λυμένο.

Η αρχική θέση πού σίγουρα βόλευε γιαντί κάλυπτε αδυναμίες καί άποτυχίες ύπονόμευσε τό σύνολο τών δυνάμεων τής αντιπολίτευσης. Στηριζόταν στήν πλάνη ή τήν ιδεολογία πώς κάπου έλλοχεύει μιά «χούντα» έτοιμη νά έπιτεθεί -άρα έμπόδιζε τήν έξαγωγή τών πρακτικών συμπερασμάτων από τήν εν γένει κοινή διαπίστωση ότι ή δικτατορία κατέρρευσε-, καί άφαιρούσε από τό λαϊκό παράγοντα τή δυναμική τής παρέμβασης. Κυρίως όμως θόλωνε τή νηφάλια άνάλυση τών λόγων πού όδήγησαν στό 54%, του χαρακτήρα τής Νέας Δημοκρατίας καί του καθεστώτος πού προοδευτικά άνδρώνονταν στή μεταπολιτευτική περίοδο. Η πολιτική ζωή τής χώρας κινήθηκε στα όρια ενός αντιφατικού αντικαραμανλισμού καί ενός κραυγαλέου αντιχουντισμού. Καί μολονότι στό ρευστό ιδεολογικό καί κοινωνικό ύπεδωφορ τής μεταδικτατορικής Ελλάδας διαμορφώθηκαν άπ' άκρη σ' άκρη του πολιτικού φάσματος νέα πολιτικά σχήματα (Νέα Δημοκρατία, ΠΑΣΟΚ, ΕΔΗΚ, Κ.Σ.Π., ΚΚΕ, ΚΚΕ Έσωτερικού, ΕΔΑ, Σ.Π.) οί ρηξικέλευθες ανανεωτικές διακηρύξεις ή ή άβέβαιη καινοτομία δύσκολα διασκέδαζαν ένα πολιτικό λόγο προδικτατορικών αποχρώσεων καί εν πάσει περιπτώσει άναντίστοιχο πρός τά ρευστά ταξικά, ιδεολογικά καί πολιτικά γνωρίσματα μιάς κοινωνίας πού δέν είναι πιά ή έλληνική κοινωνία τής δεκαετίας του '60. Γι' αυτό καί τών κατόχων τής εξουσίας δέν ίδρωνε τ' άφτί τους (κρειττών γάρ ή θέσις).

διαγυμνουοφδαλμου

Η πρώτη φάση τής νεαρής Δημοκρατίας κλείνει με μία τεχνητή πολιτική ένταση και μία κακομεταχείριση του δημοκρατικού θεσμού. Δεν πρόκειται για τήν ένταση τήν ίδια αλλά για τό πλήγμα πού έμμεσα δέχεται ό δημοκρατικός θεσμός. Γιατί, όταν χωρίς αποχρώντα πολιτικό λόγο ό εκλογικός θεσμός δέν λειτουργεί όπως έχει προβλεφτεί τότε καταντάει άφερέγγυος, «άποσταθεροποιείται», ξεπέφτει σέ φθινοπωρινή έμποροζωοπανήγυρη.

Και κατά συνέπεια:

Βιαστήκαμε πολύ νά περάσουμε όλοι στά «πρακτικά ζητήματα τής ημερήσιας διάταξης» λές και τά θέματα είχαν άνασκαφεί σέ βάθος. Τήν επαγγελία τής ανανέωσης θεσμών, ιδεών και ανθρώπων παραμόνευε ό έκπεσμός τής, τό μύθο-πρόσκληση ή βουλιμία του έκλογικού ποσοστού.

Και έπειδή ό λόγος για έκλογές, όπου κανείς δέν είναι παρθένος –ιδίως όταν οι λόγοι πού τις έφεραν και οι στόχοι πού τις διανθίζουν είναι ψευδώνυμοι-, και έπειδή πάντα υπάρχει περιθώριο πριν από τό άποφασιστικό ξεστράτισμα, χρειάζεται νά αναρωτηθούμε. Και νά αναρωτηθούμε πολιτικά: μπορεί τουλάχιστο νά άποκαλύψουμε τήν ψευδωνυμία πού επικαλείται τή λαϊκή έτυμηγορία, μήπως και άλλες ύποθηκες έγγραφοϋν για τήν πολιτική μας ζωή;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

Δύο νέες εκδόσεις στή σειρά
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

ΖΑΝ ΠΙΑΖΕ

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ**

Μετάφραση
Φούλα Χατζιδάκη

Έπιστημονική θεώρηση
*Τερέζα Πεντζοπούλου -
Βαλαλά*

Έπιμέλεια
Γιάνης Κρητικός

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ

**Η ΑΠΟΛΑΥΣΗ
ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ**

Μετάφραση
*Φούλα Χατζιδάκη
Γιάνης Κρητικός*

**ΡΟΛΑΝ
ΜΠΑΡΤ**

**η απολαυση
του
κειμενου**

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

Κεντρική διάθεση: Βιβλιοπωλείο «ΚΕΔΡΟΣ», Πανεπιστημίου 44, τηλ. 3248346

διαγυμνουοφδαλμου

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΗΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗΣ ΑΘΛΙΟΤΗΤΑΣ

Τό ζήτημα τών φοιτητών έξωτερικού ήρθε πάλι στήν έπικαιρότητα τών έκπαιδευτικών μας πραγμάτων. Άφορμή γι' αυτό στάθηκε ή πρόταση τής Νομισματικής Έπιτροπής νά περιορίσει τό χορηγούμενο συνάλλαγμα και ή απόφαση τής Ιταλικής κυβέρνησης (πού τελικά δέν θά εφαρμοστεί) νά μήν δέχεται στό έξής Έλληνες φοιτητές στά πανεπιστήμια τής.

Τό θέμα είναι παλιό και πολυσυζητημένο. Άπό τή μεριά του δείχνει πολύ καθαρά τήν άθλιότητα πού έπικρατεί στά έκπαιδευτικά μας ζητήματα: χιλιάδες Έλληνες φοιτητές άναζητούν στά πανεπιστήμια τής Εύρώπης δ,τι τούς στερεί τό έλληνικό. Μαζί τους μεταναστεύει ένα σεβαστό ποσό συναλλάγματος και ή μορφωτική νοσηρότητα του έλληνικού Γυμνασίου πού, ώστόσο ούτε στά ξένα θά βρει γιατριά.

Τό ζήτημα ξαναήρθε στήν έπικαιρότητα ύστερα από τήν πρόσφατη απόφαση τής Ιταλικής κυβέρνησης πού άναφέραμε. Για λόγους πού δέν μπορούν νά άναλυθούν στό σύντομο αυτό σημείωμα θά πρέπει νά σημειώσουμε δτι όχι μόνο ή Ιταλία αλλά και ή Γαλλία, ή Γερμανία, ή Αύστρια και άλλες χώρες τής Εύρώπης άκολουθούν μιά τακτική πού ή δυσκολεύει ή άπαγορεύει τήν έγγραφη στά πανεπιστήμια τους ξένων φοιτητών. Έπειδή όμως ή απόφαση τής Ιταλικής κυβέρνησης και στή συνέχεια τής ελληνικής Νομισματικής Έπιτροπής για τό συνάλλαγμα έπληξε «ξαφνικά» πολλές χιλιάδες φοιτητών, πού έχουν έγγραφει στά Ιταλικά πανεπιστήμια τά τελευταία χρόνια, τό θέμα έπηρε έδιαίτερη όξύτητα. Άκολούθησαν κινητοποιήσεις γονέων, φοιτητών, οργανώσεων φέτος τό καλοκαίρι και τελικά τό μέτρο άνεστάλη προσωρινά. Όστόσο, ή κινητοποίηση αυτή ήρθε άργά, δηλαδή όταν πιά τά μέτρα είχαν άναγγελεθεί πριν φτάσει ό κόμπος στό χτένι καμιά μελέτη, καμιά κινητοποίηση και καμιά συγκεκριμένη πρόταση δέν είχε δει τό φώς, ούτε από τούς άμεσα πληττόμενους ούτε από τούς άρμόδιους κυβερνητικούς παράγοντες. Η απόφαση τής Νομισματικής Έπιτροπής ήταν είδος ποινήσ σέ βάρος όσων φοιτούσαν στήν Ιταλία, τήν όποία δέν αξιζαν μιά και δέν ήταν αυτοί πού είχαν δημιουργήσει τήν κατάσταση αλλά ή άποδιοργάνωση του έλληνικού έκπαιδευτικού συστήματος.

Τό παράδοξο είναι δτι οι άπόψεις του φοιτητικού κόσμου, συγκλίνουν σέ όρισμένα συγκεκριμένα αιτήματα, άνεξάρτητα από σοφοδρές ιδεολογικές και πολιτικές διαφορές πού χωρίζουν τίς έπιμέρους φοιτητικές παρατάξεις. Έτσι στή συγκέντρωση π.χ. πού διοργάνωσαν οι Όμοσπονδίες Φοιτητικών Συλλόγων του Έξωτερικού και ή ΕΦΕΕ στις 7.9.77 τά αιτήματα πού προβλήθηκαν ήταν τά ακόλουθα:

- Νά κατοχυρωθεί ή παροχή συναλλάγματος για έννέα χρόνια, για όσο διάστημα δηλαδή παρέχεται και άναβολή στράτευσης λόγω σπουδών.

- Νά καταργηθεί τό άπαιτούμενο από τήν Τράπεζα, ύστερα από τήν απόφαση τής Νομισματικής Έπιτροπής, πιστοποιητικό «καλού μαθητή», πράγμα πού κοντά στά άλλα δέν άντιστοιχεί στις συγκεκριμένες σπουδαστικές συνθήκες τών πανεπιστημίων τής Ιταλίας. Γιατί π.χ. μπορεί κάποιος νά είναι πάρα πολύ «καλός μαθητής» αλλά νά μή είναι σέ θέση νά προσκομίσει τό σχετικό χαρτί, άπλούστατα, γιατί ή άπόδοσή του εκεί δέν αξιολογείται κατά σπουδαστικό έτος αλλά κατά κύκλο σπουδών.

- Νά αύξηθεί ό αριθμός τών μεταγραφόμενων από τά ξένα πανεπιστήμια στά ελληνικά, ή ακόμη νά δοθεί δυνατότητα μεταγραφής σέ όλους όσους σπουδάζουν στό έξωτερικό.

Τά παραπάνω τόσο δίκαια, από πρώτη άποψη, αιτήματα κινδυνεύουν νά μετατραπούν στό αντίθετό τους, νά γίνουν διφορούμενα, άν δέν συνδυαστούν μέ τό συνολικό έκπαιδευτικό πρόβλημα, άν δηλαδή τό ζήτημα τών φοιτητών του έξωτερικού δέν άντιμετωπιστεί σάν πτυχή του συνολικού έκπαιδευτικού μας ζητήματος. Διότι, κανείς δέν μπορεί νά ύποστηρίξει στά σοβαρά δτι οι Έλληνες φοιτητές πρέπει νά τελειώνουν

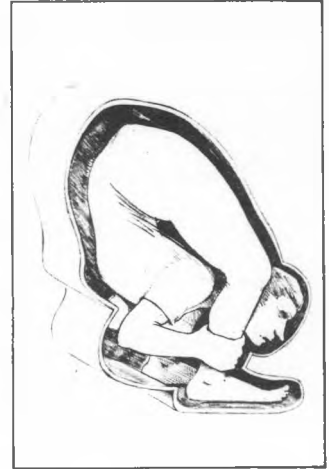
διαγυμνουοφθαλμοι

σε 9 ή και περισσότερα χρόνια σε σχολές των οποίων η τυπική διάρκεια δέν είναι παρά 4 ή 5· ότι θά πρέπει να παραμένουν στο έξωτερικό σχεδόν για μία δεκαετία και στο μεταξύ, σάν έπιστήμονες και πολίτες, να ξεχνούν τά προβλήματα τής κοινωνίας πού τούς ανδρώσε· ή ότι, όσοι είχαν τή δυνατότητα να ταξιδέψουν ως τήν Ίταλία και να μείνουν εκεί ένα ή δύο χρόνια, θά πρέπει να διεκδικήσουν τίς λιγοστές θέσεις του έλληνικού πανεπιστημίου εις θάρος των εδώ συναδέλφων τους πού πέρασαν ή πρόκειται να περάσουν από τά κλαυδιανά δίκρανα των Φροντιστηρίων και των εισαγωγικών έξετάσεων Ή επίσης είναι φτηνή δημαγωγία να πιστεύεται, όπως πιστεύουν μερικοί, ότι τά περιοριστικά μέτρα ήταν άποτέλεσμα μιάς «Ίερās Συμμαχίας» πού σύναψαν οι αντίδραστικές κυβερνήσεις Ελλάδας και Εύρωπαϊκών χωρών μέ σκοπό «νά αποκλείσουν τίς λαϊκές μάζες από τή μόρφωση». Είναι ήλιου φαεινότερο: στίς ανεπτυγμένες κοινωνίες τής Δύσης ποτέ δέν είδαμε να φτιάχνεται κάποιο πανεπιστήμιο «για τό λαό», ποτέ ή πανεπιστημιακή γνώση δέν έγινε κτήμα του λαού, ποτέ τό πανεπιστήμιο δέν ήταν πραγματικά άνοιχτό ούτε για τούς Ιθαγενείς ούτε για τούς Ξένους. Στήν Ίταλία π.χ. χρειάστηκαν μακροχρόνιοι άγώνες όχι για να λυθεί αλλά για να τεθεί τό πρόβλημα του «άνοιχτού πανεπιστημίου», άγώνες στους οποίους ή εργατική τάξη και τά συνδικάτα κατέκτησαν όρισμένους πρωτοποριακούς θεσμούς (π.χ. οι 150 ώρες), και στούς οποίους τέθηκε σάν επίκεντρο ζήτημα ή κοινωνική σημασία και ή κοινωνική χρησιμότητα τής έπιστημονικής γνώσης.

Πρέπει, λοιπόν, τό ζήτημα τής φοιτητικής μετανάστευσης να μετρηθεί μέ έλληνικά μέτρα και όχι μέ τά μέτρα π.χ. του Ιταλικού πανεπιστημίου, πολύ περισσότερο πού σήμερα στήν Ελλάδα θρισκόμαστε έμπρός στο σταυροδρόμι μεγάλων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Η κυβερνητική προοπτική χοντρικά μπορεί να διατυπωθεί ως έξης: Κατάργηση των εισαγωγικών έξετάσεων στα Α.Ε.Ι., αύστηρότερη έπιλογή από τό Γυμνάσιο προς τό Λύκειο, πέραςμα του «πλεονάσματος» στίς διάφορες βαθμίδες τής Τεχνικής και Ήπαγγελματικής Ήκπαίδευσης, άρα, μείωση ή και εξαφάνιση μέσα σε ένα όρισμένο χρονικό διάστημα τής φοιτητικής μετανάστευσης άφου θά εκλείψουν οι λόγοι πού τή γεννούν. Στο μεταξύ περιορισμός και συμπίεση τής ύπάρχουσας μέ διάφορα μέτρα διοικητικού και οικονομικού χαρακτήρα.

Δέν θά άσχοληθούμε στο σημείωμα αυτό μέ τό άν τά γενικότερα μεταρρυθμιστικά μέτρα πού ψηφίστηκαν ή προετοιμάζονται είναι τά κατάλληλα για να λύσουν τό εκπαιδευτικό μας πρόβλημα. Είναι όμως όλοφάνερο ότι τά διοικητικά και τά οικονομικά μέτρα πού προκρίνονται αυτή τή στιγμή κάθε άλλο παρά μπορούν να λύσουν τά προβλήματα πού ήδη έχουν δημιουργηθεί. Και τά προβλήματα είναι τεράστια. Ο άναγνώστης στή διπλανή στήλη μπορεί να πάρει μία ιδέα από τό άπόσπασμα μελέτης του καθηγητή Κ. Δρεττάκη πού παραθέτουμε. Θά θέλαμε όμως να προσθέσουμε και μερικά ακόμη πού δέν μπορεί να αναγραφούν σε στατιστικές και να στρογγυλευτούν σε ποσοστά. Όστόσο δέν είναι λιγότερο πραγματικά από τά οικονομικά. Όποιος έζησε έστω και λίγο στίς ελληνικές φοιτητικές παροικίες του έξωτερικού τά ξέρει πολύ καλά.

Οι νέοι φοιτητές φτάνουν στα εύρωπαϊκά πανεπιστήμια μέ έφόδιο τή στρεβλή και πεινιχή γυμνασιακή παιδεία, και μέ μία γνώση τής Ξένης γλώσσας έπιπέδου κακομεταφρασμένων φράσεων τουριστικού οδηγού πού άκριβοπληρώνουν στα φροντιστήρια. Μέ αυτά τά έφόδια θά αντιμετώπισουν εκπαιδευτικά συστήματα και μία κουλτούρα πού πίσω της κουβαλά τήν ιστορία τής εύρωπαϊκής έπιστήμης και γραμματολογίας εκατοντάδων ετών. Οι μεθοδολογίες τίς οποίες θά θρουν μπροστά τους, έλεύθερης συζήτησης, συλλογικής έρευνας και έπιστημονικής άκριβολογίας πολύ απέχουν από τή ρητορεία, τό θερμαλισμό και τήν κενολογία του έλληνικού Γυμνασίου. Κάπου λοιπόν μεταξύ μύθου και πραγματικότητας, τίς πιά πολλές φορές θαμπωμένοι από τό μύθο και πανικόβλητοι από τήν πραγματικότητα, θά χάσουν τά χρόνια τους, ή μερικά από τά πολύτιμα χρόνια τους, προσπαθώντας κάπως να ένταχθούν στο νέο μορφωτικό

«Τά τελευταία τρία χρόνια τής περιόδου 1962-72 (...) (και ιδιαίτερα τό 1972) σημειώνεται μεγάλη αύξηση του αριθμού των Έλλήνων πού σπουδάζουν στο έξωτερικό (πάντα σύμφωνα μέ τά στοιχεία τής Τραπέζης τής Ελλάδας). Στο γεγονός αυτό, παράλληλα μέ τήν αύξηση των έμβασμάτων κατά εκπαιδευόμενο, όφειλεται ό υπερδιπλασιασμός του σπουδαστικού συναλλάγματος τό 1972 σε σύγκριση μέ τό 1970. Από τό 1972 μέχρι τό 1974 σημειώθηκε νέα αύξηση του αριθμού των Έλλήνων φοιτητών πού κάνουν προπτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές στο έξωτερικό (τό σύνολό τους τό 1974 ξεπέρασε τίς 25.000) και νέα αύξηση τόσο στο συνολικό ποσό του σπουδαστικού συναλλάγματος (...) όσο και στα έμβάσματα κατά εκπαιδευόμενο (55.000 τό 1974)».

Τά νοούμερα είναι ένδεικτικά. Τό 1972 π.χ. ένώ οι τρέχουσες δαπάνες του δημοσίου για τά Α.Ε.Ι. ήταν 852.598.000 δρχ. τό Σ.Σ. άνέρχεται σε 803.070.000 δρχ. Για περισσότερα στοιχεία παραπέμπουμε στήν Ήπιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών, Γ΄ Τετράμηνο, τεύχος 25: Μ. Δρεττάκη, «Τρέχουσες δαπάνες του δημοσίου για τήν έκπαίδευση, 1962-1972».

διαγυμνουοφθαλμου

και παιδευτικό χώρο. Αν αφήσουμε προς στιγμή τις οικονομικές δυσκολίες, οι άλλες είναι αρκετές για να τούς πετάξουν στο περιθώριο. Έτσι, περιθωριακοί, μμορραία καταλήγουν στην έσωστρέφεια, στη δημιουργία μικρών μεταναστευτικών κοινωνιών, ξεκομμένων από την Ελλάδα αλλά και μη ένταγμένων στον ξένο τόπο. Μερικοί κάποτε θα επιστρέψουν με ελάχιστα έπιστημονικά εφόδια – θραύσματα γνώσεων πού άντλησαν ξεφυλλίζοντας πανεπιστημιακά συγγράμματα ή παίρνοντας μιά «μυρωδιά» σε συζητήσεις στο πόδι. Άλλά και οι λίγοι πού πραγματικά καταφέρνουν να αξιοποιήσουν τό χρόνο παραμονής τους στο έξωτερικό και να σπουδάσουν, επιστρέφοντας είναι ύποχρεωμένοι να ένταχθούν σε μιά πραγματικότητα στην όποια μόνο την έπιστήμη τους δέν πρόκειται να άσκήσουν: ο αρχιτέκτονας κάνει τόν έργολάβο, ο γιατρός τόν ιατρικό έπισκέπτη, ο οικονομολόγος τό λογιστή, ο μαθηματικός, ο φυσικός, ο χημικός τόν καθηγητή στα φροντιστήρια. Τά παραδείγματα είναι άτελειωτα. Μερικοί θέβια θα κατακτήσουν σημαίνουσες θέσεις στη διοίκηση, στην εκπαίδευση (καθηγητές κλπ στα ΑΕΙ) ή στην παραγωγή ώστόσο αυτό δέν είναι πάντα συνάρτηση της έπιστημονικής τους άξιας.

Η ρίζα του κακού θρίσκειται στο γεγονός ότι οι ιθύνοντες σιωπηρά θεώρησαν τή φοιτητική μετανάστευση σά μιά δικλείδα άσφαλείας: λειτούργησε ως τώρα σάν κανάλι πού θα διοχέτευε στο κενό τούς συσσωρευμένους ύποψήφιους πού παρήγαγαν τά Γυμνάσια, σάν άντιφάρμακο στην έλλειψη τεχνικής παιδείας. Έτσι, ήταν δυνατό να άντιμετωπίζονται κουτοπόνηρα οι κοινωνικές συγκρούσεις στο χώρο της παιδείας, να άμβλύνονται τά προβλήματα και τό κόστος σπουδών να άντιμετωπίζεται, όχι από τό κράτος, αλλά από τά ιδιωτικά εισοδήματα. Γιατί τά μεσαία στρώματα και τά μικροαστικά (άπό τά όποια κυρίως προέρχονται οι φοιτητές του έξωτερικού) κυνηγώντας τό ιδανικό της «άνώτερης μόρφωσης» πού θα τούς χάριζε κοινωνική προβολή ή θα τούς έξασφάλιζε την πρόσβαση στις άνώτερες βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας, ύποβλήθηκαν έθελούσια στο ύψηλό κόστος σπουδής στο έξωτερικό.

Τά πρόσφατα μέτρα της κυβέρνησης δείχνουν ότι έξακολουθεί να μήν θέλει να άντιμετωπίσει τά προβλήματα της φοιτητικής μετανάστευσης με ούσιαστικό τρόπο. Ήδη πολλοί Έλληνες τελειόφοιτοι κατευθύνονται σε χώρες όπως η Ρουμανία, Ίσπανία και ίσως άργότερα αρχίσει τό ρεύμα προς τις ...άφρικανικές χώρες. Άνεξάρτητα λοιπόν από τό ποιά θα είναι η μελλοντική πορεία των πραγμάτων μετά την όριστική έφαρμογή και τουλάχιστο για μιά πενταετία των μεταρρυθμιστικών μέτρων, στο μεταξύ τό πρόβλημα είναι κρίσιμο. Τόσο κρίσιμο πού άποτελεί έμπαιγμό μέτρο όπως ο περιορισμός του συναλλάγματος και τό πιστοποιητικό «καλού μαθητή» διότι, όπως ειπώθηκε «τό κράτος δέν θέλει να συντηρεί άργοσχόλους». Άντίστροφα, μιά και τό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα δέν μπορεί να λύσει τό πρόβλημα αυτή τή στιγμή ριζικά ως φρόντιζαν τουλάχιστο οι άρμόδιοι των σχετικών ύπουργείων να ρίξουν μιά ματιά στην κατάσταση των ελληνών φοιτητών στο έξωτερικό (όχι όπως ως τώρα συνηθίζονταν ματιά άτυνομευτικού χαρακτήρα) αλλά ούσιαστικής συνδρομής. Μέτρα μπορεί να ύπάρξουν ώστε και η προετοιμασία όσων παίρνουν τό δρόμο της Ξένης να είναι άρτιότερη και ή εκεί παραμονή τους γονιμότερη και συνεπώς συντομότερη. Άλήθεια, τί έχουν να προβάλλουν στον τομέα αυτό οι μορφωτικοί άκόλουθοι των πρεσβειών μας στο έξωτερικό. Τά πανεπιστημιακά ιδρύματα, οι έπιστημονικοί όργανισμοί;

Πάνω άπ' όλα όμως πρέπει να γίνει συνείδηση ότι όταν η εκπαιδευτική άθλιότητα μεταναστεύει δέν μπορεί παρά να μετατραπεί σε μεταναστευτική άθλιότητα πού φέρνει με τή σειρά της τήν άθλιότητα της παλινόστησης (ή του ξεριζωμού). Η λύση των σημερινών προβλημάτων δέν μπορεί να παραπεμφθεί ούτε στη μελλοντική κοινωνική άλλαγή ούτε στη μελλοντική έφαρμογή των μεταρρυθμιστικών μέτρων.

ΠΑΥΛΟΣ ΚΡΕΜΟΣ

διαγυμνουοφδαλμου

ΤΗ ΜΑΡΙΟΡΗ ΤΗΝ ΠΗΡΑΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗ

Άφου μεγαλώσει μέ κοῦκλες, φοιτήσῃ σέ σχολεῖο «θηλέων», ὅπου θά διδαχτεῖ ὅτι δέν παίρνει τά μαθηματικά καί πῶς τό μόνο πρότυπο γιά νά ταυτιστεῖ εἶναι ἡ «νοικοκυρά»: ἄφου μάθει νά περιμένει ἕνα σύζυγο, πού θά τῆς ἐπιτρέψει νά διαγραφεί ἀπό τήν οικογενειακή μερίδα τοῦ πατέρα στό δῆμο γιά νά γραφτεῖ στή δική του· ἄφου ἀντιμετωπίσει τήν ἀγορά ἐργασίας σάν εἶδος δεύτερης κατηγορίας, ὅπου ἔχει δικαίωμα νά ἀσκήσει ρόλους «βοηθητικούς», μέ χαμηλότερη πληρωμή καί δίχως ἐξέλιξη ἄφου ἡ προοπτική τοῦ διπλοῦ ὥραριου (ἕνα ἢ ἐργαζόμενη καί ἕνα ἢ γυναίκα) τῆς διαμορφώσει ἀκόμα πιό ἔντονη τήν ἐπιθυμία ὁ γάμος νά τήν ἀπαλλάξει ἀπό τή δουλειά «ἔξω ἀπό τό σπίτι» ἄφου μέ λίγα λόγια προετοιμαστεῖ χρόνια καί ταυτιστεῖ μέ τό ρόλο ἀτόμου δεύτερης κατηγορίας πού δέν ἔχει κοινωνική διάσταση, ὅταν πιά θά ἔχει ἀφομοιώσει τή «φύση» τῆς καί προσαρμοστεῖ στίς «φυσικές τῆς ἰδιότητες», τότε ἡ Πολιτεία θά τήν καλέσει καί στό στρατό –ἐπειδῆ τά φύλα εἶναι μπροστά στήν πατρίδα ἴσα. Ἡ μνεῖα αὐτή στήν ἰσότητα, μέ αὐτούς τούς ὁρους εἶναι σχεδόν προκλητική.

Καί ὅμως, τό θέμα δέν εἶναι τόσο ἀπλό. Μέσα στίς συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες, ὅπου τό θέμα τῆς γυναίκας εἶναι βασικό κοινωνικό πρόβλημα, ὁποιοδήποτε μέτρο τείνει πρὸς τήν ἔστω καί τυπική, ἔστω καί ἀνεφάρμοστη θεσμοθέτηση ἴδιων –ἀνδρῶν– κοινωνικῶν ρόλων, δέν πρέπει νά ἀπορρίπτεται χωρίς συζήτηση.

Στήν ἐπιστολογραφία τοῦ «Βῆματος» (9.9.1977) μιᾶ γυναίκα, Μαρία Χουρδάκη, ψυχολόγος καί διδάκτωρ, γράφει ὅτι δέν ἀντιμετωπίστηκε ἀπό κανένα τό οὐσιαστικότερο πρόβλημα πού θέτει ἡ στράτευση τῶν γυναικῶν, τό πρόβλημα τῆς οικογένειας. Κινδυνεύει ἡ οικογένεια, λέει, «ἡ στράτευση τῆς γυναίκας θά εἶναι ἕνα εἶδος χαρακτηρισθῆς θολῆς στόν παραπαίοντα ἤδη ἀπό ἄλλες ἀμαρτίες οικογενειακό θεσμό». Δηλαδή, ὅποιο μέτρο –ὅπως ἡ κοινωνική ἐργασία ἢ ἴδια– καταστρέφει τήν ἰσορροπία τῆς διαίρεσης τῶν ρόλων ἀνάμεσα στά φύλα ἔχει συνέπειες πάνω στόν οικογενειακό θεσμό. Ὅποιο μέτρο διαταράσσει τόν προορισμένο ἀπό τή «φύση» ρόλο τῆς γυναίκας, νά ζεῖ στό σπίτι ὑπηρετώντας ἕνα ἄνδρα καί τούς νόμιμους ἀπογόνους του, καταστρέφει τή δοσμένη ἰσορροπία. Ἡ γυναίκα στό στρατό ἀφήνει μοιραία πίσω τῆς ἕνα κενό, κάποια μαγειρικά σκευῆ ὄρφανά, κάποιες ἀξίες κλονισμένες καί ἀργότερα κάποιο παιδάκι νηστικό καί δίχως προστασία. Πολύ ὡραία. Ὅπως ἡ ἐξοδος τῆς γυναίκας στήν ἀγορά ἐργασίας τῆς ἔδωσε τό δικαίωμα τῆς ὁμαδικῆς διεκδίκησης μιᾶς κρατικῆς πολιτικῆς πού νά ἀντιμετωπίζει τά προβλήματα αὐτά, ἄς χρησιμεύσει ἡ στράτευση γιά μιᾶ ὀρθότερη ἐπεξεργασία διεκδικήσεων, γιά ἀποτελεσματικότερη συσπείρωση. Ὅπως ἡ ἐξοδος τῆς γυναίκας στήν ἀγορά ἐργασίας γέννησε τέλος πάντων τό ἰδεολογικό ἐρωτηματικό τῶν δοσμένων ἀνάμεσα στά δύο φύλα ρόλων καί ἀνοῖξε τό τεράστιο κεφάλαιο τῆς φυλετικῆς ἰσότητας, ἄς κλονιστοῦν οἱ ἰσορροπίες τῆς οικογένειας πού, σέ μεγάλο βαθμό, εἶναι θεμελιωμένες πάνω στήν κατωτέρω-τητα τῆς γυναίκας. Ὑπάρχει θέβαια, εἰδικά μέ τό στρατό, ἕνα τεράστιο πρόβλημα. Ὁ στρατός εἶναι κοινωνικός μηχανισμός θίας. Μαθαίνει στούς πολίτες τήν ἀποδοχή τῆς θίας καί λειτουργεῖ σέ στιγμές κοινωνικῆς κρίσης ὡς ἑκτακτὴ ἐξουσία, ἀνασταλτικὴ τῶν κοινωνικῶν ἀντιφάσεων. Ἡ ἐξαίρεση ὅμως τῶν γυναικῶν ἀπ' αὐτόν δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν πολιτική διάσταση τοῦ κοινωνικοῦ ρόλου τοῦ στρατοῦ. Δέν ἀποτελεῖ πολιτικά θεμιτὴ στάση ἀπέναντί του ἡ ἐξαίρεση συμμετοχῆς κάποιου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ πολιτικὴ διάσταση τοῦ προβλήματος θάζει λάθος ἕνα ἐρώτημα. Τί ἐπιδιώκει ἡ κυβέρνηση καί ποιά εἶναι τά αἷτια τοῦ νόμου αὐτοῦ πού τόν ὑπερασπίστηκαν κιόλας μέ ἐπιχειρήματα ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν ἀντιλήψεων καί ἰσότητας τῶν δύο φύλων; Δέν ἐπιδιώκει φυσικά τήν ἰσότητα ἡ κυβέρνηση, καί αὐτό ὁ ἴδιος ὁ νόμος τό ἀποδεικνύει περίφημα. Ἐχει προφανῶς ἕνα πρόβλημα στρατιωτικοῦ προσωπικοῦ στίς διαφορὲς ὑπηρεσίες νά λύσει, καθὼς μάλιστα ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευσίμων μειώνεται διαρκῶς. Ἐχει ἀκόμη φαίνεται σάν ἀντικείμενο τήν προοπτικὴ μείωσης τῆς θητείας κατὰ μερικὸς μῆνες, μείωση ἀδύνατη χωρὶς τήν ἀριθμητικὴ αὔξηση τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ του. Ἀλλὰ μᾶς μίλησαν γιά ἰσότητα. Ὅταν ἡ ἐξουσία καλεῖ ἕνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπίσημα καί νομικά τοποθετημένο στή θέση τοῦ κατώτερου καί ἀδικημένου, νά

διαγυμνουφδαλμου

ύποσσει έπιπλέον και τή στρατεύση, γιά νά τολμήσει νά μιλήσει γιά ίσότητα θά έπρεπε νά μή περιλάθει τό ρατσισμό ούτε στις εξαιρέσεις ούτε στη «φυσική» διαίρεση πού προορίζει τις στρατιωτικές γιά βοηθητικούς «ρόλους», και ακόμη θά έπρεπε νά ανοίξει στις γυναίκες και τις στρατιωτικές σχολές. Όταν καλείσαι φαντάρος στοιχειώδες δικαίωμα είναι νά μπορείς νά εισαχθείς στη Σχολή Ευελπίδων Δοκίμων και Ίκάρων. Η φράση αυτή ήχει σαν προκλητικός παραλογισμός γιά ένα και μόνο λόγο: γιαντί θέτει τό πρόβλημα τής έξουσίας, άφορά τό μοίρασμα τής έξουσίας ανάμεσα στα φύλα. Και τέλος πάντων τό πρόβλημα τής γυναίκας στό στρατό δέν τό έβαλε στην Έλλάδα καμιά φεμινιστική όργάνωση, ό άρμόδιος ύπουργός τό έθεσε. Και άφού αυτός τό έθεσε, μπορεί κανείς νά του θυμίσει πώς στη Βουλγαρία γιά παράδειγμα αλλά και στη Γαλλία οι γυναίκες φτάνουν δικαιωματικά ως τό βαθμό του στρατηγού. Προβλέποντας τό ειρωνικό ανακλαστικό πού πλατιά θά προκαλέσει τό παράδειγμα, σημειώνουμε ότι τό κίνητρο γιά νά γράψουμε τό σημείωμα αυτό δέν είχαμε καμιά κρυμμένη έπιθυμία νά γίνουμε στρατηγοί, αλλά τό νόμο πού ή κυβέρνηση ψήφισε δίχως νά πολυασχοληθεί με τις κριτικές αντίδράσεις, καθώς άρκουν οι βουλευτές της στην πλειοψηφία. Η περίφημη ίσότητα πάντως έχει μεγάλη κοινωνική σημασία και ή κυβέρνηση δέν τή θέλει. Η άνισότητα στηρίζει τήν κοινωνική και πολιτική ίσορροπία. Γι' αυτό και ό πρωθύστερος άνανεωτισμός προκάλεσε ένα τέτοιο νομικό κατασκεύασμα. Σέ μία κοινωνία όπου ή θεσμοθετημένη άνισότητα στην πρωτόγονη ακόμη μορφή της δέν έχει καν θιγεί —ό άστικός μας κώδικας είναι ρατσιστικό περιθόλι—, όπου δέν ύπάρχει πρόνοια και καμιά κατοχύρωση γιά τήν εργαζόμενη, όπου μία γυναίκα δίχως προστάτη γένους άρσενικού δυσκολεύεται νά ζήσει και νά έπιζήσει, τό κυβερνητικό άνανεωτικό πνεύμα προτείνει στη γυναίκα νά πάει στό στρατό, όπου θά χρησιμοποιηθεί σε εργασίες πού άρμόζουν στη φύση της. Ίσότητα, έστω και πρωθύστερη, θά ήταν νά τής δώσουν και κείνης τό σύμβολο τής έξουσίας, τήν προέκταση του φαλλικού συμβόλου πού είναι τό περίστροφο. Τοúτο όμως είναι άδιανόητο και δέν είναι καθόλου τυχαίο ότι όπλο στις γυναίκες μόνο έπαναστατικοί στρατοί έδωσαν ως σήμερα.

Τό κυριότερο ίσως είναι ότι ή στρατεύση νομοθετήθηκε. Άς χρησιμοποιηθεί τουλάχιστο γιά νά γίνει από έδω και πέρα με άλλους δρους ό διάλογος. Άς έντεινει τή συσπείρωση γιά τή διεκδίκηση των κύριων κοινωνικών δικαιωμάτων πού οι γυναίκες στερούνται. Προτού γίνει συνθήεια οι μάγειροι στό στρατό νά αντικατασταθούν από μαγειρίσες, ό νόμος πού άναγνωρίζει τις γυναίκες ίκανές γιά στράτευση τούς δίνει τό δικαίωμα νά διεκδικήσουν πιεστικότερα τήν κοινωνική τους όντότητα και νά άρνηθούν όργανωμένα τήν κατάταξη τους σε άτομα δεύτερης κατηγορίας. Η ίκανότητα αυτή πού άναγνωρίστηκε στις γυναίκες δίχως νά τή ζητήσουμε μπορεί νά χρησιμοποιηθεί ως έπιχείρημα ύπέρ μας στον διεκδικητικό διάλογο με τήν έξουσία.

ΜΑΡΙΝΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗ - ΑΝΝΑ ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ Ή ΕΡΩΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΥΞΗ ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Δόξα τω Θεώ ή Ήθική και οι πανάρχαιες παραδόσεις μας δέν κινδυνεύουν στον τόπο μας όσο και όπως άλλου, και ιδιαίτερα στην παρακμασμένη (άπό δεκάδες χρόνια, όπως ξέρουμε) Έσπερία. Όσοι άνησυχούσαν ή άνησυχούν, μέσα στα άλλα, και γιά τήν χαλάρωση τής οικογενειακής, σχολικής, εκκλησιαστικής, κοινωνικής, άστυνομικής και κρατικής έπίβλεψης πάνω στα χρηστά ήθη και έθιμα τής έπαρχίας και τής πρωτεύουσάς μας, πάνω στην έλληνοπρεπή συμπεριφορά μας σε κάθε τομέα, μπορούν ν' άναπνεύσουν. Τήν ύπόθεση πήραν στα χέρια τους έδω και κάμποσο καιρό στιβαρές και μαζικές όργανώσεις πού ξεκινάνε από κάποιες νεολαίες κομμάτων, (πρωταγωνιστεί ή ΚΝΕ, αλλά και άλλες φαίνεται νά τήν άμιλλώνται σ' αυτό ή εκείνο τό σημείο, ή τήν άνέχονται) και «διασυνδέονται» (όπως είναι τής μόδας νά λέμε) με Δήμους και Κοινότητες, με τοπικές, συνοικιακές και άλλες έπιτροπές.

διαγυμνουοφδαλμου

Έτσι, από μήνες τώρα, άνθει μιά έκστρατεία ενάντια στα «ναρκωτικά», τόν «άμερικανικό» ή «Ξενόφερτο» (χωρίς συγκεκριμένη προέλευση ετούτος) «τρόπο ζωής», ενάντια στη «διαφθορά» και υπέρ ενός «έλληνικού τρόπου διασκέδασης», υπέρ του νά γίνουν οι νέοι μας «καλοί μαθητές», «νά έχουν σταθερές αισθηματικές σχέσεις», και άλλα πολλά, λίγο ως πολύ εύφάνταστα, λίγο ως πολύ καλοπροαίρετα. Τά εισαγωγικά μπήκαν όπου μπήκαν γιά νά δείξουν τό πιστό της αντιγραφής από κείμενα και συνθήματα πού εύκολα βρίσκει κανείς στις εφημερίδες, στους τοίχους τών πανεπιστημιακών σχολών, σε διάφορες συνοικίες. Και άπ' όσο διαβάζω, πάνω σ' αυτά τά θέματα γίνονται συσκέψεις και συγκεντρώσεις (π.χ. στό Δημαρχείο πρό καιρού), εκθέσεις (άν θυμάμαι καλά κάπου στην Κυψέλη και τά Ιλιΐσια) και άλλες συζητήσεις. Μέ βασική άνησυχία πάντοτε τήν «προστασία της νεολαίας».

Δέν ξέρω πώς και πόσο αντίδρα τό τμήμα της νεολαίας πού ύφίσταται τούς μύδρους της παραπάνω έκστρατείας. Φαντάζομαι και έλπίζω ότι θα συμβαίνει κάτι άνάλογο μέ τήν εύρωπαϊκή νεολαία άπέναντι στον «Στρατό της Σωτηρίας»: εύγενικό χαμόγελο και άδιαφορία σαν γενικός κανόνας, κάποτε προσχωρήσεις και κάποια άντιπάθεια σε όριακές περιπτώσεις.

Όμως έδώ δέν πρόκειται γιά τό «Στρατό της Σωτηρίας», αλλά γιά κομματικούς ή πολιτικοποιημένους μαζικούς «φορείς», μέ έπιρροή άπείρως μεγαλύτερη, μέ πολιτική πρακτική πού διατρανώνει τή θεωρητική, έπιστημονική της θεμελίωση, μέ φιλόδοξα και μακροχρόνια (και διεθνιστικά...) όράματα και συνάμα μέ σύγχρονες συγκεκριμένες αναλύσεις τών συγκεκριμένων καταστάσεων ή τουλάχιστον κάτι τέτοιο διεκδικούν.

Και άρχίζει κανείς νά άναρωτιέται:

Εΐναι πράγματι συγκεκριμένο και καιρίο πρόβλημα της έλληνικής νεολαίας ή περισσότερο (άπό τήν ήδη άφόρητη, άν και κάπως έκσυγχρονηζόμενη) «προστασία» της άπό όλες αυτές τίς πληγές του Φαραώ; Της νεολαίας πού μόλις θγαίνει άπό τόν πολιτισμό του κουρέματος μέ τήν «ψιλή», του καθηγητή πού γυροβολάει στα σινεμά νά τήν μαζέψει μπάς και τήν διαφθείρουν όσα «τολμηρά» άφήνει ή λογοκρισία, του πηλίκιου μέ τήν κουκουβάγια, της μαύρης ή γαλάζιας ποδιάς και της κοτσίδας, του «έγκλήματος τιμής», και του «έχω δύο παιδιά και τρία κορίτσια», του «καλό κορίτσι μέ διαμέρισμα» και ή γαλλικά και πιάνο, του κονφορμισμού και του παλιμπαδισμού πού γεννούσε και άκόμη γεννάει ή παιδαγωγική αλλά και ή ουσία του σχολικού και έξωσχολικού συστήματος μέ τήν άμετροπέπια και τήν άπαρχαιωμένη, έπαρχιακή σε σχέση μέ τό σημερινό κόσμο, πληροφόρηση και διαφώτιση πού της παρέχει (εύτυχώς συχνά άπόλυτα άδιάφορη – κάτι είναι και αυτό), τή διαφώτιση δηλαδή αυτού του περιγύρου όπως χθές τόν γνωρίσαμε έμεις και άκόμη σήμερα μέ πολλούς τριγμούς γνωρίζουν τά γυμνασιόπαιδα και σε ένα βαθμό οι φοιτητές άπανταχού της χώρας (γιατί παρά τά παραδεδωγμένα, πράγματι ή Άθήνα μόνη δέν ή Έλλάδα); Της νεολαίας πού πρακτικά και στη μεγάλη της πλειοψηφία διακρίνεται άκόμη και σήμερα άπό μετριοπάθεια και κοινωνική συμμόρφωση όντως έκπληκτική, τουλάχιστο στις μή πολιτικές της έκδηλώσεις, αλλά και σ' αυτές τίς τελευταίες άν δέν άφεθεί κανείς νά τυφλωθεί άπό τά μεγαλόστομα πλακάτ και τά πυροτεχνήματα τών φεστιβάλ; Και τί σόι θεωρητική και πρακτική άνάλυση είναι εκείνη πού βασίζεται σε τόσο άσφαις, και γι' αυτό επικίνδυνους όρους όπως «Ξενόφερτος», «διαφθορά», (τό αντίστροφο της άρετής ως γνωστόν) κλπ, και άμαλγάματα πού επιτρέπουν ξεσπαθώματα μέ τήν ίδια φόρα ενάντια στα ναρκωτικά, τούς οίκους άνοχής, του τρόπου κατανάλωσης, ένδυμασίας, όμιλίας, συμπεριφοράς και ένας θεός ξέρει τί άλλο; Και ποιός θα μπορέσει νά όριοθετήσει σ' αυτή τήν καταδικαστική μανία τό «καλό» και τό «κακό», τό γενικό κοινωνικό θέμα άπό εκείνα πού άφορούν άυστηρά τήν άτομική προσωπικότητα του καθενός, τίς άνησυχίες του και τίς άναζητήσεις του, τά γούστα του και τά μεράκια του; Οι ισχύοντες τουλάχιστο νόμοι του κράτους έχουν κάποιες ασφάλιστικές δικλείδες: Δικαστήρια, άποδεικτικές και άλλες διαδικασίες, κατηγορία και υπεράσπιση, λίγο ως πολύ έξελικτική νομολογία. Και πάλι, άπ' όλες τίς μεριές αύξάνει ή πίεση γιά τή μεταρρύθμισή τους, γιά τήν έξέλιξή τους, γιά περισσότερη ίσότητα, μεγαλύτερη άνεκτικότητα και έλευθερία σε ό,τι άφορά τήν άτομική ζωή του καθενός, στο βαθμό πού δέν βλάπτει (και αυτή άκόμη ή

διαγυμνουφθαλμοι

έννοια είναι υπό εξέλιξη) τήν άτομική ζωή του άλλου. Ποιός θά μάς προφυλάξει από τούς αυτοδιορισμένους επίδοξους κήσσορες (χωρίς αντίλογο ώς τώρα) του «τρόπου ζωής» μας;

Καί πιά ειδικά, πώς νά μή ανατριχιάσει κανείς μέ εκείνο τό «ξενόφερτος τρόπος ζωής» μέ όλους τούς απόηχους γεροντοκορισμού, ξενοφοβίας, πολιτιστικού, κοινωνικού καί πολιτικού απομονωτισμού καί συντηρητισμού πού θά πρέπει άσφαλώς νά ρίχνει θάλαμο στις ψυχές πόσων καί πόσων κερβέρων τών «ιερών μας παραδόσεων» καί τών «αγνών ήθών καί έθίμων», ενάντια στους φραγκοφορεμένους παλιότερα, στους μακρυμάλληδες πιά πρόσφατα... Καί άς σταματήσει έδώ ό παραλληλισμός γιατί φοβάμαι, σέ άκραία θέβαια περίπτωση, μή καταλήξει αυτή ή ιστορία σέ μία ιδιότυπη έκδοχή, σέ καμιά Έλλάδα Έλλήνων «Αντιϊμπεριαλιστών».

Τά παραπάνω δέν έχουν φυσικά σά στόχο τους νά έκθειάσουν κάποιο «μοντέλο» συμπεριφοράς καί ζωής πού νά χαρακτηρίζεται από τή ναρκωτικομανία, τούτη ή εκείνη συναισθηματική ή σεξουαλική συμπεριφορά, τό σκασιαρχείο από τά σχολεία ή τήν άντικατάσταση τής εξύλινης από τή νάλυον γκλίτσα. Όπως καί τό νά κατακρίνει κανείς μιάν ύποθετική απόφαση ενός κόμματος νά ταχθεί ενάντιον του βαρύγυλου καφέ δέν σημαίνει άναγκάστικά ότι θέλει νά προπαγανδίσει τόν σκέτο!!

Έπιδιώκουν όμως τά παραπάνω νά θέσουν τό έρώτημα: από πότε ή ήθικολογία καί ή ξενοφοβία, μέ όποιο ένδυμα, μπορούν νά άποτελοϋν περιεχόμενο μιάς πολιτικής πρακτικής πολιτικών δυνάμεων πού ισχυρίζονται ότι έμπνέονται από προοδευτικά καί διεθνιστικά Ιδανικά; καί νά χρησιμοποιούνται σά σάλτσα γιά όποιαδήποτε τοποθέτηση; Μέχρι καί τήν ΕΟΚ πήρε σθάрна ή έκστρατεία, μιά καί ή ένταξή μας θά άλλοιώσει τά ήθη καί τά έθιμά μας, όπως έντονα προπαγανδίζεται στην έπαρχία, άλλα καί σέ διεθνή σεμινάρια. Καί τό ίδιο έπιχείρημα χρησιμοποιήθηκε, τό περασμένο Πάσχα, ενάντια στην έγκατάσταση... ναυπηγείων στην Κεφαλλονιά. Καί ό κατάλογος μακράννει καθημερινά. Καί, τό χειρότερο, χωρίς καμιά διαμαρτυρία ή κριτική τοποθέτηση από σχεδόν καμιά, άπ' όσο ξέρω, πολιτική όργανωμένη δύναμη τής χώρας ή από τόν τύπο. Καί έτσι διαμορφώνεται «κοινή γνώμη», πού έξάλλου δέν ζητάει παρά τήν εύκαιρία καί τά προσήματα γιά νά σχηματιστεί ή μάλλον γιά νά ξανασχηματιστεί μέ νέο περιβλημα πιά άξιοπρεπές καί έκσυγχρονισμένο. Αυτή λοιπόν ή «κοινή γνώμη» βρίσκει ό,τι τής χρειάζεται, μέσα στον άνεμο τής «άμφισθέτησης» καί τής γενικής επανεξέτασης τών πάντων, καί όχι μόνο από τή νεολαία. Όσο θέλει νά «προστατέψει» τή νεολαία άλλο τόσο θέλει νά προστατέψει καί μάς όλους. Αυτήν τήν «κοινή γνώμη», τήν παραδοσιακή-μικροαστική έπαρχιωτική καί νϋν μεταβατική πρωτευουσιάνικη συντηρητική ιδεολογία, αυτήν φοβάμαι ότι χαϊδεύει, πιστεύοντας ότι τήν διαμορφώνει (έκλογές γάρ εν όψει...) ή έκστρατεία γιά τήν όποία μιλάμε, ή μάλλον άκριβέστερα, τήν όποία άνεχόμαστε σιωπηρά καί μέ κάποιο αίσθημα (κιόλας;) ένοχής.

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΤΑΚΤΙΚΗ

Μέσα στην ένταση τών πολιτικών εξελίξεων, πολλά γεγονότα μένουν στό περιθώριο ή περνάνε στά ψιλά τών έφημερίδων. Γεγονότα όμως, πού πολλές φορές, ή σημαντική τους προσδιορίζει σέ μεγάλο βαθμό τό μέλλον αυτού του τόπου.

Ένα τέτοιας σημασίας γεγονός στέκει καί ή ψήφιση από τό τμήμα διακοπών τής Βουλής (16 Σεπτεμβρίου) του νομοσχεδίου γιά προώθηση τής έπιστημονικής έρευνας. Όπως είναι περιττό νά θυμίσουμε ότι γιά μία άκόμη φορά ή κυβέρνηση τής «Νέας Δημοκρατίας» παρουσίασε ένα σχέδιο νόμου, τό προώθησε στά γρήγορα, καί τό ψήφισε χωρίς νά ζητήσει τή γνώμη κανενός κοινωνικού-έπιστημονικού φορέα, πανεπιστημιακού Ιδρύματος ή Έρευνητικού κέντρου καί μάλιστα μέ έκφρασμένη τήν άντίθεση όλων τών παραπάνω (κοινή ανακοίνωση όλων τών συμμετασχόντων στό Διήμερο μελέτης Έλλήνων Πανεπιστημιακών Δ. Ευρώπης, Υπόμνημα Κ.Σ. / Ε.Δ.Π., Τ.Ε.Ε. κ.λπ.). Είναι ή πάγια τακτική του αϊφνιδιασμού πού παρουσιάζεται άλλωστε σ'

διαγυμνουοφδαλμου

όλες τις εκφράσεις της κυβερνητικής πολιτικής. Έκείνο πάντως πού και από δω πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα είναι τό πόσο γρήγορα, τό πόσο επιπόλαια προχώρησε ή κυβέρνηση στήν ψήφιση ενός νόμου πού πραγματικά χτίζει στήν άμμο, μιά πού άγνοεί τήν υπάρχουσα στόν τομέα παιδεία-έρευνα κατάσταση.

Όπως διαπιστώθηκε και στό διήμερο μελέτης πού προαναφέραμε (1 και 2 Σεπτεμβρίου) ή Ελλάδα δέν έχει συστηματική και οργανωμένη έρευνα. Δέν έχει καν μεταπτυχιακές σπουδές. Και κάτι άκόμη χειρότερο, τά Έλληνικά Πανεπιστήμια από τή σημερινή δόμηση και λειτουργία, από τό επίπεδο προγραμμάτων σπουδών και από τή ποιότητα τών δασκάλων, δέν είναι σέ θέση νά οργανώσουν και νά κάνουν επιστημονική έρευνα ένταγμένη μέσα στήν εκπαιδευτική τους λειτουργία και τίς ανάγκες του κοινωνικού συνόλου. Η χαμηλή στάθμη τής παρεχόμενης μέσης εκπαίδευσης φέρνει στά Πανεπιστήμια σπουδαστές πού δέν μπορούν νά αναλάβουν έρευνητικές εϋθύνες. Ό φεουδαρχικός θεσμός τής προσωποπαγούς έδρας—όπως λειτουργεί στό Έλληνικό Πανεπιστήμιο— δέν επιτρέπει τήν ανάπτυξη έποικοδομητικού διαλόγου και τήν ελεύθερη διαπάλη τών ιδεών, πραγμάτων πού είναι άπαραίτητα γιά ν' αναπτυχθεί μιά ανεξάρτητη και γόνιμη έρευνα.

Δίπλα στίς ανεπάρκειες αυτές, άνασταλτικός παράγοντας στέκει και ό στενός επαγγελματισμός τής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης πού επιβλήθηκε σέ μιά πρώτη ιστορική φάση από τίς ίδιες τίς ανάγκες και τήν κατάσταση τής ελληνικής κοινωνίας: ή πολιτική και οικονομική έξάρτηση τής χώρας έφερνε μαζί της σάν άναπόφευκτο έπακόλουθο και τήν εισαγωγή ξένης τεχνολογίας και επιστημονικής πρακτικής. Αυτό σήμαινε και σημαίνει πώς στήν Ελλάδα χρειάζονται έφαρμοστές έτοιμων μοντέλων και όχι έρευνητές, εκτελεστές και όχι δημιουργοί προγραμμάτων, όπως χαρακτηριστικά τονίσαμε στήν εισήγηση του προεδρείου του Κ.Σ. του Έπιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού/Α.Ε.Ι., στό διήμερο πού προαναφέραμε.

Όι παραπάνω διαπιστώσεις μας, όδήγησαν στήν ανάγκη ύπόδειξης τών βασικών εκείνων προϋποθέσεων, πού ή πείρα τής καθημερινής ζωής μέσα στό Πανεπιστήμιο ύπαγορεύει. Γιά νά φτάσουμε δηλαδή νά συζητάμε και νά ψηφίζουμε νόμους γιά προώθηση τής επιστημονικής έρευνας πρέπει πρωταρχικά νά ανατρέψουμε τήν υπάρχουσα μορφή παρεχόμενης γνώσης, νά ουσιαστικοποιήσουμε τό προπτυχιακό στάδιο σπουδών, νά αλλάξουμε τή σημερινή πανεπιστημιακή δομή. Νά άρχίσουν άμεσα νά λειτουργούν όλιγομελή τμήματα, σεμινάρια, έρευνητικές άσκήσεις κ.λπ. Νά

ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Εκδίδεται από τήν
ΕΣΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΕ
Δεσφών 4, τηλ. 3637107
Αθήνα, Τ.Τ. 144
ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τεύχος Σεπτεμβρίου. Νο 11, δρχ. 50.

Ελληνική έκδοση του
LE MONDE
diplomatique

- ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ: Ούραγουάη, Περού, Βολιβία, Χιλή άντιμέτωπες στήν πολιτική του Κάρτερ.
- ΖΜΠΙΓΚΝΙΕΦ ΜΠΡΕΖΙΝΣΚΥ: ό έκφραστής τής τριμερούς πολιτικής.
- ΝΟΤΙΑ ΑΦΡΙΚΗ: οικονομικά παιχνίδια και άπελευθερωτικοί άγώνες.

Τεύχος Νοεμβρίου άφιερωμένο στήν Ελλάδα

διαγυμνουοφδαλμου

μειωθεί άποτελεσματικά ή δυσαναλογία δασκάλων-φοιτητών. Νά άξιοποιηθεί όλο τό ύπάρχον Ε.Δ.Π. σέ διδακτικό-έρευνητικό έργο, μέ πλήρη θέβαια έξασφάλιση και άναγνώριση του έργου του, δηλαδή μέ τή δημιουργία ένιαίου φορέα διδασκόντων και ένταξη σ' αυτό όλων όλων άσκούν τό συνταγματικά κατοχυρωμένο (άρθρο 16 του Συντάγματος) λειτουργήμα του πανεπιστημιακού δασκάλου, σάν μόνιμων στό ίδρυμα δημόσιων λειτουργιών.

Στέκει λοιπόν λογικά πρωθύστερος ένας νόμος γιά τήν έρευνα, όταν άκόμη έκκρεμούν τόσο ό Καταστατικός Χάρτης γιά τήν Άνώτατη Παιδεία όσο και ό νόμος γιά ίδρυση Μεταπτυχιακών σπουδών.

Άλλά δέν είναι μόνο αυτό: μέ τό νόμο πού ψηφίστηκε ή 'Επιστημονική Έρευνα ξεκόβεται από τό 'Ελληνικό Πανεπιστήμιο και μετατρέπεται σέ κομματικό έξάρτημα τής κυβερνητικής πλειοψηφίας άνοιγοντας ταυτόχρονα τό δρόμο στά μεγάλα μονοπωλιακά συγκροτήματα νά επέμβουν και νά τήν προσδιορίσουν -και θέβαια άνάλογα μέ τά συμφέροντά τους. Παράλληλα δέν ύπάρχει καμιά μέριμνα γιά σύνδεση τών έρευνητικών κέντρων μέ αντίστοιχες Σχολές τών Α.Ε.Ι. Καμιά πρόβλεψη γιά δημιουργία διακλαδικών ομάδων εργασίας μέσα άπ' τή σύνδεση τών διαφόρων όμοειδών ή συμπληρωματικών Σχολών. Καμιά άνάλυση και κανένας προγραμματισμός του τι έρευνητικές άνάγκες έχομε σάν χώρα και πώς τίς ιεραρχούμε. Ούτε λέξη γιά τήν άξιοποίηση του ύπάρχοντος ύλικού και προσωπικού.

Και θέβαια καμιά συμμετοχή σ' όλα αυτά τών Έρευνητικών Ίδρυμάτων, τών Α.Ε.Ι., τών κοινωνικών και επιστημονικών φορέων, του φοιτητικού κινήματος, του Ε.Δ.Π.

Είναι ή έπιλογή τής έξαρτημένης πορείας πού άκολουθεί ή κυβέρνηση τής δεξιάς, πού ύπαγορεύει όλα αυτά. Έπιλογή πού προσπαθεί νά έξαφανίσει ή νά έλαχιστοποιήσει τίς δυνατότητες παρέμβασης τών προοδευτικών δημοκρατικών δυνάμεων πού άγωνίζονται γιά μιά αυτόνομη χάραξη πορείας σέ σύνδεση πάντα και μέ γνώμονα τά συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου και κανένος άλλου.

ΑΛΚΗΣ ΡΗΓΟΣ

Η ΑΥΓΗ
κάθε πρωί

- ζωντανή ενημέρωση
- αδέσμευτη έρευνα
- ελεύθερη κριτική

Η ΑΥΓΗ
κάθε Κυριακή
16 σελίδες

- με πλούσιο περιεχόμενο
- με νέο έπιτελείο συνεργατών

Η ΑΥΓΗ
στην πρώτη γραμμή τής πάλης
γιά τή δημοκρατία και τήν ανεξαρτησία
τής Χώρας

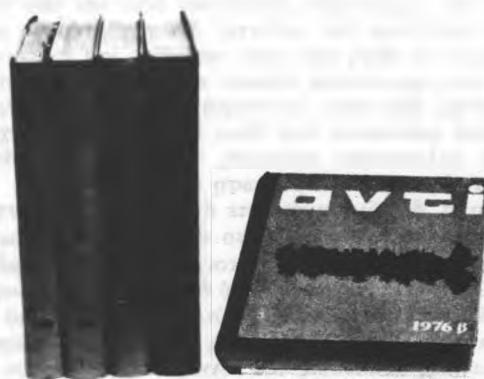
- γιά τήν ένότητα και τήν ανανέωση
του κομμουνιστικού κινήματος

άγοράζετε
διαδίδετε
τήν
ΑΥΓΗ

Ο ΠΕΜΠΤΟΣ ΤΟΜΟΣ
είναι έτοιμος

Προσέθηκε στους άλλους τέσσερις και περιλαμβάνει τά τεύχη 49 έως και 61 (6' έξάμηνο του 1976). Διατίθεται από τά γραφεία μας μέ 300 δρχ.

Οί τόμοι του «ΑΝΤΙ», πανόδοτοι, μέ πλήρη πίνακα περιεχομένων προσφέρονται γιά τή μελέτη:

ΠΑΣΟΚ: Λαϊκισμός ή Σοσιαλισμός

των Άγγελου Έλεφάντη
καί Μάκη Καβουριάρη

Άν κάποιος επιδίωκε νά συγκρίνει τίς πολιτικές δυνάμεις τής προδικτατορικής καί τής μεταδικτατορικής Έλλάδας θά έντυπωσιαζόταν από τίς τεράστιες διαφοροποιήσεις πού θά διαπίστωνε. Όχι μόνο κανένα από τά προδικτατορικά πολιτικά κόμματα δέν επιβίωσε άτόφιο, άλλα τά νέα πού πήραν τή θέση τών παλαιών παρουσιάζουν σοβαρές διαφορές δομής, λειτουργίας, πολιτικού προγράμματος, έπιρροής κ.λπ. Αυτά στην έπιφάνεια. Γιατί από κεί καί πέρα άκέραιο παραμένει τό έρώτημα άν καί κατά πόσο ή οικονομική ανάπτυξη πού παρατηρείται —μέ σημείο τομής τή δεκαετία του '60, καί έκτοτε συνεχίζεται άνοδικά— όδήγησε sé μιά νέα ταξική μορφοποίηση καί άν, τέλος, τή μεταδικτατορική περίοδο τά νέα πολιτικά κόμματα άντιστοιχοϋν στά νέα ταξικά —κοινωνικά δεδομένα.

Τά έρωτήματα αυτά όδηγοϋν sé ένα άλλο έρώτημα, γενικότερο καί κρισιμότερο από πολιτική άποψη: ή σημερινή μορφή τών κομμάτων, οί μεταξύ τους σχέσεις καί ή έπιρροή τους ύποδηλώνουν μιά σχετική πολιτική εϋστάθεια του συσχετισμού δυνάμεων, ή άφετηρία πρός νέες ρευστοποιήσεις καί άνακατατάξεις;

Η άπάντηση, βέβαια, sé αυτά τά έρωτήματα, πέρα από δύσκολη, είναι γεμάτη σημασία για τό πολιτικό μέλλον τής χώρας. Στίς σχετικές όμως έπεξεργασίες τόσο τών κομματικών έπιτελείων όσο καί τών πολιτικών άναλυτών δέν φαίνεται ότι τά ζητήματα αυτά κατέχουν τή θέση πού τους ταιριάζει, καί ή περιγραφική φαινομενολογία παίρνει τή θέση τής πολιτικής άνάλυσης. Καί αυτό τή στιγμή πού ύπάρχουν μερικά πολιτικά φαινόμενα πού είναι έντελώς νέα sé σχέση μέ τίς παλαιότερες πολιτικές παραγωγές του τόπου. Τέτοια είναι καί ή περίπτωση του ΠΑΣΟΚ.

Φυσικά, δέν διατεινόμαστε ότι είμαστε sé θέση νά καλύψουμε τό κενό, ώστόσο θά προσπαθήσουμε νά έπισημάνουμε όρισμένα στοιχεία του φαινομένου ΠΑΣΟΚ, ιδιαίτερα εκείνα πού έχουν σχέση κυρίως μέ τήν ιδεολογία πού συνέχει αυτόν τό σχηματισμό καί εκείνα πού σχετίζονται μέ τίς γενικότερες θεωρητικοπολιτικές αναλύσεις του Άνδρέα Παπανδρέου.

ΠΑΣΟΚ: Κόμμα προσωποπαγές

Τό πρώτο γνώρισμα του ΠΑΣΟΚ, τόσο μάλιστα έντυπωσιακό πού τό κάνει νά μή μοιάζει μέ κανένα άλλο άριστερό σημερινό κόμμα άλλα καί μέ κανένα προηγούμενό του, είναι ή προσωποπαγής του χαρακτηρισ. Άς τό θέσουμε προκαταβολικά σαν αξίωμα: τό ΠΑΣΟΚ είναι ή Άνδρέας Παπανδρέου (άν καί, ίσως, τό άντίστροφο δέν εϋσταθεί άπολύτως). Καί ώστόσο, τό κόμμα αυτό, έκτός από τή γενικότερη άπήχησή του (τής όποίας θά έχουμε σαφέστερη εικόνα στίς προσεχείς εκλογές) έχει άποκτήσει μαζικό χαρακτήρα, μιά καί διαθέτει οργανώσεις βάσης sé όλη τήν Έλλάδα καί σύμφωνα μέ τίς ίδιες του τίς εκτιμήσεις (Α΄ Συνδιάσκεψη του ΠΑΣΟΚ, 8-10 Ίουλίου 1977), 27.000 μέλη. Όμως, παρά τά φαινόμενα, ή οργανωμένη βάση του κόμματος (οργανώσεις, όργανα άνώτερα καί κατώτερα, συλλογική καθοδήγηση) δέν μετέχει στή διαμόρφωση τών πολιτικών του θέσεων. Έδώ τόν κύριο καί άποφασιστικό λόγο έχει ή πολιτική πράξη του Α. Π., πού προηγείται από όποιαδήποτε έσωκομματική διεργασία, ή μάλλον είναι παράλληλη sé όποιαδήποτε έσωκομματική ζύμωση καί έπεξεργασία. Πρόβλημα βέβαια παραμένει πάντα τό πώς επιτυγχάνεται ή άποδοχή τών πολιτικών καί ιδεολογικών μηνυμάτων του Α. Π. από τόν κόσμο του ΠΑΣΟΚ καί τους όπαδούς του, μιά καί ή ύπάρχουσα όργάνωση μέ τίς διακλαδώσεις της, δέν λειτουργεί, ούτε κι αυτή, ως διαπλαστικός διαμεσολαβητικός κρίκος στή σχέση κόμματος καί μαζών. Η προσωπικότητα καί ή αίγλη του άρχηγού περνάει πάντα πάνω από τό κεφάλι τής όργάνωσης. Η τελευταία προεκτείνεται sé δίκτυα μονής κατευθύνσεως, από πάνω πρός τά κάτω, ένω ή άντίστροφη διαδικασία οϋσιαστικά δέν ύπάρχει.

Η πρωταρχικότητα άλλωστε του ρόλου του Α. Π. για τή συνοχή καί τελικά τήν ύπαρξη του ΠΑΣΟΚ είναι όχι μόνο βαθύτερη πεποίθηση του κόσμου πού τό άκολουθεί καί του κόσμου πού τό άντιμάχεται —μήπως άλλωστε, από τήν ίδρυση του ΠΑΣΟΚ ως σήμερα, αυτό

δέν ήταν τό κεντρικό μοτίβο όλων τών έσωτερικών συγκρούσεων πού κατέληξαν στή διαγραφή ή τήν απομάκρυνση τών διαφωνούντων;— αλλά και του ίδιου του ΠΑΣΟΚ μέ καθαρές και όμολογημένες διατυπώσεις. Διαβάζουμε, για παράδειγμα τόν άπολογισμό τής 'Εκτελεστικής Γραμματείας στήν Α' Συνδιάσκεψη του ΠΑΣΟΚ,¹ ότι ή πορεία του κόμματος από τήν ίδρυσή του (3 Σεπτ. 1974) μέχρι σήμερα είναι μιά «φάση πού ένας ολόκληρος χώρος μέ διαφορετική καταγωγή και διαφορετική νοοτροπία προσπαθεί αγωνιστικά νά βρει τά κοινά σημεία αναφοράς, μέσα από τά όποια θά μπορέσει νά λειτουργήσει σάν έναίο σύνολο, έχοντας συνδετικό κρίκο τόν πρόεδρο του Κινήματος και τίς αρχές τής 3ης του Σεπτέμβρη». Στο ίδιο κείμενο θά δοϋμε επίσης ότι ή φυσιογνωμία του Α. Π. είναι μιά «καθοριστική παράμετρος τής ύπόστασης και τής λειτουργίας του ΠΑΣΟΚ, και τό προσδιορίζει σάν ένα έναίο οργανωμένο Κίνημα μέ ενιαία πολιτική όντότητα».

Γιά τόν προσωποπαγή χαρακτήρα του ΠΑΣΟΚ συνηγορεί και ή λιγόχρονη ιστορία του. Έτσι, όταν ή έσωτερική κρίση όδήγησε στήν παραίτηση τής πρώτης Κ. Ε. του ΠΑΣΟΚ, ό άρχηγός όόρισε νέα και ανέλαβε, τυπικά και ουσιαστικά, τήν εϋθύνη για τήν εξέλιξη του κινήματος. Έπιπλέον, ό Α. Π. προϋπάρχει του ΠΑΣΟΚ, ως πολιτική προσωπικότητα μεγάλης έμβέλειας. 'Ο μύθος του «'Ανδρέα» διαδέχεται και συναγωνίζεται τό μύθο του «Γέρου», πράγμα, πού μέ τήν ίδρυση του νέου κόμματος λειτουργεί σάν καθοριστικός παράγοντας ανάπτυξης του ΠΑΣΟΚ. Πολλοί όόγοι συνέτρεξαν γι' αυτό και εξακολουθούν νά συντρέχουν:

— 'Η φήμη του Α. Π. ως σημαντικού οικονομολόγου, μιά φήμη πού έπαιρνε περίπου μυθολογικές διαστάσεις (ό καλός οικονομολόγος πού θά γιάτρευε τήν οικονομική μας κακοδαιμονία) μολονότι στίς λαϊκές παραστάσεις σπάνια προκρίνονται ό έπιστημονικές ιδιότητες τών πολιτικών προσώπων.

— Τό πέρασμά του από τό τεχνοκρατικό Brain Trust του Κέννεντυ και ή κριτική του τοποθέτηση άπέναντι σε όρισμένους παράγοντες τής τότε άμερικάνικης πολιτικής.

— Τό ότι βρέθηκε στο έπίκεντρο τής διαμάχης πού όδήγησε στο 'Ιουλιανό πραξικόπημα του 1965 και στήν πτώση τής κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου στήν όποια, μετά από μακρόχρονη κυριαρχία τής Δεξιάς, εϋρύτερες λαϊκές μάζες είχαν πιστέψει.

— 'Η δράση του Α. Π. ως άρχηγού του ΠΑΚ στο έξωτερικό, πού τόν συνέδεσε μέ τούς προοδευτικούς πολιτικούς κύκλους τής Εϋρώπης, ιδιαίτερα τά σοσιαλιστικά κόμματα.

— Προσθετικό στήν αίγλη του Α. Π. ήταν τό γεγονός ότι άμέσως μετά τή μεταπολίτευση πολλά άντιστασιακά στελέχη (ιδίαιτερα τής Δημοκρατικής 'Αμυνας), προσωπικότητες του έπιστημονικού κόσμου, άκόμη και πολλά στελέχη τής 'Αριστεράς προσχώρησαν στο ΠΑΣΟΚ, πράγμα πού του έδωσε μεγαλύτερη πολιτική έπιφάνεια και αύξησε τή δυνατότητα πρόσβασης στίς λαϊκές μάζες.

'Ο άρχηγός—λυτρωτής, ή όργάνωση και οι μάζες.

Μετά ταϋτα, καθιερωμένη πλέον προσωπικότητα στήν μεταδικτατορική 'Ελλάδα, φερόμενος ως ήγέτης αντίλογος στήν προσωπικότητα και τήν πολιτική του Κ. Καραμανλή, ό Α. Π. δέχτηκε τή συνδρομή μεγάλων δημοσιογραφικών συγκροτημάτων, πού δέν ήταν εύκαταφρόνητη. Πραγματικά, εφημερίδες όπως *Τά Νέα*, *τό Βήμα* και ή *'Ελευθεροτυπία*, του πρόσφεραν άφειδώλευτα τίς στήλες τους πολύ πέρα από τά όρια τής δημοσιογραφικής δεοντολογίας. Τό πράγμα φυσικά δέν είναι χωρίς σημασία, άν λάβει κανείς ύπόψη ότι πρόκειται για εφημερίδες μέ τεράστια κυκλοφορία, πού μπορούν νά άπευθύνονται στο εϋρύτερο κοινό, τής πρωτεύουσας και τής επαρχίας, και νά τό έπηρεάζουν.

Τά προηγούμενα έξηγούν τό πολιτικό γόητρο του Α. Π. ταυτόχρονα αυτά τά ίδια συνέβαλαν στο νά τόν άνυψώσουν σε χαρισματικό ήγέτη. Τό «μοντέλο» στίς έλληνικές πολιτικές παραδόσεις δέν είναι άγνωστο. Πραγματικά, ήδη από τόν 19ο αιώνα, αλλά και σε όλη τή διάρκεια του 20ου, ή ελληνική πολιτική ζωή κυριαρχείται από τίς φυσιογνωμίες του Βενιζέλου, του Κωνσταντίνου, του Πλαστήρα, του «Γέρου», του Καραμανλή σήμερα, πού κατά περιόδους ύλοποίησαν τό μύθο του «Σωτήρα». Χαρακτηριστικά είναι τά στοιχεία πού έπιλέγει τό λαϊκό ένστικτο για νά άνανεώσει τόν παραδοσιακό του μύθο: τόν «Πατέρα-Σωτήρα», τόν άύστηρό άπρόσιτο έθνάρχη-πατριάρχη, διαδέχεται ό «Γιός-Λυτρωτής», οίκειος, προσηγής, πού ό καθένας μπορεί νά τόν άκουπήσει, νά καθίσει δίπλα του, νά του μιλήσει στον ένικό. Είναι ό συμπάσχων στά ίδια δεινά άδελφός, ό προδομένος όπως ό ίδιος ό λαός, κυνηγημένος όπως οι πολλοί, ώστόσο ικανός, δυναμικός, άσυμβίβαστος, έπιστήμονας. Είναι άμεσος, άνεκτικός, όχι ένοχοποιητικός, και κυρίως «ό άνθρωπος πού ξέρει», καθώς χρόνια θήτευσε εκεί όπου παίζονταν τά μεγάλα παιχνίδια. Τά στοιχεία αυτά άνανεώνονται συνεχώς και άναζωογονούν τη μαγική σχέση όπαδου-άρχηγου: ώστόσο, από μόνα τους δέν έπαρκούν για νά διατηρηθεί αυτή ή σχέση. 'Απαιτούνται συνεχείς έπιτυχίες, πραγματικές ή πλασματικές, πού θά καταγράφονται σάν προσωπικές έπιτυχίες του άρχηγού. 'Η άνάγκη άναπαραγωγής τής σχέσης άρχηγου-όπαδων είναι καθημερινή. 'Αλλά δέν επιδέχεται διαμεσολαβήσεις, γιατί τότε, φιλτραρισμένη ή σχέση μέσα από τά στοιχεία πού τή διαπλάθουν (π.χ. ή όργάνωση), αυτοκαταργείται, και μαζί της όλο τό οικοδόμημα. Γι' αυτό ή όργάνωση παίζει τόσο δευτερεύοντα ρόλο, ή μάλλον παίζει άκριβώς τό ρόλο τής έκλογίκευσης του μυθολογικού μοντέλου και κυρίως τής πρακτικής άξιοποίησής του.

'Ας σημειωθεί ότι ό όργανωτικός άκτιβισμός στίς γραμμές του ΠΑΣΟΚ είναι έντονότατος. Μάλιστα ή όργανωτική γλώσσα πού χρησιμοποιείται, ή όρολογία, ή όργανωτική μεθοδολογία, τά τυπικά όργανωτικά σχήματα, οι όργανωτικές κατηγορίες μέ τίς όποιες θά χαρακτηριστούν και στή συνέχεια θά στηλιτευτούν οι διαφωνούντες («διανοουμενίστικες», «έλιτίστικες» τάσεις, «φραξιονισμός», «σεκταρισμός», «άντικομματικά στοιχεία» κ.λ.π.) θυμίζουν τίς πιο ζοφερές στιγμές τής σταλινικής πρακτικής κομ-

1. Βλ. 'Απολογισμό τής 'Εκτελεστικής Γραμματείας στήν Α' Συνδιάσκεψη του ΠΑΣΟΚ, έφ. 'Εξόρμηση 15.9.1977.

μουνιστικῶν κομμάτων. Θά ἔλεγε λοιπόν κανείς, παίρνοντας ὑπόψη του ἀφενός αὐτήν τή φραστική πρωταρχικότητα του ὄργανωτικοῦ στοιχείου καί ἀφετέρου τὰ ὄργανωτικά ποσοτικά δεδομένα τῆς ὀργάνωσης, πού δέν εἶναι εὐκαταφρόνητα, ὅτι ἡ ὀργάνωση ἀποτελεῖ διαπλαστικό στοιχείο τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἐξωτερικά θυμίζει κόμμα σταλινικοῦ τύπου, ὅπου ὄντως ἡ ὀργάνωση ἔχει διαπλαστική γιά τὸ χαρακτήρα του λειτουργία. Δείξαμε ὁμως παραπάνω, καί ἡ ὀργανωτική πρακτική τοῦ ΠΑΣΟΚ καί ἡ ἱστορία του τὸ βεβαιώνουν, ὅτι τὸ ἀποφασιστικό στοιχείο πού συνδέει τίς μάζες μέ τὸ κόμμα δέν εἶναι ἡ ὀργάνωση ἀλλά ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἀρχηγοῦ. Ὁ ὄργανωτικός ἀκτιβισμός μοιάζει συνεπῶς σάν ἀντίφαση στό ὅλο σύστημα ἢ ἔστω παραφωνία. Στήν πραγματικότητα δέν πρόκειται οὔτε γιά ἀντίφαση οὔτε γιά παραφωνία. Τὸ ΠΑΣΟΚ καί ὁ ἀρχηγός του ἀπευθύνονται σ' ἕναν κόσμο ριζοσπαστικοποιημένο, αὐτόν θέλουν νά περιλάβουν στίς γραμμές τους, ἕναν κόσμο πού διακρίνεται, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἀπό συγκεκριμένα ἰδεολογικά χαρακτηριστικά. Μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, εἶχε σχετιστεῖ μέ τήν Ἄριστερά (ΕΑΜ, ΕΔΑ, ἀντιστασιακές ὀργανώσεις ἐπὶ δικτατορίας) ὅπου τὸ στοιχείο ὀργάνωση εἶναι πληθωρικό. Ἔτσι, ἡ γοητεία τῆς Ἄριστερᾶς καί ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ ὄργανωτικοῦ στοιχείου ἔχει περάσει στήν πολιτική παιδεία αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Ἐχει δηλαδή υἱοθετησεῖ ὀρισμένες «ἀρχές» ἔστω θολές, ὅπως τὸ αἶτημα γιά ἄμεση στράτευση, ἄμεση συμμετοχή, ἀντιστράτευση στούς προύχοντες τῆς πολιτικῆς. Τέλος, μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ κόσμος τοῦ ΠΑΣΟΚ ὑφίσταται μιά σοβαρή ἰδεολογική πίεση ἀπό τίς ἀριστερές καί μάλιστα κομμουνιστικές ὀργανώσεις, καί ἰδιαίτερα στό χῶρο τῆς νεολαίας καί πῶς τῆς φοιτητικῆς. Ἡ ἔννοια τῆς ὀργάνωσης καί γενικότερα ἡ κομματικοποίηση τῆς πολιτικῆς ἀκόμα καί τῆς συνδικαλιστικῆς δράσης, ἔχει ἰδιαίτερα διαδοθεῖ, πράγμα πού τὸ διαπιστώνει κανείς σέ ὄλους τοὺς μαζικούς χώρους (ἀκόμη καί κόμματα ὅπως ἡ Νέα Δημοκρατία καί ἡ ΕΔΗΚ εἶναι ὑποχρεωμένα νά υἱοθετήσουν καί νά χρησιμοποιήσουν μηχανισμούς πού ἔχουν στοιχεῖα ὀργάνωσης βάσης). Ἡ ὀργάνωση λοιπόν ἔχει περάσει στά πολιτικά ἤθη, εἶναι μαζική συμπεριφορά, εἶναι στοιχείο τῆς ἰδεολογίας τοῦ πολιτικοποιημένου κόσμου.

Τὸ ΠΑΣΟΚ θά ἦταν ἀδύνατο νά μὴν ὑπερθεματισεῖ στό ὄργανωτικό ἐπίπεδο, ἡ ὀργάνωση καί ὁ ὄργανωτικός λόγος πού τὴ συνοδεύει ἦταν ὑποχρεωτικά στοιχεῖα γιά τὴ δόμηση τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ὅμως δέν διαπλάθει τὴν πολιτικὴ φυσιογνωμία τοῦ Κινήματος. Ὁ ρόλος αὐτός ἀνήκει στόν πολιτικό λόγο καί πράξη τῆς χαρισματικῆς προσωπικότητας τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἡ ὀργάνωση ἔπεται ἢ συνοδεύει τὴν πρόσκτηση ὁπαδῶν· τοὺς ἐντάσσει στό γενικό σχῆμα καί δρᾷ γιά νά ἐξουδετερώσει τὰ δυσαρμονικά στοιχεῖα. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε χρησιμοποιήθηκαν τὰ «κλασικά» ὄργανωτικά μοτίβα τοῦ σταλινισμοῦ, δεδομένου ὅτι ἀνταποκρίνονται πλήρως σέ μιά ὑποπολιτικὴ καί ἠθικὴ λειτουργία τῆς ὀργάνωσης. Ἡ πολιτικὴ οδσία ἑνός προβλήματος ἀντιμετωπίζεται μέ πρωθύτερα, ἠθικοῦ χαρακτήρα, ἀξιώματα: π.χ. «ὁ διανοουμενισμός εἶναι κακό· αὐτὸ πού λές ἢ κάνεις εἶναι διανοουμενισμός, ἄρα

ἐμεῖς, ἡ βάση, δέν μπορεῖ παρά νά εἴμαστε ἐναντίον τοῦ διανοουμενισμοῦ». Ὁ μηχανισμός τοῦ συλλογισμοῦ — καί τῆς ἀντίστοιχης διαδικασίας — ἔχει ἠθικό καί ὄχι πολιτικό ἢ ἰδεολογικό χαρακτήρα. Ἡ ἀπόδειξη καί ἡ ἀπόφαση προϋπάρχει ἀποτυπωμένη στό ἠθικό ἀξίωμα, δέν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐνδοοργανωτικὴ πολιτικὴ πράξη.

Ὅταν στήν ὀργάνωση ἀποδίδεται δικαιοδικὸς ρόλος τῆς προϋπάρχουσας ἢ ἔξω ἀπ' αὐτὴν πολιτικῆς πράξης, τότε, γιά τίς ἀνάγκες μιᾶς παρόμοιας ὀργανωτικῆς ἀντίληψης, ἡ ὀργάνωση βάσης ὄχι μόνο δέν ἀποτελεῖ ἀντίφαση ἢ παραφωνία ἀλλά ἀναγκαῖο συμπλήρωμα γιά τὴ συνοχή καί τὴν ἐκλογίκευση τοῦ συστήματος. Αὐτὸ τὸ εἶδος ὀργάνωσης, βάσει τοῦ ὁποῦ δομεῖται τὸ ΠΑΣΟΚ, ἀποτελεῖ συνάμα καί τὸν συγκεκριμένο πολιτικὸ μηχανισμό διατήρησης τοῦ προσωποπαγῆ χαρακτήρα τοῦ κόμματος, ἀφοῦ ὄχι μόνο δέν ἀποκρούει τὸ μῦθο τοῦ «ἀρχηγοῦ λυτρωτῆ», ἀλλά τὸν δυναμώνει καί τὸν θεσμοθετεῖ.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη πού θέτουμε τὸ ζήτημα, τὸ ΠΑΣΟΚ ἀπελεῖ νέα μορφή κόμματος σέ σχέση μέ τίς παλαιότερες παραγωγές τοῦ ἑλληνικοῦ ἀριστεροῦ κινήματος. Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὁ προσωποπαγῆς θεσμός καί ὁ λυτρωτικὸς μῦθος παίρνουν ὀργανωτικὴ-κομματικὴ μορφή, ὅπου ἡ μυθολογικὴ μεθοδολογία φέρει κομματικὰ διάσημα ἀρθρώνοντας σέ ἕνα σύστημα ἠθικῶν-ἀπαγορευτικῶν προτρεπτικῶν κανόνων τὴ λαϊκὴ συνέργεια καί ριζοσπαστικότητα. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε παρατηρεῖται καί ἡ πληθώρα τῶν δεοντολογικῶν στοιχείων —τὰ ἄπειρα «πρέπει», «δέν πρέπει» —πού συνοδεύουν καταστατικές διατάξεις, ἢ διανθίζουν τὴν ὀργανωτικὴ γλώσσα καί τὴν ὀργανωτικὴ τακτικὴ τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Οἱ κοινωνικὲς καί πολιτικὲς ρίζες τοῦ λαϊκισμοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ

Ὅσα ἀναφέραμε προηγουμένως, ἂν σωστά περιγράφουν τὰ ὀργανωτικὰ χαρακτηριστικά τοῦ ΠΑΣΟΚ, θέτουν ἕνα ἐρώτημα γενικότερου χαρακτήρα. Γιατί αὐτὸ τὸ σύστημα ἰδεῶν καί αὐτὴ ἡ πρακτικὴ ἔχει μιά κάποια ἀνταπόκριση σέ λαϊκὲς μάζες;

Πιστεύουμε ὅτι καμία προσωπικότητα, ὅσο ἰσχυρὴ καί ἂν εἶναι, δέν μπορεῖ νά πλάσσει μάζες κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωσή της, ἂν ἤδη ὀρισμένα στοιχεῖα, ἔστω ἀνεπεξέργαστα καί σέ πρωτόγονη μορφή, δέν προϋπάρχουν σάν πεποιθήσεις καί γενικὲς ἰδέες τοῦ κόσμου πού ἡ ἐξέχουσα προσωπικότητα πρόκειται νά σαγηνεύσει. Θά δοῦμε δηλαδή ὅτι τὰ κεντρικὰ ἰδεολογικὰ μοτίβα τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶναι γεννήματα συγκεκριμένων συνθηκῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τῶν τελευταίων χρόνων, ἀποτελέσματα τῶν πολιτικῶν τῆς περιπετειῶν, καί ὡς ἕνα βαθμὸ ἀντιστοιχοῦν σέ αἰτήματα τῶν λαϊκῶν τάξεων καί στρωμάτων. Ὑπάρχει δηλαδή ἕνα εἶδος προδιάθεσης, ἕνα ρευστὸ στόν ἀέρα, σέ μορφή ἐπιφωνηματικῆς ἔκρηξης, τὸ ὁποῖο ὁ «Ἀνδρέας» σχεδὸν ἀμετάλλαχτο, ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ προεκλογικοῦ ἐξώστη, τοῦ δίνει διάσταση πολιτικὴ, τὸ μετατρέπει σέ ὀργάνωση, ἐκλονικὸ ποσοστὸ, βουλευτές, κοινοτάρ-

χες, συνδικαλιστές. Ο ίδιος, εμπλουτισμένος από τη λαϊκή επικύρωση μετατρέπεται σε γενικό ποσοστό, γενικό βουλευτή, γενικό κοινοτάρχη, συνδικαλιστή, δηλαδή σε άρχηγό. Έτσι μπορούμε να σκεφτούμε ότι, όταν υπάρχουν άρχηγοί, υπάρχουν και κάποιιοι που θέλουν να έχουν άρχηγους.

Φυσικά τό έρώτημά μας παραπέμπει σε μία μελέτη της σύγχρονης νεοελληνικής ιδεολογίας ή των ιδεολογιών, πράγμα για τό όποιο όμολογούμε ότι δέν είμαστε έτοιμοι, πολύ περισσότερο πού τέτοιου είδους μελέτες είναι ούσιαστικά άνύπαρκτες.

Τό ΠΑΣΟΚ αύτοχαρακτηρίζεται κίνημα σοσιαλιστικής προοπτικής, τό μόνο συνεπές σοσιαλιστικό κίνημα πού βασίζεται στη μαρξιστική μεθοδολογία και σκέψη αλλά και άποφεύγει τίς σταλινικές γραφειοκρατικές διαστρεβλώσεις του μαρξισμού και του σοσιαλισμού. Όλα αυτά είναι σαφή και χιλιοειπωμένα. Έκείνο όμως πού δέν έχει καθόλου θιγεί είναι άν τά κοινωνικά στρώματα, ή έστω τό τμήμα του σοκλογικού σώματος πού τό Νοέμβρη του 1974 ψήφισε, τρεις μήνες μετά την εμφάνιση του Κινήματος, ΠΑΣΟΚ ή πού άργότερα εντάχθηκε στο ΠΑΣΟΚ, διαπνεόταν από τά φερόμενα ως ιδεολογικά στοιχία του νέου κόμματος: άν δηλαδή ό κόσμος αυτός, ακολουθώντας τον « Άνδρέα», υιοθετούσε ταυτόχρονα τό σοσιαλισμό (δέν έννοούμε τό σοσιαλισμό πού θά έρχόταν στις 18), δηλαδή τον «μόνο συνεπή σοσιαλισμό τον αυθεντικό μαρξισμό, χωρίς τίς σταλινικές παραμορφώσεις και τά γραφειοκρατικά έξαμβλώματα». Και βέβαια δέν ύπαινοσόμεστε τον παράγοντα «λίγος χρόνος», γιατί ξέρουμε ότι σε έπαναστατικές συνθήκες οί μάζες κάνουν άλματα, «καθαρίζουν τους λογαριασμούς τους μέ την προηγούμενη πολιτική τους συνείδηση», την αφήνουν «στους σκοπιδοντενεκέδες» της ιστορίας, και υιοθετούν νέα ιδεολογικά όράματα. Κανείς άλλωστε δένείπε ποτέ ότι ή υιοθέτηση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας χρειάζεται τόσα ή τόσα χρόνια θητεία στις γραμμές του μαρξισμού.

Στη δικτατορική Ελλάδα, και εμφανέστερα στη μεταδικτατορική, παρατηρείται ένα φαινομενικά αντίφατικό φαινόμενο. Από τη μία ή γενική ιδεολογική κρίση τόσο της σοσιαλιστικής όσο και της άστικής ιδεολογίας, και από την άλλη μία ριζοσπαστικότητα ή και άριστεροποίηση μαζών. Η κρίση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας σχετίζεται μέ την κρίση, σε παγκόσμιο αλλά και ελληνικό επίπεδο, της κομμουνιστικής άριστερας, πού έκφράστηκε συγκεκριμένα μέ τό γενικό κλίμα άμφισβήτησης παραδεγμένων από δεκαετίες άρχών, σχημάτων, ιδεών και προσώπων, τη διάσπαση του ΚΚΕ, τη δημιουργία μικροομάδων, πολλές από τίς όποιες επιβίωσαν σαν μικροσκοπικοί πολιτικοί οργανισμοί, έκφράστηκε μέ μία γενική άφερεγγυότητα προς τά παραδοσιακά άριστερά κόμματα, φάνηκε, τέλος, σε πολλές άλλες έκδηλώσεις της πνευματικής και της πολιτικής ζωής του τόπου.

Φαινόμενα κρίσης της ιδεολογίας παρουσιάστηκαν έντονότατα και στο αντίπαλο στρατόπεδο. Η ίδια ή στρατιωτική δικτατορία ήταν τό κορυφαίο σύμπτωμα ιδεολογικής κρίσης του άστισμού, πού σε τελευταία άνάλυση ύποδήλωνε μία κρίση νομιμοποίησης των

πολιτικών δυνάμεων πού επί δεκαετίες διατηρούσαν την ένότητα του κράτους, του κρατικού μηχανισμού, και την (άστική) ένότητα του κοινωνικού σχηματισμού. Τό κράτος έκτάκτου ανάγκης πού έζησε έφτά όλόκληρα χρόνια, ύπογράμμιζε από την άποψη πού θέτουμε τό ζήτημα, μία παρατεταμένη κρίση νομιμοποίησης. Υπήρξε, λοιπόν, θά λέγαμε, ένα είδος γενικής ιδεολογικής ρευστοποίησης, χαρακτηριστικό άλλωστε των κοινωνιών πού περνάνε φάσεις μεγάλων κοινωνικών ανακατατάξεων, προαγωγών ή όπισθοδρομήσεων.

Δέν θά θίξουμε καθόλου τό κεφαλαϊώδες ζήτημα άν αυτή ή ιδεολογική και πολιτική κρίση, έκτός από τίς καθαυτό ιδεολογικές και πολιτικές αίτίες της, όφείλεται και στά αναπτυξιακά άλματα πού παρατηρούνται μετά τη δεκαετία του '60. Άπλως μπορούμε να πούμε ότι μία ούσιαστική άνάλυση του ζητήματος θά έπρεπε να πάρει στά σοβαρά και αυτή την πλευρά των πραγμάτων. Ένα είναι γεγονός. Ότι τόσο στη διάρκεια της δικτατορίας όσο και στη μεταπολιτευτική περίοδο τό ρευστό κοινωνιολογικό ύπέδαφος της ελληνικής κοινωνίας διαταράσσεται και από μία ιδεολογική ρευστότητα: στο χώρο της άριστερας, της δεξιάς, της άστικής

τάξης και της εργατικής, και κυρίως στα ιδιαίτερο έξογκωμένα μικροαστικά-μεσοαστικά στρώματα του χωριού και της πόλης. Παράλληλα παρατηρήθηκε, όπως είπαμε, και μία ριζοσπαστικότητα μαζών, μάλιστα και άριστεροποίηση τους. Οί λόγοι είναι πολλοί και δέν θά μακρυγορήσουμε. Η καταπίεση από τη στρατιωτική δικτατορία, ή εμφανής και πιστοποιημένη δράση του ίμπεριαλισμού — πολύ περισσότερο όταν την ίδια εποχή επιδίδεται σε έκστρατείες γενοκτονίας όπως στο Βιετνάμ και άλλου— οί μηχανογραφίες σε βάρος της ανεξαρτησίας της Κύπρου και τελικά ή τραγωδία της, τό φάσμα της οικονομικής δυσπραγίας και του πληθωρισμού τά τελευταία δύο χρόνια της δικτατορίας, όλοι αυτοί λοιπόν οί λόγοι, συνοδευόμενοι από τη έστω και θολή συνειδητοποίηση νέων προβλημάτων και αναγκών σε μία σύγχρονη κοινωνία — πρόβλημα παιδιού, οικόγενειας, πνευματικότερης ζωής, μόλυνση, ποιότητα ζωής στην πόλη, ποιότητα της εκπαίδευσης, κοινωνική σημασία της γνώσης, τό ζήτημα της γυναίκας—,

συνοδευόμενοι επίσης από τη διάδοση πολλών νέων ιδεών ή παλιών με νέο ένδυμα όπως ή «κοινωνία της κατανάλωσης», οι «υπερδυνάμεις», τό «κατεστημένο», ή «πάλη των γενεών», ή «άμφισβήτηση», οι «λαϊκές αξίες» — δημιούργησαν ένα έκρηκτικό απόθεμα πού δέν ήταν δυνατό νά εκφραστεί άνοιχτά λόγω τής στρατιωτικής δικτατορίας. "Αν όμως δέν ήταν δυνατό νά εκφραστεί, δέν σημαίνει ότι δέν ύπήρχε. "Απλώς ή έλλειψη άνοιχτής πολιτικής ζωής, επικοινωνίας, πολιτικής διαπάλης, τό εμπόδιζαν νά βρει δρόμους «φυσιολογικούς» και βιωόνταν περισσότερο σάν άπωθημένο παρά σάν έκλογικευμένη πολιτική και ιδεολογική συνείδηση.

"Όταν, μέ τήν πώση τής στρατιωτικής δικτατορίας, τό πώμα τής φιάλης πού περιέκλειε τά άέρια τινάχτηκε, τό πρόσωπο τής ριζοσπαστικότητας φάνηκε πολύ καθαρά. Ταυτόχρονα φάνηκαν και τά θολά του χαρακτηριστικά. Πολλά πράγματα, από τή διεκδίκηση άπλών κοινωνικών αιτημάτων ως τό κορυφαίο τής έθνικως ανεξαρτησίας, βαφτίστηκαν πρόχειρα-πρόχειρα σοσιαλισμός. "Αλλωστε όλα τά μεταδικτατορικά κόμματα επικαλούνται, τέλος πάντων, μιά κάποια μορφή σοσιαλισμού. "Ο σοσιαλισμός είχε πέραση. Και

ειδικά γιά τήν αντιπολίτευση ήταν άναγκαίο σύνθημα, γιά νά μπορεί νά διαφοροποιείται άπέναντι στην κυβέρνηση Καραμανλή, στό βαθμό πού ή τελευταία άσκούσε μιά κοινωνική πολιτική προωθημένου τύπου.

"Ο Α. Π. βρέθηκε σέ προνομιακή θέση, και εξηγήσαμε γιατί. Αύτός στό ύψος του πολιτικού έξώστη, και από κάτω λαϊκές μάζες έτοιμες νά τόν άκούσουν, πιά σωστά έτοιμες νά άκούσουν κάτι ή πολλά από εκείνα πού οι ίδιες πίστευαν. "Ηθελαν νά άκούσουν τή φωνή τους. Και όντως: οι μάζες άκουσαν από τό στόμα του "Ανδρέα τίς δικές τους φωνές, άπαράλλαχτες, άντιφατικές, άποσπασματικές, θολές, ούτε ένα βήμα μπρός ούτε ένα βήμα πίσω, άπλως ένισχυμένες γοερά, όπως ή φωνή μας από τήν αντίχηση σέ μιά ρεματιά ή σέ άδειο δωμάτιο. Γιατί ό μύθος του σωτήρα πάντα συνοδεύεται από τό μύθο του «λαού». "Ο λαός πού «πάντα έχει δίκιο» δέν χρειάζεται παρά κάποιον πού θά του πει ότι έχει δίκιο. Και τά πολλά χειροκροτήματα και οι ζητωκραυγές σκέπασαν τίς άντιφάσεις αλλά και τίς παραφωνίες, τή μόνιμη

έσωτερική κρίση τής όργάνωσης του ΠΑΣΟΚ, τίς διαγραφές...

"Επρόκειτο δηλαδή γιά λαϊκιστική ιδεολογία, όχι σοσιαλιστική. "Ένα κίνημα λαϊκιστικής ιδεολογίας είδε τό φώς.

"Η κοινωνιολογική και ή ιδεολογική ρευστότητα, όταν υπάρχει —και στην έλληνική περίπτωση υπάρχει υπερτονισμένη—, επιτρέπει σέ ένα κίνημα λαϊκιστικής ιδεολογίας και πολιτικής νά συμπαρασύρει στην τροχιά του άτομα και όμάδες, παρά τίς συντονισμένες διαφορές τους. Τό λαϊκιστικό κίνημα στηρίζεται στό πλάσμα «λαός», χωρίς νά άποκαλύπτει ή νά ξεδιαλύνει τίς άντιφάσεις πού ό λαός έχει μέσα του, δηλαδή τίς λιγότερο ή περισσότερο τονισμένες διαφορές του. "Εργάζεται μέ μιά άποσπασματική και συνάμα φενακισμένη αντίληψη περί λαού. Και μπορεί νά είναι άποτελεσματικό, μόνο στό βαθμό πού νοθεύει τίς άντιφάσεις και τίς επικαλύπτει μέ στόχους πού φαίνονται κοινός παρονομαστής των διαφορετικών συμφερόντων. Κοινοί στόχοι —και έν πολλοίς κοινοί τόποι—, πού όταν δέν εξειδικεύονται, όταν δέν περνάμε από τό μερικό στό γενικό και από τό άφηρημένο γενικό στό συγκεκριμένο ειδικό, δέν είναι παρά συνθήματα πού άνέξοδα μπορεί κανείς νά τά επικαλείται ή και ούτοπικά νά τά όραματίζεται. [“Η ούτοπία βέβαια δέν βλάπτει όσο είναι όραμα, αντίθετα. "Αλλά όταν γίνεται στρατηγική γιά εφαρμογή καταλήγει συνήθως στην τραγωδία]. "Επίσης ένα λαϊκιστικό κίνημα μπορεί νά είναι δραστικό —νά συγκεντρώνει μάζες— μόνο έφόσον βρίσκεται στην αντιπολίτευση. "Όντας αντιπολίτευση μπορεί νά προσεταιρίζεται κάθε είδους αίτημα χωρίς έσωτερική άρθρωση, ή μάλλον μέ μιά άρθρωση εκλεκτικιστική. "Ετσι, όταν θά χρειαστεί νά προτείνει, και κυρίως νά εφαρμόσει, μέτρα πού θά ίκανοποιούν όρισμένα κοινωνικά αίτήματα, άνοίγει ό δρόμος γιά τό ξέσπασμα των άντιφάσεων: ή ίκανοποίηση τής μιάς όμάδας συνεπάγεται τή δυσαρέσκεια τής άλλης. "Η διαφορετικά ό λαϊκισμός καμωμένος μέ θραύσματα σοσιαλιστικής και άστικής ιδεολογίας στή συγκεκριμένη περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, τά θραύσματα πού περισυνέλεξε από τ' άριστερά, τά δεξιά, τά κεντρώα, τά υπεραριστερά, τά κομμουνιστικά, τά σοσιαλδημοκρατικά, τά λαϊκά και τά άστικά ρεύματα—, όσο καιρό δέν είναι υποχρεωμένος νά εφαρμόσει μιά συγκεκριμένη πολιτική, ή όσο καιρό ή ιδεολογική σύγκρουση μέ άλλες πολιτικές δυνάμεις δέν τόν υποχρεώνουν νά «ξεκαθαρίσει», μπορεί νά περιφέρει άέναα τόν διάτρητο σοσιαλισμό του, ένω τά πράσινα (;) λάβαρα θά σκεπάζουν τά χάσματά του. Γιατί έθνική άνεξαρτησία μπορεί νά σημαίνει άπλούστατα έθνικισμό: λαϊκή κυριαρχία, μπορεί νά σημαίνει ό,τι θέλεις, άκόμη και κανταφισμό: και κοινωνική άπελευθέρωση, μπορεί νά σημαίνει άπλά και μόνο αντιπλουτοκρατισμό: άνάλογα μέ τό ποιά γενικότερη ιδεολογία υποβαστάζει έτοϋτα τά συνθήματα, άνάλογα μέ τό ποιές είναι οι κινητήριες δυνάμεις τής άλλαγής, ποιά είναι ή θεωρία και ή έπιστήμη πού στοχάζονται και αναλύουν τό κοινωνικό γίγνεσθαι, ποιά είναι, τέλος, ή όργάνωση πού γίνεται ό μοχλός τής ιστορικής κίνησης. "Ανάλογα μέ τό άν ό σοσιαλισμός ή ό λαϊκισμός θά καθοδηγήσει τά βήματά μας.

Τό «κατεστημένο», οι προνομιούχοι και μη προνομιούχοι "Έλληνες

“Ας δοθμε τὰ προηγούμενα λίγο πιό συγκεκριμένα στις πολιτικές και θεωρητικές θέσεις του άρχηγού του κινήματος, μιά και, όπως λέει και τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ, οι άπόψεις του Α. Π. αποτελούν «καθοριστική παράμετρο» του.

“Ο Α. Π. έπικαλείται τό μαρξισμό, τόν αυθεντικό μαρξισμό. Υποτίθεται δηλαδή ότι ξεκινάει από μιά ταξική ανάλυση τής ελληνικής κοινωνίας και στη συνέχεια προεκτείνει τήν ανάλυσή του στη σφαίρα του πολιτικού και του ιδεολογικού οικοδομήματος. Λέμε υποτίθεται, γιατί στην πραγματικότητα, όσο και αν αυτό φανεί παράξενο, τέτοια ανάλυση δέν υπάρχει.² “Ολη του ή κριτική έντοπίζεται στον ξένο παράγοντα: πολυεθνικές, Πεντάγωνο, ΣΙΑ, ΝΑΤΟ, και φυσικά ΕΟΚ. “Ολα τά κακά τά μεθοδεύουν οι ξένοι μέ μερικούς πράκτορες τους στην Ελλάδα. Οι τελευταίοι αποτελούν ένα μυστήριο άθυρμα πού, από πολύ παλιά, τό βάφτισε *κατεστημένο*, και ό δρος γνώρισε τέτοια δόξα στην Ελλάδα, πού μπορεί νά ακούσει κανείς άκόμη και γιά τό κατεστημένο των περιπερούχων. Μέσα άπ’ αυτή τήν άπλουστευτική ανάλυση, τό κοινωνικό πρόβλημα τής χώρας ουσιαστικά χάνεται, τή θέση του παίρνουν σκόρπιες προτάσεις και σκόρπιες διεκδικήσεις έγγεγραμμένες σέ αντιπολιτευτικό πεντάγραμμο, μέ μόνημ αντίστιξη τόν αντιπλουτοκρατισμό. “Ετσι, προνομιακά ή λαϊκή πάλη θά στραφεί ένάντια στην «έξάρτηση», «για νά πάψει ή Ελλάδα νά άνήκει στη Δύση, και νά άνήκει στους “Έλληνες». Τά τρία κεντρικά συνθήματα του ΠΑΣΟΚ, ή έντική άνεξαρτησία (παλιότερα, και ως τή πώση τής δικτατορίας μιλούσε γιά ένθικοαπελευθερωτικό άγώνα), ή λαϊκή κυριαρχία και ή κοινωνική άπελευθέρωση (τήν όποία επίσης πολύ πρόσφατα ανακάλυψε, προς τά τέλη τής δικτατορίας), είναι μιά γραμμική διαδοχή. Λέει π.χ. «*ή έντική άνεξαρτησία αποτελεί προϋπόθεση γιά τήν πραγμάτωση τής λαϊκής κυριαρχίας. “Η λαϊκή κυριαρχία αποτελεί προϋπόθεση γιά τήν πραγμάτωση τής κοινωνικής άπελευθέρωσης. “Η κοινωνική άπελευθέρωση αποτελεί προϋπόθεση γιά τήν πραγμάτωση τής πολιτικής δημοκρατίας*»³. Σ’ αυτή τή γραμμική παράθεση στόχων εκείνο πού δέν φαίνεται είναι τά ταξικά δεδομένα του κοινωνικού και του πολιτικού προβλήματος, πράγμα πού γίνεται καθαρότερο όταν χαρακτηρίζει τό ΠΑΣΟΚ σάν κίνημα «των μη προνομιούχων “Ελλήνων». “Από

2. “Όταν ό Α.Π. προσπαθεί νά περιγράψει τήν κοινωνική βάση του ΠΑΣΟΚ καταφεύγει σέ ένα άμάλγαμα κοινωνικών και επαγγελματικών κατηγοριών. Π.χ. στην συνέντευξη τύπου πού έδωσε στην Πάτρα (10.10.1975), άναφερόμενος στην κοινωνική σύνθεση του ΠΑΣΟΚ, τονίζει: «... Δέν είναι κόμμα τό ΠΑΣΟΚ, είναι κίνημα. “Εκπροσωπεί όλους τούς μη προνομιούχους “Έλληνες, τούς εργάτες, τούς αγρότες, τούς βιοτέχνες, τούς μισθωτούς, τήν πεμπουσία δηλαδή του ελληνικού λαού. Τή μεγάλη συντριπτική πλειοψηφία του». Καί «τήν πρόσφατη εισηγήσή του στην Κεντρική “Επιτροπή του ΠΑΣΟΚ θά προσθέσει τούς επαγγελματίες, τούς συνταξιούχους, τά μικρομεσαία στρώματα και τή νεολαία.

3. “Ιδρυτική Διακήρυξη του ΠΑΣΟΚ (3 Σεπτ. 1974) και προεκλογικός λόγος του Α.Π. στην Αθήνα (14.11.74).

τό μαρξισμό ξέρουμε ότι οι άνθρωποι, άρα και οι “Έλληνες, χωρίζονται έστω και μέ άσαφή τρόπο σέ έκμεταλλευτές και έκμεταλλεούμενους, σέ καταπιεστές και καταπιεζόμενους, άμεσους παραγωγούς και μη, κ.λπ. “Ο αυθεντικός όμως μαρξισμός του Α. Π. καταργεί αυτές τές έννοιες, και όλες τές πολιτικοκοινωνιολογικές κατηγορίες του ιστορικού όλισμού (όπως εργατική τάξη, εργατική τάξη και οι σύμμαχοί της, ή άκόμη εργαζόμενοι, καταπιεσμένες παραγωγικές τάξεις κ.λπ.) και τές νοθεύει μέ τή γενική διχοτομική διάκριση «προνομιούχοι και μη προνομιούχοι “Έλληνες», πού ούτε καν περιγραφική έπιστημονική άξία έχει. “Εχει όμως λίγο ταξικό, λίγο επαγγελματικό, λίγο ένθνικιστικό άρωμα, τόσο όσο χρειάζεται γιά νά διεγείρει όσους αισθάνονται ότι είναι μη προνομιούχοι (προνομιούχοι μπορεί νά είναι άκόμη και επαγγελματικοί άνταγωνιστές τους) και “Έλληνες, δηλαδή λίγο ή πολύ όλοι, άνεξάρτητα από συγκεκριμένη ιδεολογία και ταξική θέση.

Κέντρο – περιφέρεια και ό εισαγόμενος καπιταλισμός

“Εκτός από τήν κατασκευή «προνομιούχοι/μη προνομιούχοι “Έλληνες», τό δεύτερο θεωρητικό σχήμα του Α.Π. πού θά τροφοδοτήσει τή στρατηγική του και τήν ιδεολογία τής όργάνωσης πού έμπνέει είναι τό «κέντρο-περιφέρεια». “Η άλήθεια είναι πώς ή έμπνευση δέν ήταν δική του.⁴ Σύμφωνα μέ αυτό τό σχήμα ό κόσμος (τουλάχιστο ό εκτός σοσιαλιστικών κρατών κόσμος) διχοτομείται: από τή μιά οι βιομηχανικά άναπτυγμένες χώρες τής μητρόπολης, πού στην κορυφή τους έχουν τές ΗΠΑ, τές πολυεθνικές, τά μεγάλα τράστ, τή ΣΙΑ, και από τήν άλλη ό Τρίτος Κόσμος πού ύφίσταται τήν έκμετάλλευση τής μητρόπολης και, καταδυναστεύεται από τό ίμπεριαλιστικό «κατεστημένο». Τό σχήμα φιλοδοξεί νά πάρει καθολική έρμηνευτική άξία (εφαρμόζεται άκόμη και σέ πολύ παλιότερες εποχές, π.χ. τόν 18ο αιώνα και τές άπαρχές τής ίμπεριαλιστικής επέκτασης): ή συσσώρευση κεφαλαίου πού παρατηρείται στην ίμπεριαλιστική μητρόπολη και γενικότερα ή τεράστια άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων όφείλεται όχι σέ σύμφυτες δυνατότητες του καπιταλισμού του ίδιου στις άναπτυγμένες χώρες αλλά στην καταλήστευση του Τρίτου Κόσμου από τόν όποιο άντλει πρώτες ύλες, φτηνά εργατικά χέρια: όφείλεται επίσης στους μηχανισμούς τής «άνισης άνταλλαγής» πού άσκεΐται σέ βάρος των «φτωχών» χωρών και ύπέρ των «πλουσιών». “Απ’ αυτό τό ίδιο θεωρητικό σχήμα συνάγεται ότι ή εργατική τάξη των χωρών τής μητρόπολης έχει «άστικοποιηθεί» διότι και ή ίδια συμμετέχει στην έκμετάλλευση του Τρίτου κόσμου, γι’ αυτό και δέν παίζει κανένα ιδιαίτερο ρόλο στην άνάπτυξη τής παγκόσμιας επανάστασης. Τήν επαναστατική σκυτάλη στις μέρες μας έπήραν στά χέρια τους

4. Πρόκειται γιά γενικότερη «θεωρία» πού έχει γνωρίσει μεγάλη διάδοση. Βασικοί της εκπρόσωποι οι “Αργύρης “Εμμανουήλ, Pierre Jallée, Samir Amin, G. Frank, Paul Sweezy (άν και ό τελευταίος μέ πολλές επιφυλάξεις και γόνιμες άποχρώσεις), κ.ά.

οι χώρες του Τρίτου Κόσμου, όπου και αναπτύσσονται τα μεγάλα αντιιμπεριαλιστικά κινήματα από τα οποία αρχίζει ή περικύκλωση της μητρόπολης.

Τό σχήμα αυτό εξειδικευμένο στην περίπτωση της Ελλάδας εφαρμόζεται περίπου ως εξής. Η Ελλάδα άνηκε στις χώρες της περιφέρειας, στο μεταίχμιο της ιμπεριαλιστικής μητρόπολης και της αντιιμπεριαλιστικής περιφέρειας. Βασικό χαρακτηριστικό μιας χώρας της περιφέρειας κατά τον Α.Π. είναι ότι ο «καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δεν τείνει να επικρατήσει και δεν είναι σε θέση να εξαφανίσει τον προκαπιταλιστικό τρόπο παραγωγής»⁵. Δηλαδή: οι κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής δεν μπορούν να αναπτυχθούν αυτοδύναμα, να εξαφανίσουν τις προκαπιταλιστικές μορφές και σχέσεις παραγωγής, να υπάρξει συσώρευση κεφαλαίου στο έσωτερικό της χώρας. Αφού λοιπόν έτσι έχουν τα πράγματα, όσος καπιταλισμός υπάρχει στην Ελλάδα έχει έρθει απέξω, π.χ. από τις ΗΠΑ (παλιότερα από την Αγγλία και τη Γαλλία), πράγμα που θα επιδεινωθεί με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, ή οποία βέβαια «κυριαρχείται από τα αμερικανικά μονοπώλια και ταυτίζεται με το ΝΑΤΟ».

Εν πάση περιπτώσει όμως δεν πρόκειται για ένα έγκλιματισμένο φαινόμενο, δεν πρόκειται για εγχώριο καπιταλισμό, αλλά ξενόφερτο, που δεν αναπτύσσει τις παραγωγικές δυνάμεις του τόπου, δεν αρθρώνει καπιταλιστικά την ελληνική κοινωνία· απλώς τη ληστεύει με τη βοήθεια των έδω πρακτόρων του, μεγαλοπλουτοκρατών και «κατεστημένων», πράγμα που δημιουργεί την αντικειμενική βάση για να καταλάβουμε καλύτερα και τό προηγούμενο θεώρημα περί «προνομιούχων και μη προνομιούχων Ελλήνων».

Ευρωπαϊκά εργατικά κινήματα ή κανταφισμός;

Ο Α.Π. βασιζόμενος στο θεώρημα «κέντρο-περιφέρεια» καταλήγει αναγκαστικά σε πολύ σχηματικές αναλύσεις των καπιταλιστικών κέντρων της Δυτ. Ευρώπης. Κατ' αρχήν δεν παίρνει υπόψη του τις παραγωγικές σχέσεις σ' αυτές τις χώρες, τόν εκμεταλλευτικό τους χαρακτήρα, τη φύση του κράτους, τό χαρακτήρα των πολιτικών δυνάμεων της εξουσίας και κατά συνέπεια του είναι αδύνατο να εκτιμήσει σωστά την άνοδο του εργατικού κινήματος. Ειδικά, όταν μιλά για τό εργατικό κίνημα των χωρών της Δυτ. Ευρώπης, τό χαρακτηρίζει ως εργατική άριστοκρατία συμβιβασμένη και σοσιαλδημοκρατική, που ζει και άλλοτριώνεται πολιτικά σε βάρος του Τρίτου Κόσμου, επωφελομένη από τό κοινωνικό πλεόνασμα που μεταφέρεται από την περιφέρεια στο κέντρο. Και παρά ταύτα θέλει να έχει στενή συνεργασία με τά σοσιαλιστικά κόμματα της

Δυτ. Ευρώπης. Η θέση αυτή βέβαια τόν βολεύει πολιτικά τη στιγμή που διαπιστώνει ότι κόμματα όπως τό Γαλλικό Σοσιαλιστικό επιλέγουν τό ΠΑΣΟΚ ως τόν κύριο άξονα δράσης τους στον ελληνικό χώρο. Ωστόσο, όταν οι Γάλλοι σοσιαλιστές πριμοδοτούν μ' αυτό τόν τρόπο τό ΠΑΣΟΚ, βέβαια δεν τόν κάνουν επειδή υιοθετούν τό θεωρητικό σχήμα του Α.Π. αλλά, για λόγους καθαρά πολιτικούς και από τήν άποψη της κρατικής πολιτικής της Γαλλίας⁷.

Άξιοσημείωτο είναι ότι ο Α.Π. προσπαθεί να ελαχιστοποιήσει τις σημαντικές εξελίξεις που παρατηρούνται στα κινήματα της Δυτ. Ευρώπης. Η όρολογία του είναι χαρακτηριστική. Ο όρος «ψαύω τήν εξουσία» που χρησιμοποιεί για να χαρακτηρίσει τη συμμετοχή των κομμουνιστικών κομμάτων στην εξουσία δείχνει πόσο μικρή σημασία αποδίδει στο γεγονός ότι τά κομμουνιστικά κόμματα της Δ. Ευρώπης δντως διεκδικούν τήν εξουσία. Ότι δηλαδή ή διεκδίκηση της εξουσίας είναι γι' αυτά στρατηγική επιλογή που τη συνοδεύει ένα ολόκληρο σύστημα αντίληψεων και συγκεκριμένης πολιτικής πρακτικής. Τό πράγμα είναι ολοφάνερο στην περίπτωση της Γαλλίας, όπου τό πολιτικός φορέας αυτής της αλλαγής παρ' όλες τις δυσκολίες μοιάζει να έχει βρεθεί με τήν συμμαχία κομμουνιστών, σοσιαλιστών και ριζοσπαστών της άριστερας, λιγότερο φανερό στην περίπτωση της Ιταλίας όπου ή πολιτική του ιστορικού συμβιβασμού δεν έχει βρει ακόμη διέξοδο σε συγκεκριμένο πολιτικό σχήμα, σε πορεία μορφοποίησης στην Ισπανία όπου ή συμμαχία σοσιαλιστών και κομμουνιστών δεν θά πρέπει να αποκλειστεί στο μέλλον. Τίς σημαντικές αυτές πολιτικές αλλαγές στη Δυτική Ευρώπη ο Α.Π. τίς ελαχιστοποιεί. Θεωρεί ότι τό Κοινό Πρόγραμμα στη Γαλλία «ταλαντεύεται ανάμεσα στη σοσιαλδημοκρατία και τό άνοιγμα του δρόμου προς τό σοσιαλισμό», τόν ιστορικό συμβιβασμό στην Ιταλία τόν χαρακτηρίζει ως «ταξική συμμαχία εργαζομένων και εργοδοτών, για τήν άναστολή της άναμέτρησης, για τό ξέσπασμα της όξείας κρίσης του καπιταλισμού σ' αυτή τή χώρα». Θεωρεί ότι ο στρατηγικός στόχος του Ισπανικού Κ.Κ. είναι «τό πέρασμα από τόν φρανκικό φασισμό σε μία καθοδηγούμενη άστική δημοκρατία»⁸. Αυτή ή αντίληψη για τρία σημαντικά κινήματα της Δ. Ευρώπης, σε μία στιγμή που τό παγκόσμιο προοδευτικό κίνημα έχει στραμμένα τά μάτια του προς αυτές τις έμπειρίες, σε μία περίοδο όπου ή κυρίαρχη αντίθεση βγαίνει μέσα από τις αλλαγές που γίνονται σ' αυτές τις χώρες, δείχνει άπ' τή μία μεριά άγνοια των συνθηκών και των αλλαγών που έγιναν, όποτε δεν θά πρέπει να έχει αξιώσεις αναγωγής σε θεωρητικό σύστημα κι άπ' τήν άλλη άγωνιώδη προσπάθεια να σωθεί τό σχήμα κέντρο-περιφέρεια και να μετατοπιστεί τό βάρος της ταξικής πάλης προς τήν περιφέρεια.

Φυσικά θά μπορούσε κανείς να είναι αντίθετος με τήν

5. Συνδιάσκεψη των σοσιαλιστικών προοδευτικών κομμάτων της Μεσογείου (Μάλτα 22-25 Ιουλίου 1977), έφ. 'Οδηγητής 5.7.1977.

6. Τό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα άποφάσισε στο τελευταίο συνέδριό του να έχει προνομιακές σχέσεις με τό ΠΑΣΟΚ δηλαδή «να τό θεωρεί τόν κύριο άξονά του στις σχέσεις του στον ελληνικό χώρο». «'Εξόρμηση» 15.9.1977.

7. 'Ο Μιττεράν πιστεύει «ότι τό ΠΑΣΟΚ θά αποτελέσει τόν συνδυαστικό κρ έκο ανάμεσα στο Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα και τις σοσιαλιστικές δυνάμεις της Μεσόγειου, τις άραβικές χώρες και κατ' έπέκταση τήν 'Αφρική». «'Εξόρμηση» 15.9.1977.

8. Εισήγηση του Α.Π. στη συνεδρίαση της Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ 3.9.1977.

πολιτική των κομμουνιστικών κομμάτων της Δ. Ευρώπης. Σ' αυτή την περίπτωση θά έπρεπε νά αξιολογηθεί τό προοδευτικό κίνημα, σέ παγκόσμιο επίπεδο, διαφορετικά. Γιατί βέβαια είναι άντιφατικό νά χαρακτηρίζονται τά προοδευτικά κινήματα της Δ.Ε. σάν σοσιαλδημοκρατικά, συμβιβασμένα, συνεργαζόμενα κ.λ.π. κι άπ' τήν άλλη μεριά ό άραβικός έθνικισμός και ή άντιδραστική πολιτική του Καντάφι, του Άσσάντ και έν μέρει του Μπουμεντιέν νά θεωρούνται ως τό άπαύγασμα της επαναστατικής πάλης στην εποχή μας.

Στό διπολικό σύστημα, μέσα στό όποίο κινείται ό Α.Π., ό ευρωκομμουνισμός και οι άλλες στή Δ.Ε. χάνουν τή σημασία τους. Γίνονται μιά άπλή παράμετρος της άντίθετης άνάμεσα στις Η.Π.Α. και τήν Ε.Σ.Σ.Δ.

Σύμφωνα μέ τόν Α.Π. «έκείνο πού έχει ιδιαίτερη σημασία γιά τίς Η.Π.Α. και άξίζει νά σημειώσουμε είναι ή σχετική άποσύνδεσή τους (των Κ.Κ. της Δ. Ευρώπης), άπό τήν καθοδήγηση της Μόσχας καθώς και ή άποδοχή του άστικού πλουραλισμού»⁹. Άπό τό σημείο αυτό μέχρι τή θέση ότι ό ευρωκομμουνισμός είναι πρακτορειακός και ότι έξυπηρετεί τά σχέδια του ιμπεριαλισμού ή άπόσταση δέν είναι μεγάλη.

Βέβαια ή άντίφαση είναι τόσο έντονη ώστε δέν άργεί νά βγει στην επιφάνεια. Για τόν Α.Π. «ό ευρωκομμουνισμός είναι άνεκτός άπό τίς Η.Π.Α. μέχρι ένα σημείο. Μέχρι τό σημείο πού θά υπάρξει ό κίνδυνος τά Κ.Κ. νά ψάσουν τήν έξουσία και νά θίξουν στη Δ.Ε. τά ζωτικά οικονομικά και στρατιωτικά συμφέροντα του άμερικάνικου κεφαλαίου»¹⁰.

Υπάρχει λοιπόν τέτοιος κίνδυνος άπό τά σοσιαλδημοκρατικά, τά συμβιβασμένα και τά συνεργαζόμενα Κ.Κ. της Δ.Ε.; Κι άν υπάρχει ποιά θά πρέπει νά είναι ή στάση του έλληνικού προδευτικού κινήματος; Όμως ό Α.Π. και τό κόμμα του ζούν μέ τίς άντιφάσεις τους. Άκόμα χειρότερα κάνουν τίς άντιφάσεις τους στοιχείο της ιδεολογικοπολιτικής τους πρακτικής, μέσο γιά τή λειτουργία των μηχανισμών της νόθευσης και της επικάλυψης στους όποιους άναφερθήκαμε.

Σ' αυτή τήν πορεία των χωρών της Δ.Ε. «πρός τή σοσιαλδημοκρατία» (Γαλλία) «τήν ταξική συμμαχία εργαζομένων και εργοδοτών» (Ιταλία) και «τήν καθοδηγούμενη άστική δημοκρατία» (Ισπανία), ό Α.Π. άντιπαραθέτει τίς γνήσιες άντιιμπεριαλιστικές δυνάμεις των άραβικών χωρών και συγκεκριμένα τή Λιβύη, τήν Άλγερία και τό Ιράκ (ή σφαγή των Παλαιστινίων άπό τους Σύριους τόν έφερε σέ άμηχανία σ' ό,τι άφορά τό χαρακτήρα του συριακού καθεστώτος), και βέβαια τό κίνημα των Παλαιστινίων. «Στή Βόρειο Άφρική, και τή Μέση Άνατολή κατά συνέπεια, ή Άλγερία, ή Λιβύη, τό Ιράκ και βέβαια τό Παλαιστινιακό κίνημα, συνθέτουν τό προοδευτικό, άντιιμπεριαλιστικό μέτωπο. Έπειδή στην εποχή μας ή συγκροση άνάμεσα στις μητροπόλεις του καπιταλισμού και τήν περιφέρειά του, δηλαδή οι έθνικοαπελευθερωτικοί άγώνες, άποτελούν τήν κυρίαρχη μορφή της πάλης των τάξεων. αυ-

τές οι χώρες βρίσκονται στην πρώτη γραμμή του άγώνα ενάντια στα μονοπώλια και τόν ιμπεριαλισμό. Είναι κάτι πού δέν πρέπει ποτέ νά ξεχνά ή Ευρωπαϊκή Άριστερά, ιδιαίτερα ή Άριστερά της Νότιας Ευρώπης»¹¹.

Έδω δέν υπάρχει μόνο μιά λάθος εκτίμηση αλλά παραποίηση όλόκληρης της σύγχρονης ιστορίας. Διότι ναί μέν τά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια τά έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα άποτελούσαν πράγματι τήν κύρια μορφή πάλης σέ παγκόσμιο επίπεδο και όδήγησαν στην πολιτική τουλάχιστο άνεξαρτησία μιάς σειράς χωρών, όμως άπό τά μέσα περίπου της δεκαετίας του '60, δηλαδή άπό τή στιγμή πού ό καπιταλισμός άρχισε νά μπαίνει σέ μιά περίοδο βαθιάς οικονομικής κρίσης ή όποια εξελίχτηκε σέ πολιτική κρίση γιά νά άγκαλιάσει στις μέρες μας όλόκληρο τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής παίρνοντας τή μορφή οργανικής κρίσης ή κυρίαρχη μορφή της πάλης των τάξεων πρέπει νά άναζητηθεί στις άναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες. Και κάτι άκόμη: χωρίς νά παραγνωρίζουμε τή σημασία του άντιιμπεριαλιστικού άγώνα δέν πρέπει νά ταυτίζουμε τήν άντιιμπεριαλιστική πάλη μέ τό σοσιαλισμό όπως φαίνεται νά κάνει ό Α.Π. Βέβαια δέν μπορεί νά υπάρξει πορεία προς τό σοσιαλισμό στις έξαρτημένες χώρες χωρίς έθνική άνεξαρτησία. Υπάρχουν όμως πολιτικές πού φαίνονται σάν άντιιμπεριαλιστικές (και άποσπαστικά μπορεί πράγματι νά είναι) χωρίς νά επιφέρουν άλλαγή στον εκμεταλλευτικό και καταπιεστικό χαρακτήρα της χώρας πού άσκει ή φαίνεται νά άσκει μιά τέτοια πολιτική. Η σύγχυση πού δημιουργεί ό Α.Π. πάνω σ' αυτό τό ζήτημα κάνει τό κίνημά του νά παραπαιεί άνάμεσα στους ποικιλόμορφους ψευδοσοσιαλισμούς πού οι στρατιωτικοί και μερίδα της μικροαστικής τάξης προσπαθούν νά οικοδομήσουν μέ συνεχή πισωγυρίσματα άκόμα και στό επίπεδο της έθνικής τους άνεξαρτησίας. Χωρίς τήν προσπάθεια καμιάς άνάλυσης τό ΠΑ.ΣΟ.Κ. και ό πρόεδρος του μαγεύονται συχνά άπό άντιδραστικά καθεστώτα επειδή άσκουν άντιιμπεριαλιστική, ύποτίθεται, πολιτική.

Πλούσιοι και φτωχοί, Έλληνες και ξένοι

Τό θεωρητικό σχήμα «κέντρο / περιφέρεια» έχει κατ' επανάληψη άνασκευαστεί κριτικά τόσο άπό θεωρητικούς όσο και άπό τά ίδια τά μορξιστικά κόμματα της Ευρώπης¹². Έπενθυμίζουμε άπλώς ότι τό σχήμα κυρίως νοσει στό βαθμό πού παραγνωρίζει ότι ό καπιταλισμός άναπτύσσεται στις χώρες της «μητρόπολης» όχι μόνο ληστεύοντας τόν Τρίτο Κόσμο αλλά μέ τήν εκμετάλλευση της μισθωτής εργασίας πού προσφέρει ή εργατική τάξη και γενικά οι εργαζόμενοι στα μητροπολιτικά κέντρα, και γενικά άπό τήν οικειοποίηση του κοινωνικού υπερπροϊόντος πού παράγεται σ' αυτά. Και δέν είναι οι «πλούσιες» χώρες, σάν χώρες, πού εκμεταλλεύονται τίς φτωχές του Τρίτου Κόσμου

9. Στο ίδιο.

10. Στο ίδιο.

11. Στο ίδιο.

12. Βλέπε π.χ. άρθρο του Charles Bettelheim «Διεθνείς σχέσεις και ταξικές σχέσεις», Πολίτης, τεύχος 9. Φεβρ. 1977.

άλλά οι *έκμεταλλεύτριες τάξεις* του Ιμπεριαλισμού πού *έκμεταλλεύονται* άφένος τίς *έργατικές τάξεις* των χωρών τής μητρόπολης *άλλά* και τούς *έργαζόμενους* του Τρίτου Κόσμου. Τό θεωρητικό αυτό σχήμα παραγνωρίζει *έπίσης* ότι ή *έξάρτηση* των κυριαρχούμενων χωρών τής περιφέρειας από τόν Ιμπεριαλισμό πραγματοποιείται *άκριβώς* χάρη στη διείσδυση του *καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής* στις χώρες αυτές. 'Ο Ιμπεριαλισμός *όχι* μόνο *δέν* *έμποδίζει* τήν *ανάπτυξη* του *έγχώριου καπιταλισμού* (και των παραγωγικών δυνάμεων) *άλλά* *ίσα* *ίσα* ή *έπέκταση* του *κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής* (άρα και ή *ανάπτυξη* *καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής* και *άντίστοιχων κοινωνικών τάξεων*) *άποτελεί* *προϋπόθεση* και *βασικό μηχανισμό* γιά τή διείσδυσή του. Συνακόλουθα ή *καπιταλιστική ανάπτυξη* πού παρατηρείται και στην 'Ελλάδα (ήδη από τόν περασμένο αιώνα) *διαμορφώνει* *έγχώριες τάξεις* *έκμεταλλευτών*, *έκμεταλλυομένων*, *καπιταλιστικό καταμερισμό* *έργασίας*, *μορφές* *άστικού κράτους*, *άστική ιδεολογία*, *πράγματα* *δηλαδή* πού *δέν* *χωρούν* στο στενό σακούλι του «*κατεστημένου*», και τής *διχοτομίας* «*προνομιούχοι/μή προνομιούχοι*».

Είναι βέβαια βάνουση *κακομεταχείριση* τής *πραγματικότητας* τό νά *έπιμένει* *κανείς*, *όπως* *έπιμένει* *ό* *Α.Π.*, *ότι* *στην* 'Ελλάδα, *χώρα* *τής* *περιφέρειας*, *ό* «*καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής* *δέν* *τείνει* *νά* *έπικρατήσει*», *ότι* *άρα* *άνθει* *ό* *προκαπιταλιστικός* *τρόπος παραγωγής*. Γι' αυτό και *δέν* *θά* *έπιμείνουμε*. Θά *προσπαθήσουμε* *όμως* *νά* *δειξουμε* *πώς* *αυτό* *τό* *θεωρητικό σχήμα* *και* *ή* *στρατηγική* *πού* *πάνω* *του* *είναι* *θεμελιωμένη* *λειτουργούν* *στο* *ιδεολογικό* *έπίπεδο*.

Είναι φανερό. Στο βαθμό πού *ό* *καπιταλισμός* *είναι* *παρείσακτος* *στην* 'Ελλάδα, *στο* *βαθμό* *πού* *θεωρείται* *ξένος*, *άπρόσκλητος* *έπισκέπτης*, *τά* *δεινά* *πού* *σκορπά* *έπίσης* *θεωρούνται* *εισαγόμενα* *προϊόντα*, *όπως* *τά* *αυτοκίνητα* (άρα *μπορούμε* *νά* *τά* *διώξουμε* *ή* *νά* *άπαγορεύσουμε* *τήν* *είσοδό* *τους*, *και* *τό* *έδαφος* *θά* *μείνει* *καθαρό* *από* *τό* *καπιταλιστικό* *μίασμα*). *Και* *ποιά* *είναι* *αυτά* *τά* *εισαγόμενα* *προϊόντα*; 'Ο *κατ'* *είκόνα* *και* *όμοίωση* *του* *Α.Π.* *άντιιμπεριαλιστής-σοσιαλιστής* *τό* *ξέρει* *και* *τό* *κραυγάζει* *σέ* *όλους* *τούς* *τόνους*: *ή* *ΣΙΑ*, *τό* *Πεντάγωνο*, *οί* *μυστικές* *ύπηρεσίες*, *οί* *έδω* *πράκτορες*, *οί* *πλουτοκράτες*, *οί* *πολυεθνικές* *και* *τά* *μεγάλα* *μονοπώλια*: *διακόσια* *μονοπώλια*, *μιά* *δράκα* «*πλουσιών*», *γύρω* *τους* *μιά* *κλίκα* «*μαύρων* *συνταγματάρχων*», *τό* *πανάσχυρο* «*κατεστημένο*». *Και* *όσο* *πιό* *πολύ* *αυτά* *τά* *πράγματα* *γίνονται* *πιστευτά*, *τόσο* *πιό* *πολύ* *έξαφανίζονται* *από* *τά* *μάτια* *μας* *οί* *καπιταλιστικές* *τάξεις* *και* *οί* *ταξικές* *σχέσεις*, *τό* *ταξικό* *κράτος*. Τό *όλο* *σχήμα* *άνακαλεί* *τό* *κλασικό* *άντιπλουτοκρατικό* *μοντέλο*: *πλούσιος/φτωχός*, *και* *όχι* *τή* *συγκεκριμένη* *έκμεταλλευτική* *σχέση* *και* *τίς* *διαδικασίες* *παραγωγής* *πού* *τήν* *πράγουν* *και* *τήν* *άναπαράγουν*. Τό *μοντέλο* *όμως* *αυτό*, *στις* *νέες* *συνθήκες*, *έμπλουτίζεται* *και* *από* *μιά* *άλλη* *ιδέα*. *Μιά* *και* *τό* «*κατεστημένο*» *εισάγεται* *από* *τό* *έξωτερικό*, *άνακαλεί* *τό* *μοντέλο* "Ελληνας/ξένος". *Και* *ό* *κόσμος*, *πού* *μέσα* *άπ'* *αυτό* *τό* *στενό* *φινιστρίνι* *θά* *δεί* *τήν* *πραγματικότητα* *του*, *πό* *τε* *θά* *περισταλεί* *από* *ξενοφοβία* *και* *πό* *τε* *θά* *έκραγεί* *από* *έθνικιστική* *έπαρση*: *ό* *μικροαστικός* *κόσμος*, *πό* *τε*

κλεισμένος *στό* *καβούκι* *του* *σέ* *κατάσταση* *περιδεοūs* *όμφαλοσκόπησης* *και* *πό* *τε* *μέ* *έξάρσεις* «*άντιξενικής*» *έπιθετικότητας*. "Ετσι, *τις* *ώρες* *τής* *γενικής* *καθίζησης* (τής *ήττας* *του* *κινήματος*) *ή* *ξενοφοβία* *θά* *θρέφει* *ιόν* *γενικό* *παροπλισμό*, *και* *τίς* *ώρες* *τής* *γενικής* *ευφορίας* *ένα* *βερμπαλιστικό* *άντιιμπεριαλισμό* *πού* *ντυνεται* *παρδαλά* *άντιαμερικανικά* *ρούχα*. *Και* *στή* *μιά* *και* *στην* *άλλη* *περίπτωση* *ή* *ΣΙΑ*, *οί* *πλουτοκράτες*, *οί* *ξένοι*, *τό* *κατεστημένο*. *Πο* *τε* *οί* *τάξεις*, *οί* *κοινωνικοί* *άναγνώσιμοί* *τους*, *οί* *ιδεολογίες* *τους*, *οί* *πολιτικές* *τους* *συγκρούσεις*, *τά* *κόμματα* *τους* *μέ* *σάρκα* *και* *όστά*. 'Ο *ιμπεριαλισμός*, *άφου* *καταργείται* *ή* *συγκεκριμένη* *μορφή* *μέ* *τήν* *όποια* *διεισδύει* *στόν* *τόπο* *μας* *και* *τόν* *έξαρτά* —*σύμμαχια* *ντόπιω*» *και* *ξένων* *καπιταλιστικών* *τάξεων*— *έξαφανίζεται* *ώς* *διά* *μαγείας* *από* *τή* *σκηνή* *του* *μικρού* *μας* *θεάτρου*. *Δυστυχώς* *όμως* *όχι* *και* *από* *τή* *χώρα* *μας*. *Και* *γιά* *τούς* *έκθαμβους* *άντιιμπεριαλιστές* *δέν* *μένουν* *παρά* *τά* *ξόρκια* *πού* *συνοδεύουν* *τήν* *προέλασή* *του*.

'Ο Προφήτης και *ό* Λόγος του (ή *πολιτική φιλοσοφία* του 'Ανδρέα Παπανδρέου)

Μά *γιατί* *ή* *τόσο* *βάνουση* *κακομεταχείριση* *τής* *πραγματικότητας*;

Στά *πολιτικά* *και* *κοινωνικά* *φαινόμενα* *πρέπει* *νά* *δίνονται* *άπαντήσεις* *πολιτικές* *και* *έρμηνείες* *κοινωνιολογικές*, *κυρίως* *όμως* *πρέπει* *νά* *άποφεύγονται* *ή* *ήθικολογία* *και* *ή* *άστυνομικού* *χαρακτήρα* «*άναλυση*». "Αν *ό* *Α.Π.* *νοθεύει* *τό* *μαρξισμό* *ένω* *τόν* *έπικαλείται*, *ό* *λόγος* *δέν* *είναι* *αυτό* *πού* *ό* *ίδιος* *λέει* *στά* *στελέχη* *του*, *νά* *μήν* *προβάλλουν* *δηλαδή* *στή* *διάρκεια* *τής* *προεκλογικής* *έκστρατείας* «*μαρξιστικές* *ή* *μειοστοποιημένες* *έπιδιώξεις*, *γιατί* *τό* *άριστο* *είναι* *έχθρός* *του* *καλού*»¹³. *Κά* *τι* *μς* *λέει* *ότι* *τό* *άριστο* *άπλως* *είναι* *έχθρός* *του* *κακού*.

'Εδω *έχουμε* *νά* *κάνουμε* *μέ* *δύο* *στοιχεία* *πού* *στη* *διαπλοκή* *τους* *δημιουργούν* *τό* *φαινόμενο* *ΠΑΣΟΚ*.

Α. *Μιά* *συγκεκριμένη* *κοινωνική* *άντίληψη* *μέ* *θεωρητική* *θεμελίωση*, *στρατηγική*, *όργανωτική* *μεθοδολογία*, *και* *μεθοδολογία* *πολιτικής* *πράξης*. *Μία* *γενικότερη*, *θά* *λέγαμε*, *κοσμοαντίληψη* *και* *πολιτική* *ιδεολογία* *πού* *χαρακτηρίζει* *τόν* *Α.Π.* *Τό* *πρόβλημα* *φυσικά* *δέν* *είναι* *νά* *όναματίσουμε* *αυτήν* *τήν* *άντίληψη* *—άντίληψη* *γιά* *τήν* *κοινωνική* *άλλαγή* *τελικά—* *άλλά* *νά* *καταλάβουμε* *τά* *στοιχεία* *της*. *Σίγουρα* *ξεκινάει* *από* *τό* *μαρξισμό*, (*ό* *Μάρξ* *δέν* *φταίνει* *γι'* *αυτό*), *περνάει* *πάνω* *από* *τό* *κεφάλι* *τής* *μετά* *τόν* *Μάρξ* *μαρξιστικής* *παραγωγής* (*Λένιν*, *Γκράμσι*, *Μάο*, *γιά* *νά* *άναφερθούμε* *μόνο* *σέ* *αυτούς*), *περνάει* *πάνω* *από* *τό* *κεφάλι* *τής* *τεράστιας* *και* *τραγικής* *έν* *πολλοίς* *δράσης* *του* *παγκόσμιου* *προλεταριάτου*, *και* *κάπου* *έκει* *στή* *δεκαετία* *του* '60 *εισβάλλει* *δυναμικά* *στή* *θεωρητική* *και* *τήν* *πολιτική* *σκηνή* —*στις* *γραμμές*, *βέβαια*, *του* *έργατικού* *κινήματος*. 'Από *τά* *προηγούμενα* *του*

13. Κλείσιμο του Α.Π. στη Α Συνδιάσκεψη του ΠΑΣΟΚ. «*Εξόρμηση*» 15.9.77.

ἐργατικοῦ κινήματος κρατᾶ μόνο τὶς ἐπιτυχίες: π.χ. τὴν ὀκτωβριανὴ ἐπανάσταση, μερικές στιγμές τοῦ ἰσπανικοῦ ἐμφύλιου πολέμου, τὴν Ἀντίσταση¹⁴, γενικά τὶς στιγμές ὅπου τὰ κινήματα ἀνέβαιναν· τὶς στιγμές πού τὰ κινήματα συντρίβονταν, τὶς χρεώνει στή μερίδα τοῦ σταλινισμού.

Τὴ δεκαετία πού ἐμφανίζεται στή θεωρητικὴ καὶ πολιτικὴ σκηνή ἢ ἐν λόγῳ ἀντίληψη γύρω ὁ κόσμος καιῖται: στὸν Τρίτο Κόσμο ἀνθοῦν τὰ ἐθνικοαπελευθερωτικὰ κινήματα (πού σίγουρα δὲν βγήκαν ἀπὸ τὴ μεζούρα τοῦ σταλινισμού), στήν Εὐρώπη καὶ ΗΠΑ ἔχει ξεσπάσει τὸ κύμα τῆς «ἀμφισβήτησης» (πού πολιτικὰ τριτοκοσμίζει), ὁ γαλλικὸς Μάης καὶ τὸ ἰταλικὸ ζεστό φθινόπωρο ξαναθέτουν ἐπὶ τάπητος ὅλα τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, μιά γενικὴ τάση «ἐπιστροφῆς στὸν Μάρξ» (πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι, κυρίως, τοῦ Λένιν) κάνει τὴν ἐμφάνισή της, τέλος, ἡ κρίση τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος παίρνει ἀνοιχτές μορφές: σοβιετοκινεζικὴ ρήξη, εἰσβολὴ στήν Τσεχοσλοβακία, ἀποδέσμευση πολλῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ, πρῶτα βήματα τοῦ εὐρωκομμουνισμού.

Γὰ θεωρητικὰ καὶ πολιτικὰ αὐτὰ γεγονότα ἔχουν σημασία, γιατί καθορίζουν ὄχι μόνο τὸ πλαίσιο στὸ ὁποῖο ἐγγράφεται ἢ ἐν λόγῳ ἀντίληψη ἀλλὰ καὶ τὶς πηγές πού τὴν τροφοδοτοῦν, καὶ πού, μὲ ἐξαιρετικὰ παραλλαγμένες καὶ διαφοροποιημένες μορφές, ἀποκτᾶ εὐρεία ἀπήχηση. Ἦταν, κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ νέα ἐπαναστατικὴ ἀντίληψη, πού δὲν κουβαλοῦσε στή ράχη της τὰ κακὰ τῶν προηγούμενων.

Στὴν Ἑλλάδα τὸ κλίμα ἦταν πρόσφορο νὰ ἀποκτήσει ἀκρόαση: βοηθαίει ἡ στρατιωτικὴ δικτατορία, ἡ διάσπαση καὶ ἡ κρίση τῆς ἑλληνικῆς ἀριστερᾶς. Ἐπιπλέον τυχαίνει νὰ εἶναι ἡ προσωπικὴ ἀντίληψη τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου, πού πρόκειται γιὰ προσωπικότητα μεγάλῃς πολιτικῆς ἐμβέλειας. Μάλιστα τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο εἶναι τόσο καθοριστικὸ, πού θὰ μπορούσε νὰ μιλήσει κανεὶς γιὰ «ἀνδρεοπαπανδρεϊσμό». Τὸ σύστημα λοιπὸν ἰδεῶν τοῦ Α.Π. —καὶ τὰ προηγούμενα νομίζουμε ὅτι μπορεῖ κάπως νὰ βοηθήσουν γιὰ νὰ γίνῃ κατανοητό— στρέφεται γύρω ἀπὸ δυὸ ἄξονες.

14. Τὸ ΠΑΣΟΚ γιὰ παράδειγμα αὐτοχαρακτηρίζεται τὸ κίνημα πού προσπάθησε «νὰ περυσιάσει στὸν ἑλληνικὸ λαὸ γιὰ πρώτη φορά μετὰ τὸ ἸΑΜ μιά συγκεκριμένη πραγματώσιμη ἑλληνικὴ προοπτικὴ πορείας...» (Α' Συνδιάσκεψη, Ἐξόρμηση 15.9.1977)

Εἶναι βέβαια δικαίωμα τοῦ καθενὸς νὰ ἀναφέρεται σὲ σημαντικὲς στιγμές τοῦ κινήματος, νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἱστορία του, νὰ διδάσκειται ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες του. Ὅμως ἡ ἱστορία εἶναι ἐνιαία. Ἀπὸ τὸ ΕΑΜ μᾶς χωρίζουν 35 τόσα χρόνια καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἔγιναν μεγάλα καὶ μικρὰ πράγματα, πάρθηκαν σημαντικὲς πρωτοβουλίες, ἔγιναν τεράστια λάθη. Χιλιάδες ἄνθρωποι, πού τοὺς ἔλεγαν συμμορίτες, πέθαναν, βασανίστηκαν, φυλακίστηκαν, ἐξορίστηκαν. Τὴν ἀφετηρία ὅλων αὐτῶν τῆ βρίσκουμε στὸ ΕΑΜ. Ὅταν λοιπὸν κάποιοι ἐμφανίζονται σάν συνεχιστὴς αὐτοῦ τοῦ κινήματος πρέπει νὰ θέλει ἐπίσης νὰ τηκῶσει τὸ βᾶρος ὁλόκληρης αὐτῆς τῆς βαριάς κληρονομιάς καὶ ὄχι ἐμονωμένες στιγμές της στή βάση τοῦ: Αὐτὸ τὸ κάναμε ἐμεῖς (δηλαδή ὁ λαός), τὰ ἄλλα τὰ ἔκαναν ἐκεῖνοι (δηλαδή οἱ κομμουνιστές). Ἡ ἱστορία δὲν κομματιάζεται. Εἶναι: ὅλα ἢ τίποτα.

—Οἱ ἀναλύσεις τοῦ τόν ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία εἶναι ὄριμη γιὰ τὶς μεγάλες κοινωνικὲς ἀλλαγές. Ἄν κάτι λείπει, εἶναι νὰ διατυπωθεῖ ἓνα πρόγραμμα κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Τὸ Πρόγραμμα λοιπὸν θὰ θεωρηθεῖ ὄργανο τῆς ἐπανάστασης. Οἱ μάζες εἶναι ἔτοιμες νὰ τὸ ἀποδεχτοῦν, ἀρκεῖ νὰ πιάνει τὸ σφυγμὸ τοῦ κόσμου, νὰ μὴν ἐξαντλεῖται σὲ δογματικὲς λεπτολογίες, καὶ κυρίως νὰ ἀγκαλιάζει ὅλα τὰ λαϊκὰ στρώματα. Καὶ ἐπειδὴ στήν Ἑλλάδα τὰ ἀγροτικὰ καὶ μικροαστικὰ στρώματα ἔχουν τεράστια ἀνάπτυξη, τὸ πρόγραμμά του αὐτὰ κατὰ κύριο λόγο στοχεύει, χαρακτηρίζοντάς τα «μὴ προνομιούχους Ἕλληνες». Πράγματι, τὰ κύρια σημεῖα τοῦ προγράμματος, ὅπως ἡ λαϊκὴ κυριαρχία, ἡ κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση, ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία, ἡ πολιτικὴ δημοκρατία, ἡ ἀποκέντρωση, ἡ περιφερειακὴ ἀνάπτυξη, ἔχουν τόση εὐρύτητα (ἢ ἀσάφεια) ὅση χρειάζεται γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ καθένας νὰ ἀναγνωρίσει σ' αὐτὰ τὸ πρόβλημα καὶ τὸ αἴτημά του. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε ἡ αὐστηρότητα τῶν ὄρων, τῶν περιγραφῶν, ἢ τῶν πολιτικῶν ἐννοιῶν ἀποφεύγονται. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ προσπάθειες πού ἔγιναν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ΠΑΣΟΚ γιὰ ἀποσαφηνίσεις εἴτε ἰδεολογικὲς εἴτε πολιτικὲς εἴτε θεωρητικὲς καταδικάζονται.

—Οἱ ἀναλύσεις τοῦ Α.Π. ἐπίσης τόν ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλες οἱ μορφές πολιτικῆς ὀργάνωσης πού ὡς τώρα ἔχει ἀναδειχθεῖ τὸ κίνημα (π.χ. κομμουνιστικὸ κόμμα, σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα, μέτωπο κλπ) ἔχουν χρεοκοπήσει, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει στήν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις νὰ ἀναπτυχθοῦν. Προκρίνει λοιπὸν τὴν ὀργανωτικὴ μορφή *Κίνημα*. Ποιὸς εἶναι ὁ ρόλος αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης; *Ἐργαλεῖο στήν ὑπηρεσία* τοῦ Προγράμματος. Δὲν εἶναι τὸ πρόγραμμα πού θὰ φτιαχτεῖ μέσα ἀπὸ τὴν ὀργάνωση —αὐτὸ προϋπάρχει— ἀλλὰ ἡ ὀργάνωση πού θὰ φτιαχτεῖ μέσα ἀπὸ τὸ Πρόγραμμα καὶ θὰ χρησιμεύσει γιὰ τὴν ἐξυπηρέτησή του.

Ἡ ἰδιοτυπία τῆς σύλληψης αὐτῆς συνίσταται στὸ ὅτι τόσο τὸ Πρόγραμμα ὅσο καὶ ἡ ὀργάνωση βασίζονται στήν προσωπικότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἐμπνευστῆ τους πού ἔχει συναισθηθῆ τῆς δυνάμεώς του, καὶ ὅλη ἡ δράση του χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ φροντίδα ὄχι μόνο νὰ μὴ φθαρεῖ ἡ δύναμη αὐτὴ ἀλλὰ νὰ μεγαλώσει περισσότερο καὶ νὰ καταυγάσει τὸ σύμπαν μὲ τὴν αἴγλη της. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τεθεῖ πέρα πάσης κριτικῆς ὁ Προφήτης καὶ ὁ Λόγος του. Ὁ Λόγος τοῦ Προφήτη καὶ ἡ Ἀγάπη τῶν Πιστῶν: ἰδοὺ ἡ διαλεκτικὴ τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Ἡ παραδειγματικὴ πράξη θὰ συμπληρώσει τὰ χάσματα, θὰ κινήσει τὰ πνεύματα, ἢ λαϊκὴ δυσαρέσκεια θὰ τροφοδοτήσῃ τὰ ρεύματα, τὰ κερὰ τοῦ Ἐπιτάφιου θὰ προαναγγείλουν τὴν Ἀνάσταση, θὰ μεταφέρουν παντοῦ τὸ φῶς τὸ ἀνέσπερο, ὅπου ὑπάρχει κταπίεση, ἐκμετάλλευση, ταπείνωση, ἀκόμη καὶ στὸ ἄδυτο τῶν ἀδύτων τῶν Φαρισαίων, στὸ Στρατό. Πρόκειται γιὰ παρωδία χριστιανικῆς μυσταγωγίας; Ὅχι βέβαια. Πρόκειται γιὰ μιά συγκεκριμένη πολιτικὴ μεθοδολογία πού εἶδαμε νὰ ζετυλιγεται μπροστὰ στὰ μάτια μας, πού ἀπὸ Διακήρυξη ἔγινε Κίνημα, ὀργανώσεις, ὁπαδοί, συνδικαλιστές, βουλευτές, ἐκλογικὸ ποσοστὸ, ἐκλογικὴ πελατεία.

Β. Τό δεύτερο στοιχείο που συνθέτει τό φαινόμενο ΠΑΣΟΚ είναι οι όπαδοί του. Κοινωνιολογικά, όρίζονται πολύ άπλά: εργάτες, άγρότες, διανοούμενοι, μικροαστοί, επιχειρηματίες, βιοτέχνες, νέοι, γυναίκες και άνδρες. Άλλά ή άσάφεια τών όρων δέν πρέπει νά θολώσει μιά πραγματικότητα: πρόκειται γιά κόμμα που προσπαθεί νά εντάξει στίς γραμμές του λαϊκά στρώμαθ. Καί όντως στή σημερινή του μορφή τό ΠΑΣΟΚ —παρόλο που συγκεκριμένες ποσοτικές αναλύσεις δέν έχουν γίνει— έχει διαδοθεί κατά κύριο λόγο ανάμεσα στά λαϊκά στρώματα, μέ μεγαλύτερη ανάπτυξη στά μικροαστικά τής πόλης και τά άγροτικά τής ύπαιθρου. *Είναι κόμμα λαϊκό.* Άπ' αυτή τήν κοινωνική ύλη τό ΠΑΣΟΚ θά άντλήσει τό όργανωμένο δυναμικό του και τή λαϊκιστική ιδεολογία του.

Ό λαϊκισμός δέν είναι ανακάλυψη κανενός, ούτε υπάρχει καμιά συγκεκριμένη θεωρία λαϊκισμού. Συντίθεται άπό έτερόκλητα στοιχεία πρωτογενών λαϊκών παραστάσεων και δανείων που έρχονται άπό διάφορες ιδεολογίες. Έτσι συγχωνεύονται στοιχεία τής μαρξιστικής ιδεολογίας, τής αστικής, στοιχεία φολκλορικά, μιά άπλουστευμένη αντίληψη τής ιστορίας, έπίμονες ιδέες ή ιδεοληψίες (π.χ. «τό κατεστημένο»). Τή θέση ταξικής κοινωνικής συνείδησης αντικαθιστά άπλοϊκή παράσταση τής κοινωνικής διαπάλης, ενώ μιά αξιολογική κλίμακα καλού/κακού, όπου τό όποιο λαϊκό είναι «καλό» και τό όποιο μή λαϊκό «κακό», θά χρησιμεύσει γιά τήν έκλογίκευση του συνόλου. Η θεωρία και ή έπιστήμη (όταν πρόκειται γιά τήν έπιστήμη του κοινωνικού) στηλιτεύονται ώς διανοουμενισμός, ή καλλιτεχνική δημιουργία και ή πολιτιστική ζωή περιορίζονται σέ άπλές και διδακτικές χειρονομίες. Άπό τήν πολιτισμική παράδοση έξοστρακίζεται κάθε λόγιο στοιχείο, τά παλαιότερα ιδεολογικά και μορφωτικά ρεύματα άγνοούνται είτε είναι προοδευτικά είτε αντίδραστικά κ.ο.κ.

Τίς ιδέες αυτές δέν τίς έφτιαξε ούτε τό ΠΑΣΟΚ ούτε ό άρχηγός του. Άνήκουν στον κόσμο του, άν και θά τίς συναντήσει κανείς μέ τίς ίδιες ή άλλες μορφές και σέ όπαδούς άλλων κομμάτων, άκόμη και άριστερών. Άλλά τό ΠΑΣΟΚ και ό άρχηγός του δέν τίς

άντιμάχονται. Στο βαθμό που είναι κοινωνικές προλήψεις δέν τίς ξεδιαλύνουν αλλά τίς αφήνουν στην κατάσταση που τίς έχουν παραλάβει. Γι' αυτό και δέν θά φανεί παράξενο που τό ΠΑΣΟΚ, άν και κίνημα κοινωνικής άλλαγής, δέν έχει δική του αντίληψη γιά τή λογοτεχνία, τό θέατρο, τήν έπιστήμη, τήν οικογένεια, τήν ιστορία του εργατικού κινήματος ή γενικότερα τήν ελληνική.

Πάντως, εκείνο που έχει σημασία είναι ότι όλα τά θέματα τής λαϊκιστικής ιδεολογίας του ΠΑΣΟΚ έρχονται άπό τήν κοινωνική του βάση τήν ίδια. Η όργάνωση στή συνέχεια θά παραλάβει άτομα τά λαϊκιστικά ιδεολογήματα και θά τά ύποτάξει στίς ανάγκες του πολιτικού μηνύματος του άρχηγού και του πολιτικού στόχου. Τήν αυθόρμητη αυτή λαϊκή παραγωγή τό ΠΑΣΟΚ δέν τήν μετατρέπει σέ σοσιαλιστική ιδεολογία —άλλωστε δέν είναι μετατρέψιμη. Τήν προσαρμόζει στους άμεσους πολιτικούς του στόχους και, χρησιμοθηρικά, μέ άπλές εύθύγραμμες άναγωγές, στηρίζει τό Πρόγραμμα.

Τό ΠΑΣΟΚ γεννήθηκε στο έδαφος του λαϊκισμού. Έτοιμα νά ύποδεχτούν τό μήνυμα του άρχηγού ήταν λαϊκά στρώματα που είχαν άποδεσμευτεί άπό τίς κεντρικές ή και άριστερές πολιτικές τους έστίες, στρώματα γεμάτα προβλήματα, άδιέξοδα αλλά και αυταπάτες. Τό ΠΑΣΟΚ γεννήθηκε στο έδαφος μιάς ιδεολογικής, πολιτικής και κοινωνικής ρευστότητας: ή προσδοκία τής άλλαγής άναζήτησε τήν έπίνευση του άρχηγού και ό άρχηγός τή λαϊκή συνέργεια.

Όμως τά λαϊκά στρώματα δέν ήταν καταδικασμένα νά ζήσουν συντροφιά μέ τό λαϊκισμό. Άν γιά τήν ώρα τά πράγματα έχουν έτσι δέν είναι άσχετο μέ τήν κρίση τής ελληνικής άριστεράς που, πάνω άπ' όλα, έπληξε τήν σοσιαλιστική ιδεολογία τήν ίδια. Στην άναμέτρηση σοσιαλισμού-λαϊκισμού ό πρώτος δέν βρήκε τά μέσα (τά θεωρητικά και τά πολιτικά) νά άντισταθεί και έτσι γιά τόν δεύτερο τό έδαφος ήταν γόνιμο. Έλειψε ή κριτική, ή ιδεολογική άντιπαράθεση ή άνασκευή τών θεωριών που ξεστρατίζουν τό κίνημα¹⁵. Έτσι ή κοινωνική πρόληψη μπορεί νά άνθει, ή νόθευση τών μαρξιστικών διδαγμάτων νά μή βρίσκει άντίσταση, οί αυθόρμητες λαϊκιστικές παραγωγές τό ίδιο. Αυτά γιά σήμερα.

Άλλά γιά νά ξαναγυρίσουμε στο άρχικό μας έρώτημα που σχετίζεται και μέ τό ΠΑΣΟΚ: ή σημερινή μορφή και έπιρροή του νέου κόμματος είναι μιά βιώσιμη άποκρυστάλλωση ή άφεταιρία γιά νέες ρευστοποιήσεις; Η, γιά νά θέσουμε τό ίδιο έρώτημα μέ τρόπο πολιτικό: ή έκβαση τής σύγκρουσης σοσιαλισμού-λαϊκισμού έχει κριθεί ή βρίσκεται σέ εξέλιξη;

15. Πραγματικά είναι έκπληκτικό ότι μέχρι σήμερα οι θεωρίες του Α.Π. δέν έχουν άντιμετωπιστεί κριτικά. Μιά σπάνια εξαίρεση παρ' όλα αυτά: Άρθρο του Π. Λευκαδίτη στην έφημερίδα ΑΥΓΗ σέ τρεις συνέχειες 10, 12 και 13 Σεπ. 1977. Η κριτική στο ΠΑΣΟΚ από πλευράς τής Άριστεράς περιορίστηκε σέ πολιτική άντιπαράθεση (σέ έπιμέρους σημεία) που τόν τελευταίο καιρό λόγω τών έκλογών γνωρίζει μεγαλύτερη όξυνση.

ΜΕΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Ό πάλοι ποτέ αγέρωχος βρετανικός λέων σήμερα μετά βίας στέκεται στα πόδια του: ή χώρα αυτή δοκιμάζεται πολύ άσχημα. Βέβαια, όπως παρατηρεί ό Ρ. Μίλιμπαντ (Διεθνής Πολιτική, άρ. 5, 1977), «ένα από τά βασικά χαρακτηριστικά τής Μ. Βρετανίας είναι ότι μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο περνά μιά χρόνια κρίση». Ανάμεσα στίς αναπτυνμένες καπιταλιστικές χώρες παρουσιάζει τή μικρότερη δυνατότητα για οικονομική ανάκαμψη: πρωτοφανών διαστάσεων ή κρατική χρέωση στό έσωτερικό και τό έξωτερικό, αυξανόμενο τό γιγάντιο έλλειμμα στό ίσοζύγιο έμπορίου και πληρωμών, άθρόα ή φυγή του κεφαλαίου, συνεχής ή υποτίμηση τής στερλίνας, επιδείνωση τής θέσης των μισθωτών. Δέν πρόκειται άπλώς για κάποια συγκυριακή άνεργία ούτε για τήν εξαθλίωση περιθωριακών κοινωνικών ομάδων. Άρκεί νά πούμε ότι, μέ βάση τά στοιχεία για τό 1976¹, υπάρχουν 1,6 εκ. άνεργοι και ακόμα 13 εκ. άνθρωποι, δηλ. 30% πάνω από τόν αριθμό για τόν προηγούμενο χρόνο, διαδιούν σέ συνθήκες πού εμπίπτουν στήν άρμοδιότητα των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, δηλ. κάτω από τό επίσημα καθορισμένο όριο άνείχειας. Μιά οικονομία όμως δέν δοκιμάζεται μόνη τής. Μαζί λοιπόν μέ πολλά άλλα, δοκιμάζεται σοβαρά και ή ιδιότυπη σχέση πού συνδέει τό κυβερνών σήμερα Έργατικό Κόμμα του Κάλαχαν μέ τίς συνδικαλιστικές οργανώσεις.

Η σημερινή εργατική κυβέρνηση πού διαδέχτηκε τούς Συντηρητικούς τά τέλη του 1974 είναι δεσμευμένη μέ τά συνδικάτα μέσω του «κοινωνικού συμβολαίου» πού έγινε αποδεκτό τό 1973, πριν τήν άνοδό τής στήν εξουσία. Αυτό προβλέπει ότι ή εργατική κυβέρνηση θά επιδιώξει τήν εισοδηματική ανακατανομή προς όφελος των εργαζομένων, τήν ενίσχυση τής κοινωνικής πρόνοιας και τήν επέκταση των μέτρων εκδημοκρατισμού στήν οικονομία μέ κατάλληλη διεύρυνση των άρμοδιοτήτων των συνδικάτων. Σέ μιά χώρα όμως όπου τό ποσοστό κέρδους είναι ιδιαίτερα χαμηλό, μέτρα όπως αυτά συναντούν τή σθεναρή αντίσταση των επιχειρηματικών κύκλων. Βέβαια τό βάρος τής κρίσης δέν είναι δυνατό νά φορτωθεί αποκλειστικά στίς πλάτες των μισθωτών. Τά περιθώρια όμως πού προσφέρονται στήν εργατική κυβέρνηση για οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις είναι πρακτικά άνύπαρκτα. Έδώ εντοπίζεται μιά από τίς σοβαρές αντιφάσεις στίς οποίες δρίσκεται φαλκιδεμένο τό βρετανικό συνδικαλιστικό κίνημα: πολύ σπάνια υπήρξε τόσο μεγάλη ή δυνατότητα νά επηρεάσει (ή ήγεσία του) τή διαμόρφωση τής κυβερνητικής πολιτικής, ταυτόχρονα όμως οι επιλογές αυτής τής πολιτικής είναι άσφυκτικά περιορισμένες. Τά συνδικάτα και ή κεντρική τους οργάνωση παλινδρομούν έτσι ανάμεσα στίς δύο λειτουργίες πού καλούνται νά επιτελέσουν: νά διασφαλίσουν τή συνέργεια τής εργατικής τάξης στήν οικονομική πολιτική τής κυβέρνησης, και νά διεκδικήσουν τά συμφέροντα των μελών τους. Σέ μιά χώρα μάλιστα μέ ένα τόσο εμπειδωμένο δικομματικό πολιτικό σύστημα², άνατροπή των εργατικών σημαίνει αυτόματα επαναφορά στήν εξουσία των Τόρυδων τής Θάτσερ· και τά συνδικάτα θέλουν νά διατηρήσουν βέβαια τήν κυβέρνησή «τους».

Έτσι, για παράδειγμα, τά τελευταία χρόνια εμφανίζεται μιά σαφής, «θεληματική» όπως χαρακτηρίζεται, άνοχή των συνδικάτων: τό 1972 είχαμε 24 εκ. εργάσιμες μέρες άπεργιών - μέγιστο τής μεταπολεμικής περιόδου - και

1. Τά στατιστικά στοιχεία και οι αριθμοί πού παρατίθενται στό κείμενο δρίσκονται στό έργο Das Ende des britischen Empire και Zur aktuellen Situation Grossbritanniens, στό Beiträge zum wissenschaftlichen Sozialismus, άρ. 10, 1977.

2. 1950: Έργατικοί, 1951: Συντηρητικοί, 1955 και 1959: Συντηρητικοί, 1964: Έργατικοί, 1966: Έργατικοί, 1970: Συντηρητικοί, 1974: Έργατικοί.

15 εκ. τό 1974 - από τις οποίες οι 5,5 εκ. με τη μεγάλη απεργία των ανθρακωρύχων στις αρχές της χρονιάς. Τά δύο τελευταία χρόνια παρατηρείται θεαματική αυτοσυγκράτηση: τό 1976 καταγράφηκε ό εκπληκτικά μικρός αριθμός τών 3 εκ. ημερών. Παράλληλα όμως ό αριθμός τών συνδικαλισμένων παρουσιάζει ισχυρή άνοδική τάση: τά 11 και πλέον εκ. πού υπάγονται στό δευτεροβάθμιο όργανο, τό TUC, αποτελούν αριθμό-ρεκόρ στά χρονικά τού βρετανικού εργατικού κινήματος. Τέλος, γιά νά φέρουμε τό πιο πρόσφατο παράδειγμα, τό TUC στό συνέδριό του ένέκρινε, στή γεμάτη άντεγκλήσεις συνεδρίαση τής 7.9.77, τήν πρόταση τής κυβέρνησης νά μήν αξιώσουν τά συνδικάτα αύξήσεις μισθών πρίν περάσει ένας χρόνος από τήν τελευταία σύμβαση. Παρά τή σχετικά άνετη πλειοψηφία δέν είναι διόλου σίγουρο δι τά ίδια τά συνδικάτα, και ιδιαίτερα οι μαχητικοί ανθρακωρύχοι, σκοπεύουν νά συμμορφωθούν. Γεγονός πάντως είναι ότι στό Σίτυ επικράτησε δικαιολογημένη ανακούφιση. Μέ όλα αυτά φαίνεται δι ή ύποστήριξη πρós τήν κυβέρνηση ούτε καθολική ούτε απαλλαγμένη συγκρούσεων είναι.

Αυτή ή κατάσταση είναι άπόρροια τών ιδιοτυπιών τής Μεγ. Βρετανίας. Μέ τήν ευκαιρία θά δώσουμε λοιπόν όρισμένα στοιχεία γιά μερικά βασικά δεδομένα τού βρετανικού εργατικού κινήματος. Οι γραμμές πού έπονται δέν φιλοδοξούν βέβαια παρά νά καταδείξουν προβλήματα μιάς χώρας πού, όσο παράδοξο και νά μοιάζει αυτό, στόν τόπο μας είναι σχεδόν άγνωστη.

Τά συνδικάτα

Τά τέλη τού 1974 στή Μ. Βρετανία υπήρχαν οργανωμένοι σέ 491 σωματεία 11,5 εκ. μισθωτοί, αριθμός πού ισοδυναμεί με τό 50% τών βρετανών εργαζομένων. Δευτεροβάθμιο όργανο τών συνδικαλιστικών οργανώσεων είναι τό λεγόμενο Συνέδριο τών Συνδικάτων, τό TUC (Trade Union Congress), πού ιδρύθηκε τό 1868 και στό όποιο τό 1974 ανήκαν 111 σωματεία. Αυτά όμως εκπροσωπούν κάπου 10,5 εκ. άτομα, δηλαδή τό 90% τών συνδικαλισμένων (σήμερα ό αριθμός έχει ξεπεράσει τά 11 εκ.). Τό TUC, ως κεφαλή μιάς αποκεντρωμένης κίνησης, δέν είναι ανεξάρτητο και άσκει γενικά μιά συγκεκριμένη πολιτική μόνο με τή συμφωνία τής πλειοψηφίας τών μελών του (όπου βέβαια ρόλο παίξει ή αριθμητική δύναμη τού καθενός). Άποτελεί τή μοναδική δευτεροβάθμια όργάνωση. Στήν Βρετανία δέν υπάρχουν συνδικάτα θρησκευτικού ή πολιτικού χαρακτήρα όπως στήν Ίταλία ή τή Γαλλία. Η ένότητα αυτή δέν είναι άμοιρη τής πραγματικής ισχύος τού οργανωμένου βρετανικού συνδικαλισμού. Τό TUC δέν έχει δικαίωμα νά κλείνει εθνικές συλλογικές συμβάσεις, δέν μπορεί νά αναμνηνύεται άμεσα στις ύποθέσεις τών μελών του και οι οικονομικοί του πόροι είναι περιορισμένοι. Η πολιτική του καθορίζεται από τό ετήσιο συνέδριο εκπροσώπων τών συμβεβλημένων μ' αυτό σωματείων, στό όποιο τά δύο μεγαλύτερα συνδικάτα, τό TGWU (Transport and General Workers Union) και τό AUEW (Amalgamated Union of Engineering Workers), με 1,7 και 1,2 εκ. ψήφους αντίστοιχα, παίζουν άποφασιστικό ρόλο. Έκτελεστικό όργανο είναι τό συμβούλιο τού TUC.

Όργανωτική άφετηρία τού βρετανικού συνδικαλισμού υπήρξαν τά άσχηρά κατά κλάδους διαχωρισμένα σωματεία. Άποτέλεσμα ήταν νά παρατηρείται σχεδόν εύθύς εξαρχής μιά συνύπαρξη περισσότερων επί μέρους σωματείων στήν ίδια επιχείρηση. Προσχωρήσεις, συγχωνεύσεις και όμοσπονδοποιήσεις πέτυχαν με τόν καιρό νά άμβλύουν και άλλου νά εξαλείφουν τήν άπαιτήση νά προέρχονται τά μέλη από τόν ίδιο επαγγελματικό κλάδο. Τά βρετανικά συνδικάτα πάντως δέν μπορούν νά χωρέσουν στό σχήμα κλαδικά ή εργοστασιακά σωματεία. Ειδικά μάλιστα τά μεγάλα συνδικάτα άναζητούν τά μέλη τους σέ διαφορετικούς κλάδους, σέ διαφορετικά επαγγέλματα, σέ διαφορετικές ειδικεύσεις. Μπορεί λοιπόν σήμερα τά 16 μεγαλύτερα συνδικάτα νά συγκεντρώνουν πάνω από τά 3/4 τών συνδικαλισμένων, παραμένει όμως άκέραιο τό πρόβλημα τών «πολυσωματειακών» επιχειρήσεων. Στή Μ. Βρετανία λοιπόν τέσσερις στους πέντε συνδικαλισμένους άπασχολούνται σέ τέτοιες επιχειρήσεις, ενώ κάθε έκτος άποτελεί αντικείμενο έρίδος γιά δύο

και τρία σωματεία. Η κατάσταση αυτή αποτελεί φραγμό στη συντονισμένη διεκδικητική πάλη με αναγκαίο επακόλουθο τριβές και ανταγωνισμούς ανάμεσα στις οργανώσεις καθώς και την ανάπτυξη ενός ιδιότυπου συνδικαλιστικού «κορπορατισμού».

«Ανεπίσημες» μορφές συνδικαλιστικής οργάνωσης

Σάν αντίδραση σε αυτές και άλλες δομικές ανεπάρκειες των συνδικαλιστικών οργάνωσεων για την άμεση αντιπροσώπευση των εργαζομένων σε επίπεδο επιχείρησης, αναπτύχθηκαν, μέσω των shop stewards³, σχετικά αυτόνομες μορφές αντιπροσώπευσης στους τόπους εργασίας. Οι shop stewards εκπροσωπούν τους συνδικαλισμένους της επιχείρησής τους απέναντι στην εργοδοσία. Έκλέγονται άμεσα, για ένα ή δύο χρόνια, είναι ανά πάσα στιγμή ανακλητοί, και ο αριθμός τους σήμερα πρέπει να κυμαίνεται ανάμεσα στις 150 και 300 χιλ. Οι shop stewards παίζουν αποφασιστικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις για τους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας: τά βασικά πλαίσια (άδεια, χρόνος εργασίας, κατώτατο όριο μισθών) κανονίζονται σε κεντρικές επαφές των συνδικάτων με τους εργοδότες· ανάλογα όμως με τις ιδιομορφίες σε κάθε μέτρος μπορούν να αποσπαστούν παραχωρήσεις που ξεπερνούν κατά πολύ τις συμφωνίες που συνάπτουν οι κεφαλές των συνδικάτων. Μέ τον τρόπο αυτό προωθείται ένα ισχυρό και αποτελεσματικό παράλληλο δίκτυο διαπραγματεύσεων σε επίπεδο επιχείρησης.

Ο shop steward κινείται στο συχνά ιδιαίτερα τεταμένο πεδίο ανάμεσα στην οργανωμένη βάση της επιχείρησης και τις επίσημες συνδικαλιστικές ηγεσίες. Περιορισμένος από τις επιλογές του σωματίου του, είναι ταυτόχρονα δεμένος με εκείνους που άμεσα τον εξέλεξαν, είναι ένας απ' αυτούς. Η στενή σύνδεσή του με τη βάση των εργαζομένων – που δεν είναι έτσι απόρροια μόνο κάποιων άγραφων νόμων – και οι ανάγκες αυτής ακριβώς της βάσης οδήγησαν σε μία σειρά αξιοπρόσεκτων μορφών συνδικαλιστικής οργάνωσης που έχουν πλέον ξεφύγει από τον έλεγχο των συνδικάτων.

1. Ένδοεπιχειρησιακές: Σε «πολυσωματειακές» επιχειρήσεις οι shop stewards, μέλη διαφορετικών συνδικάτων, συγκροτούν «μικτές επιτροπές» με στόχο τό συμβιβασμό των διαφορετικών συχνά γραμμών και την επεξεργασία κοινής γραμμής πλεύσης.

2. «Υπερεπιχειρησιακές»: Σε μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα, π.χ. στη Φόρντ, οι shop stewards διαφορετικών τμημάτων σχηματίζουν τις «σύνθετες επιτροπές», συντονιστικά δηλαδή όργανα χωρίς καμιά τυπική αναγνώριση από μεριά συνδικάτων και εργοδοσίας, απολύτως ανεξάρτητα και συντηρούμενα από τις μικτές επιτροπές. Οι επιτροπές αυτές συχνά κατηγορήθηκαν ως «σωματείο εν σωματείω».

Παρόλο λοιπόν που αυτές οι μορφές αντιπροσώπευσης και διεκδίκησης δεν χωρούν στους κανονισμούς των συνδικάτων, τά τελευταία είτε τις αγνοούν, είτε τις ανέχονται, είτε ακόμα και τις αναγνωρίζουν έμμεσα, αφού πραγματικά έχουν να κάνουν με γέννημα των αναγκών των εργαζομένων. Αυτή η ανεξαρτησία επιτρέπει στους shop stewards να χειρίζονται τά ζητήματα με υπευθυνότητα απέναντι στους εκλογείς τους και να πιέζουν έτσι τά συνδικάτα να εναρμονιστούν με τις επιθυμίες της βάσης για τόν καθορισμό των αιτημάτων και των μέσων πάλης. Αυτή όμως ή ίδια ή ανεξαρτησία περιορίζει και τή δραστηριότητά τους στη διαμόρφωση της επίσημης συνδικαλιστικής πολιτικής. Ταυτόχρονα, όπως είναι φανερό, αυτές οι μορφές συνδικαλισμού δεν είναι όμοιομορφα μοιρασμένες σε όλους τους τομείς

Πορεία άπεργών στο Πλύμουθ (1930).

3. Οι σημερινοί shop stewards είναι απόγονοι ενός κινήματος με σοβαρό επαναστατικό δυναμικό που έπαιξε σπουδαίο ρόλο στο εργατικό κίνημα της εποχής του. Πρωτοεμφανίστηκε στη διάρκεια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου ανάμεσα στους εργαζόμενους στα εργοστάσια παραγωγής πυρομαχικών στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα και επεκτάθηκε ραγδαία και άλλου. Είχε χαρακτηριστικά πολιτικό-αντιπολεμικό και ταυτόχρονα συνδικαλιστικό, και τροφοδότησε στο μεσοπόλεμο τό νεαρό ΚΚΜΒ με μερικά από τά πιο λαοπρόβλητα στελέχη του. Μέσω αυτού, και των συναφών εργατικών επιτροπών, πέρασαν κατά κύριο λόγο στη Βρετανία οι νέες σοβιετικές ιδέες.

άπασχόλησης και τις περιοχές της χώρας. Τό άποσπασματικό και ή έλλειψη προγράμματος και ενιαίας οργάνωσης είναι σύμφυτα χαρακτηριστικά τους. Είναι πάντως γεγονός αναμφισβήτητο ότι δέν έχουμε νά κάνουμε μέ τήν εκδήλωση κάποιων αντισυνδικαλιστικών τάσεων ούτε μέ όργανα ανταγωνιστικά πρὸς τά συνδικάτα τά όποια μέ κάθε ευκαιρία υπερασπίζονται, καθώς μάλιστα και οι ίδιοι οι shop stewards κατά γενικό κανόνα είναι μέλη τους. Από δω μπορούμε νά πάρουμε μιά ιδέα γιά τό πόσο αντιφατικές εμφανίζονται σήμερα οι ανάγκες του βρετανικού εργατικού κινήματος.

3. Έξωεπιχειρησιακές: Τέλος, γιά νά αντιμετωπιστούν όρισμένα γενικότερου πολιτικού ενδιαφέροντος ζητήματα σχηματίζονται οι λεγόμενες «έπιτροπές σύνδεσης» από shop stewards και άλλους ενδιαφερόμενους συνδικαλιστές και συνδικαλισμένους. Έτσι, γιά παράδειγμα, ή εισοδηματική πολιτική της εργατικής κυβέρνησης τά τέλη της δεκαετίας του '60 άποτέλεσε αίτια γιά τή δραστηριότητα κάθε λογής επιτροπών σύνδεσης μέ τήν οργάνωση προειδοποιητικών άπεργιών κ.λπ. Τό ίδιο συνέβη και μέ τόν περιβόητο «νόμο περί βιομηχανικών σχέσεων» τών Συντηρητικών τό 1971.

Η σχέση συνδικάτων - Έργατικού Κόμματος

Η πολιτική έκφραση του εργατικού κινήματος στη Μ. Βρετανία διαφέρει από τις μορφές που συναντώνται σε άλλες καπιταλιστικές χώρες, πράγμα που αναφέρεται κυρίως στην ιδιόμορφη σχέση συνδικάτων - Έργατικού Κόμματος. Δέν πρόκειται απλώς γιά τήν περίπτωση κάποιου άστικού κόμματος μέ εργατική βάση, αλλά γιά κόμμα που (υποτίθεται πώς) ή πολιτική του καθορίζεται από τά συνδικάτα. Και, γιά μιά σειρά λόγους, τά συνδικάτα πραγματικά έχουν μιά πιο αύξημένη από άλλου δυνατότητα επίδρασης στη διαμόρφωση αυτής της πολιτικής. Αυτή ή αναμφισβήτητη πραγματικότητα άποτελεί τό ύπόβαθρο ώστε οι βρετανοί εργαζόμενοι, και κυρίως οι εργάτες, νά διατηρούν άρρηκτους ιδεολογικούς δεσμούς μέ τό Έργατικό Κόμμα και νά αναγνωρίζουν σ' αυτό τήν πολιτική τους έκφραση⁴.

Τό κόμμα ιδρύθηκε στις άρχές του αιώνα από ένα ήδη ρωμαλέο συνδικαλιστικό κίνημα. Τό 1970 είχε συνολικά 6,2 εκ. μέλη, από τά όποια όμως μόνο οι 700 χιλ. ήταν άτομικά γραμμένοι σε τοπικές οργανώσεις. Τά υπόλοιπα ήταν απλώς μέλη συνδικάτων «συμβεβλημένων» μέ τό κόμμα. Τά μέλη αυτά, μέσω τών εκπροσώπων τους, συνιστούν τή συντριπτική πλειοψηφία στο έτήσιο συνέδριο του κόμματος. Πράγμα που σημαίνει, θεωρητικά, ότι μιά συντονισμένη δραστηριότητα τών συνδικάτων θά κυριαρχούσε στο συνέδριο. Αυτή όμως ή λαμπρή οργανωτική προϋπόθεση γιά τήν προώθηση τών συμφερόντων της εργατικής τάξης - παρά τούς μύθους περί εργατικού κράτους που τροφοδοτεί (και ταυτόχρονα και λόγω αυτών τών μύθων) - άποτελεί σήμερα συστατικό του βρετανικού άστικού πολιτικού συστήματος.

Γιατί βέβαια άλλοι είναι οι προσδιορισμοί και οι όροι της συνδικαλιστικής και άλλοι της πολιτικής πάλης. Άνάμεσα στο ένα και τό άλλο επίπεδο - που στη Βρετανία φαινομενικά γεφυρώνονται «όμαλά» και «γραμμικά» - μεσολαβούν μιά σειρά προβλήματα που μπορούν πρόχειρα νά συνοψιστούν στο ότι άλλο είναι νά διεκδικείς τά αιτήματά σου και άλλο νά άσκεις τήν έξουσία. Δέν είμαστε σε θέση φυσικά νά ελέγξουμε εδώ τούς πολιτικούς και ιδεολογικούς λόγους που θά ερμήνευαν αυτό τό χάσμα· θά περιοριστούμε μόνο νά θίξουμε μερικά ζητήματα οργανωτικού κυρίως χαρακτήρα που τό εκφράζουν και που, μέ τή σειρά τους, συντείνουν στην άναπαράγωγή του.

4. Αυτό βέβαια κάθε άλλο παρά άπολυτο είναι. Παράδειγμα: Ένας πρόχειρος έλεγχος τών άποτελεσμάτων που έδωσαν οι γενικές εκλογές τόν Φλεβάρη του 1974 θά έδειχνε ότι γενικά στο νότο (κυρίως μεγαλοαστικές, μεσοαστικές και μικροαστικές περιοχές), όπου επικρατούν οι Συντηρητικοί και οι Φιλελεύθεροι, τό ποσοστό συμμετοχής στις εκλογές είναι, γενικά, πολύ ψηλό (85, 90% κ.λπ.). Άντίθετα, στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα της κεντρικής και βόρειας Άγγλίας (Λίβερπουλ, Μάντσεστερ, Νιούκασλ κ.λπ.), όπου επικρατούν οι Έργατικοί, υπάρχουν περιφέρειες που ή συμμετοχή στις εκλογές δέν ξεπερνά τό 50, 55%. Οι εργάτες λοιπόν στη Βρετανία γενικά είτε ψηφίζουν Έργατικούς είτε άπέχουν. Τέλος, παλαιότερες σφηνομετρήσεις έδειξαν ότι ποσοστά μέχρι και 40% τών εκλογέων δέν νομίζουν ότι έχει μεγάλη σημασία ποιος θά πάρει τις εκλογές, πράγμα που θά ήταν άπλούστευση νά άποδοθεί σε κάποια πάγια άπολιτικότητα του εκλογικού σώματος.

1. Τό 1970 μέλη του Ε.Κ. ήταν λιγότερα από τὰ μισά μέλη του TUC (μέλος του κόμματος γίνεται ένα συνδικάτο με απόφαση των μελών του). Τό ίδιο τό TUC δέν είναι συνδεδεμένο μαζί του και στερεΐται έτσι του δικαιώματος ψήφου στο συνέδριο. Σύμφωνα με τό καταστατικό του Ε.Κ. δέν μπορεί νά είναι κανείς μέλος τής ηγεσίας του και ταυτόχρονα του γενικού συμβουλίου του TUC.

2. Η αυτονομία τής εργατικής ηγετικής ομάδας ενισχύεται αποφασιστικά από τό λεγόμενο constitutional relationship: βάσει αυτού ή κοινοβουλευτική ομάδα είναι ουσιαστικά ανεξάρτητη από τό κόμμα. Οί υποψήφιοι για τό κοινοβούλιο – πού κι αυτοί ορίζονται από εκλέκτορες – εκλέγουν τόν πρόεδρο του κόμματος και τόν αντικαταστάτη του. Γενικά λοιπόν είναι δυνατό στην εργατική κοινοβουλευτική αντιπολίτευση ή τό υπουργικό συμβούλιο μιάς εργατικής κυβέρνησης νά παρακάμπτει αποφάσεις του συνεδρίου.

3. Τέλος, υπάρχουν διατάξεις πού καταλήγουν στον αποκλεισμό αριστερών στοιχείων από τίς βασικές λειτουργίες του κόμματος. Λόγω τής συλλογικής ιδιότητας του μέλους είναι, για παράδειγμα, και κομμουνιστές μέλη του Ε.Κ., μέχρι τίς αρχές μάλιστα τής δεκαετίας του '20 εκπροσωπούσαν τὰ συνδικάτα τους στο συνέδριο. Οί διατάξεις όμως του 1925 κατάργησαν τή δυνατότητα νά συμμετέχουν στο συνέδριο άτομα πού δέν είναι και ατομικά μέλη του κόμματος. Αποκλείστηκαν με τόν τρόπο αυτό τὰ οργανωμένα ριζοσπαστικά και επαναστατικά ρεύματα, και αλλοιώθηκε έτσι ο χαρακτήρας του Ε.Κ. ως έκφραστή τής συνισταμένης του εργατικού κινήματος. Η διάταξη ισχύει μέχρι σήμερα, τελευταία όμως τό έντονο αίτημα νά καταργηθεί έκανε ώστε στο συνέδριο π.χ. του 1976 νά γίνει σιωπηρά αποδεκτή ή συμμετοχή μελών του αναμικτού Κομμουνιστικού Κόμματος Μεγ. Βρετανίας.

Δέν μπορούμε εδώ δυστυχώς νά επεκταθούμε στην εξέταση τής ισχυρής αριστερής εργατικής αντιπολίτευσης πού τόν τελευταίο καιρό ενισχύεται σημαντικά. Πρόκειται για τήν ομάδα Tribune (από τό όνομα τής εφημερίδας τής) πού λειτουργεί στα πλαίσια του Ε.Κ., έχει δικό της πρόγραμμα, και τής οποίας οί 40 βουλευτές βρίσκονται σχεδόν μόνιμα σε διάσταση με τούς άλλους εργατικούς συναδέλφους τους. Σε αυτό τό πολύ σημαντικό για τή σημερινή Μ. Βρετανία ζήτημα ελπίζουμε σε πρώτη ευκαιρία νά επανέλθουμε.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΚΕΔΡΟΣ

Πανεπιστημίου 44 τηλ. 3248346

Νέες εκδόσεις

ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ

Ένας νέος τόμος με δώδεκα μεγάλα
αυτοτελή ποιήματα του

ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ

Μέ προμετωπίδα
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΟΥΧΗ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ
ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ

Προμετωπίδα
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΟΥΧΗ

ΚΕΔΡΟΣ

Πάντα στην έπικαιρότητα

ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ

24 'Ιουλίου 1974

'Η έπιστροφή στη δημοκρατία
και τὰ προβλήματά της

Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ	'Ο εκδημοκρατισμός της πολιτικής μας ζωής και η οργάνωσις της πολιτείας
Ι. ΠΕΖΜΑΖΟΓΛΟΥ	'Η οικονομική και κοινωνική κληρονομιά της δικτατορίας
Β. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	'Εκπαιδευτικός 'Ιλιγγος και ομάδες πίεσεως
Γ. Α. ΜΑΓΚΑΚΗΣ	'Ο ρόλος της αντίστασης στην κατάρευση της δικτατορίας
Λ. ΚΥΡΚΟΣ	Ποιός θά καταβάλει ποιόν
Μ. ΚΟΥΤΣΟΓΙΩΡΓΑΣ	'Ο ρόλος της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής στην πορεία για την δημοκρατία
Δ. ΨΗΛΟΣ	'Η εξάρθρωσις του οικονομικού συστήματος και οι προοπτικές αναστηλώσεώς του
Σ. ΠΑΠΑΠΟΛΙΤΗΣ	Ελληνική εξωτερική πολιτική: Ώρα μηδέν
Β. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ	'Η αναγκαιότητα της αποχουνοποίησης και η διαδικασία της τιμωρίας των ένοχων

ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ

Μανούσου Πλουμίδη

Δημοσιογράφου

'Η 'Ελληνοτουρκική
κρίση

'Ελλάς και Τουρκία,
ένα πρόβλημα συμβιώσεως

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑ
'Ενα πρόβλημα συμβιώσεως

Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΡΙΣΗ
Τὰ επείγοντα ζητήματα
'Ο εναέριος χώρος του Αιγαίου
'Η ύφαλοκρηπίδα του Αιγαίου
'Η αιγιαλίτις ζώνη
Τὰ νησιά και ὁ εξοπλισμός τους
'Η μειονότητα της Θράκης

Ο ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΚΑΙ Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ

Τὰ πενήντα χρόνια της τουρκικής δημοκρατίας.
Τὰ πενήντα χρόνια της Συνθήκης της Λωζάννης.

e1/E3/77

Τὰ νέα μας βιβλία.

Δ. ΚΙΤΣΙΚΗ	: 'Ελλάς και Ξένοι
Π. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ	: Καζαντζάκης
Α. ΜΠΕΛΟΥ - ΘΡΕΨΙΑΔΗ	: Μυθολογία
Π. ΚΑΡΑΒΙΑ	: 'Ο Σολωμός και ἡ ἀναγωγή στοῦ οὐράνιου
Α. ΕΦΤΑΛΙΩΤΗ	: 'Ο Μανόλης ὁ ντελμπεντέρης
Κ. ΘΕΟΤΟΚΗ	: Κατάδικος
Κ. Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ	: 'Ιστορία της 'Ελλάδος ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1071 μ.Χ.
Β. ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ	: Μιά ιστορία ἀγάπης
Σ. ΚΟΚΚΙΝΗ	: 'Ανθολογία νεοελληνικοῦ διηγήματος για παιδιά και νέους
Ν. ΜΑΤΣΑ	: Τὸ παραμῦθι τοῦ Θεόφιλου
Δ. ΣΤΑΜΕΛΟΥ	: Τὸ λιοντάρι της κλεφτουριάς. 'Ανδρουτσος ὁ πατέρας τοῦ 'Οδυσσέα
Η. ΒΕΝΕΖΗ	: 'Αμερικανική Γῆ - Β' ἔκδοσις
Κ. ΘΕΟΤΟΚΗ	: 'Η ζωή και ὁ θάνατος τοῦ Καραθέλα
Δ. Α. ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΥ	: Θ. Κολοκοτρώνης, ἡ ψυχή τοῦ εικοσιένα
Γ. ΑΝΔΡΟΥΛΙΔΑΚΗ	: Κείμενα

Θὰ κυκλοφορήσουν

Ε. ΚΟΥΚΟΥ	: 'Ιωάννης Καποδίστριας, ὁ ἀγωνιστής της ἐλευθερίας
Τόμος Α' 1807-1828 - Τόμος Β' 1828-1831
Δ. ΜΕΞΗ	: 'Η Μάνη και οἱ Μανιάτες
Μ. ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ	: Διακοπές στον Καύκασο - Β' ἔκδοσις
Θ. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ	: Σύγχρονες 'Ελληνοαμερικανικές Σχέσεις:
'Αντιμετωπίζοντας την εξάρτησι.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

Ο επαγγελματικός προσανατολισμός στά τριτάξια Γυμνάσια

του Μανόλη Γ. Δρεττάκη*

Η παράγραφος 6 του άρθρου 28 του Ν. 309/76 για τη Γενική Έκπαίδευση προβλέπει ότι ανάμεσα στα μαθήματα που θα διδάσκονται οπωσδήποτε στο τριτάξιο γυμνάσιο θα είναι και ο «σχολικός και επαγγελματικός προσανατολισμός». Ένω, όμως, ο Ν. 309 άρχισε να εφαρμόζεται από το σχολικό έτος 1976-77, το μάθημα αυτό δεν διδάχτηκε στα παιδιά της τρίτης τάξης του γυμνασίου το έτος εκείνο. Παρ' όλα αυτά, με τις εξετάσεις που έγιναν τον Ιούνιο/Ιούλιο του 1977, ζητήθηκε από τους αποφοίτους γυμνασίου (και τους γονείς τους) να επιλέξουν ανάμεσα στο γενικό και στο επαγγελματικό και τεχνικό λύκειο χωρίς την παραμικρή καθοδήγηση.

Ο επαγγελματικός προσανατολισμός είναι ένας θεσμός (και όχι, απλώς, ένα μάθημα) που, κατά τη γνώμη μας, μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο τόσο στην καθοδήγηση των παιδιών στην επιλογή του κατάλληλου σχολείου ή του κατάλληλου επαγγέλματος όσο

και, γενικότερα, στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Οι σκέψεις που διατυπώνονται στο άρθρο αυτό δεν έχουν άλλο σκοπό παρά να θέσουν το θέμα στη βάση του. Μια εμπειριστατωμένη και αναλυτική παρουσίαση όλων των πτυχών του θα πρέπει να γίνει από ειδικούς, στους οποίους δεν ανήκει ο συγγραφέας.

Το άρθρο χωρίζεται σε τρία τμήματα: Στο πρώτο αναλύονται οι λόγοι για τους οποίους είναι ανάγκη να δημιουργηθεί ο θεσμός του επαγγελματικού προσανατολισμού. Στο δεύτερο τίθενται θέματα σχετικά με την οργάνωση και τη λειτουργία του θεσμού στα γυμνάσια και στο τρίτο απαριθμούνται οι προϋποθέσεις για την εισαγωγή του στα σχολεία αυτά.

Α. Η ανάγκη του επαγγελματικού προσανατολισμού στην ελληνική εκπαίδευση

Είναι γνωστό ότι ο θεσμός του επαγγελματικού προσανατολισμού είναι, ουσιαστικά, άνυπαρκτος στην ελληνική εκπαίδευση. Η ανάγκη όμως της εισαγωγής του γίνεται ολοένα και πειστικότερη, αν λάβει κανείς υπόψη του την αύξηση που σημειώθηκε τα τελευταία χρόνια στον αριθμό των μαθητών των τριών τελευταίων τάξεων του εξατάξιου γυμνασίου και τις προτιμήσεις των μαθητών ηλικίας 15-17 ετών ανάμεσα στη γενική και στην επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση.

Στόν πίνακα 1 δίνουμε τον αριθμό των μαθητών που πήραν ενδεικτικό Γ' γυμνασίου και εκείνων που γρά-

* Θά ήθελα να ευχαριστήσω από τη θέση αυτή τους φίλους καθηγητές Γρηγόρη Σηφάκη και Νίκο Παναγιωτάκη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους σε πολλά σημεία του άρθρου αυτού. Οι σκέψεις που διατυπώνονται στα δύο τελευταία τμήματα του άρθρου έχουν επηρεαστεί από συζητήσεις που είχα με Έλληνες και ξένους που γνωρίζουν πώς λειτουργεί ο θεσμός του επαγγελματικού προσανατολισμού στη Γαλλία.

φτηκαν για πρώτη φορά στην Δ' τάξη (τώρα Α' του λυκείου) στο άμεσως επόμενο σχολικό έτος στη δεκαετία 1963-72.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Απόφοιτοι τής Γ' τάξης γυμνασίου καί εγγραφόμενοι για πρώτη φορά στην Δ' τάξη το άμεσως επόμενο έτος στην περίοδο 1963/64 - 1972/73

Σχολικό έτος	Απόφοιτοι Γ' τάξης	Εγγραφόμενοι για πρώτη φορά στην Δ' τάξη το επόμενο έτος
1963 - 64	41.642	43.387
1964 - 65	50.030	48.057
1965 - 66	53.400	50.745
1966 - 67	58.899	60.210
1967 - 68	53.568	55.523
1968 - 69	59.814	60.068
1969 - 70	62.486	61.613
1970 - 71	65.560	64.754
1971 - 72	64.477	63.977
1972 - 73	78.929	76.465

Πηγή: Έθνική Στατιστική Υπηρεσία τής Ελλάδος, Στατιστική τής Εκπαιδύσεως.

Η μείωση στον αριθμό των αποφοίτων τής Γ' τάξης του γυμνασίου, στο σχολικό έτος 1967-68, που δείχνει ο Πίνακας 1, οφείλεται σε δημογραφικούς λόγους, ενώ η μεγάλη αύξησή του το 1972-73 προέρχεται από το γεγονός ότι το έτος εκείνο αποφοίτησαν από την Γ' τάξη του γυμνασίου καί τα παιδιά που μπήκαν στην Α' τάξη του δημοτικού σε ηλικία πεντέμισι ετών το 1964-65. Ο Πίνακας 1 δείχνει ακόμα ότι σε όρισμένα έτη ο αριθμός αυτών που γράφτηκαν στην Δ' τάξη για πρώτη φορά ήταν μεγαλύτερος από τον αριθμό εκείνων που τέλειωσαν την Γ' τάξη το προηγούμενο σχολικό έτος. Αυτό μπορεί να οφείλεται είτε σε εγγραφές μαθητών που τέλειωσαν την Γ' τάξη σε προηγούμενα χρόνια ή μαθητών που τέλειωσαν την αντίστοιχη με την Γ' τάξη του γυμνασίου σε σχολεία του εξωτερικού.

Πέρα από τις παρατηρήσεις αυτές, ο Πίνακας 1 δείχνει ότι στη δεκαετία 1963-72 ο αριθμός των αποφοίτων τής Γ' τάξης του γυμνασίου καί ο αριθμός αυτών που γράφτηκαν για πρώτη φορά στην Δ' τάξη σχεδόν

διπλασιάστηκαν. Επιπλέον το άθροισμα τής πρώτης στήλης (588.805) είναι σχεδόν ίσο με το άθροισμα τής δεύτερης (584.799). Κατά μέσον όρο, κατά συνέπεια, όλοι σχεδόν που αποφοίτησαν από την Γ' τάξη του γυμνασίου στο διάστημα 1963-1972 γράφτηκαν στην Δ' τάξη, δείχνοντας μ' αυτόν τον τρόπο ότι είχαν σκοπό να τελειώσουν το γυμνάσιο. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν ο αριθμός των μαθητών στις τάξεις Δ', Ε' καί ΣΤ' του εξατάξιου γυμνασίου να αυξηθεί στο διάστημα 1963-1973 κατά 62%.

Όπως είναι γνωστό από την Δ' τάξη του εξατάξιου γυμνασίου (δηλ. την Α' του λυκείου) οι μαθητές επιλέγουν ανάμεσα στη θεωρητική κατεύθυνση (κλασικό) καί στη θετική κατεύθυνση (πρακτικό). Η διαφοροποίηση αυτή δεν υπάρχει για τους μαθητές που παρακολουθούν τα (λίγα) οικονομικά καί ναυτικά γυμνάσια. Στον Πίνακα 2 δίνουμε την κατανομή των μαθητών των τάξεων Δ', Ε' καί ΣΤ' των εξατάξιων ημερήσιων γυμνασίων όλων των τύπων το σχολικό έτος 1973-74 κατά κατεύθυνση ή τύπο γυμνασίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κατανομή των μαθητών των τάξεων Δ', Ε' καί ΣΤ' των εξατάξιων ημερήσιων γυμνασίων το έτος 1973/74 κατά κατεύθυνση ή τύπο γυμνασίου

Κατεύθυνση ή τύπος γυμνασίου	Αριθμός μαθητών που προσήλθαν	Ποσοστό στο σύνολο
Θεωρητική κατεύθυνση γυμνασίου (κλασικό)	138.299	73,8
Θετική κατεύθυνση γυμνασίου (πρακτικό)	42.946	22,9
Οικονομικά γυμνάσια	5.097	2,7
Ναυτικά γυμνάσια	1.044	0,6
ΣΥΝΟΛΟ	187.386	100,0

Πηγή: βλέπε Πίνακα 1.

Από τον Πίνακα 2 φαίνεται ότι τα τρία τέταρτα σχεδόν του συνόλου των μαθητών των τριών τελευταίων τάξεων των εξατάξιων ημερήσιων γυμνασίων παρακολουθούσαν τα κλασικά τμήματα, ενώ λιγότερο από το ένα τέταρτο τα πρακτικά. Ένα ελάχιστο ποσοστό (3,3%) παρακολουθούσαν τα οικονομικά και τα ναυτικά γυμνάσια. Η παρακάτω κατανομή έχει ιδιαίτερη σημασία για το θέμα του επαγγελματικού προσανατολισμού, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι το ίδιο έτος (1973-74) το 83% περίπου των μαθητών ηλικίας 15-17 ετών φοιτούσαν στα εξατάξια γυμνάσια όλων των τύ-

πων και μόνο το 17% σε (κατώτερες και μέσες) επαγγελματικές και τεχνικές σχολές.

Για να έχουμε μία σαφέστερη εικόνα σχετικά με τις προτιμήσεις των μαθητών ηλικίας 15-17 ετών ανάμεσα στη γενική εκπαίδευση (Γ.Ε.), δηλαδή τα γυμνάσια όλων των τύπων, και στην επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση (Ε.Τ.Ε.), δίνουμε στον Πίνακα 3 την κατανομή τους σε σχολεία Γ.Ε. και Ε.Τ.Ε. το σχολικό έτος 1973-74 κατά φύλο και ηλικία. Για την Ε.Τ.Ε. δέν κάνουμε διάκριση ανάμεσα στις κατώτερες και στις μέσες επαγγελματικές και τεχνικές σχολές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Κατανομή των μαθητών ηλικίας 15-17 ετών κατά ηλικία και φύλο σε σχολεία Γ.Ε. και Ε.Τ.Ε. το σχολικό έτος 1973 - 74

Σχολεία	Ήλικία					
	15 ετών		16 ετών		17 ετών	
	Α	Θ	Α	Θ	Α	Θ
Γ.Ε.	73,5	98,2	71,5	97,3	70,0	96,3
Ε.Τ.Ε.	26,5	1,8	28,5	2,7	30,0	3,7
ΣΥΝΟΛΟ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: βλέπε Πίνακα 1.

Ο Πίνακας 3 δείχνει ότι ενώ το 26,5% - 30% των αγοριών ηλικίας 15-17 ετών παρακολουθούσαν σχολεία Ε.Τ.Ε. το σχολικό έτος 1973-74, στην περίπτωση των κοριτσιών το αντίστοιχο ποσοστό ήταν μόλις 1,8% - 3,7% (τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια τα ποσοστά αυξάνουν όσο αυξάνει η ηλικία). Η διαφορά αυτή στις προτιμήσεις αγοριών και κοριτσιών οφείλεται στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα, γενικότερα, και στη θέση της γυναίκας μέσα στην ελληνική κοινωνία, ειδικότερα. Μία από τις συνέπειες του μεγάλου ποσοστού των κοριτσιών που παρακολουθούν τα γυμνάσια (από το 1969-70 και μετά ο αριθμός των κοριτσιών που αποφοιτούν από τα γυμνάσια είναι μεγαλύτερος από τον αριθμό των αγοριών) είναι και το ολοένα αυξανόμενο ποσοστό γυναικών στα Α.Ε.Ι.

Οι Πίνακες 1, 2 και 3 δίνουν μία ιδέα του μεγέθους και του είδους των προβλημάτων που έχει να αντιμετωπίσει ο επαγγελματικός προσανατολισμός στην Ελλάδα στο επίπεδο των μαθητών.

Εφόσον σήμερα δέν ισχύει ακόμη η υποχρεωτική φοίτηση στο τριτάξιο γυμνάσιο ή πρώτη στήλη του Πίνακα 1, σε συνδυασμό με τη δεύτερη, δείχνει μόνο τον αριθμό των μαθητών που συνεχίζουν την εκπαίδευσή τους. Αν οι τάσεις που παρατηρήθηκαν στο παρελθόν συνεχιστούν, είναι βέβαιο ότι ο αριθμός αυτός θα αυξάνεται. Για τον αυξανόμενο αριθμό των παιδιών που θα θέλουν να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους μετά την Γ' τάξη του γυμνασίου, ο επαγγελματικός προσανατολισμός θα έχει ως σκοπό να τα κατευθύνει στην επιλογή του κατάλληλου σχολείου.

Όταν εφαρμοστεί η υποχρεωτική εννεάχρονη εκπαίδευση (τό αργότερο μέχρι το 1980), το σύνολο των παιδιών που θα αποφοιτούν από το τριτάξιο γυμνάσιο (τρία χρόνια μετά την εφαρμογή της) θα είναι γύρω στις 120.000-130.000. Ένα ποσοστό από τα παιδιά

αυτά, αντί να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους, θα θελήσουν να αρχίσουν να εργάζονται. Γι' αυτά τα παιδιά ο επαγγελματικός προσανατολισμός σκοπό θα έχει να τα βοηθήσει στην επιλογή του κατάλληλου επαγγέλματος, που (για όσα παιδιά θέλουν) θα μπορεί να συνδυάζεται με φοίτηση σε εσπερινά σχολεία ή σε νέου τύπου σχολεία που θα μπορούσαν να ιδρυθούν (π.χ. ημερήσια μερικής φοίτησης).

Οι πίνακες 2 και 3 δείχνουν, σε πολύ γενικές γραμμές, τις προτιμήσεις των παιδιών και των γονέων τους ανάμεσα στη Γ.Ε. και στην Ε.Τ.Ε. Το κατά πόσον οι προτιμήσεις αυτές είναι ορθές ή εσφαλμένες είναι ένα θέμα πάνω στο οποίο χρειάζεται να γίνει μία εμπειριστατωμένη έρευνα. Αν από την έρευνα αυτή αποδειχτεί ότι η προτίμηση που υπάρχει σήμερα για τη λυκειακή εκπαίδευση βασίζεται σε μία εσφαλμένη εκτίμηση των ικανοτήτων και των κλίσεων των παιδιών καθώς και των οικονομικών ωφελειών που αποδίδει μία τέτοια εκπαίδευση, τότε ένα από τα βασικά έργα του επαγγελματικού προσανατολισμού (σε όσες περιπτώσεις το δικαιολογεί η κλίση των παιδιών από τη μία μεριά και η ύπαρξη ευκαιριών απασχόλησης από την άλλη) θα είναι να πληροφορήσει τα παιδιά (και τους γονείς τους) ότι η στροφή προς την Ε.Τ.Ε. θα μπορούσε να τους αποδώσει όφελή που η προσκόλληση στη Γ.Ε. θα τους τα στερούσε.

Β. Οργάνωση και λειτουργία του θεσμού του επαγγελματικού προσανατολισμού στα γυμνάσια

Από τα όσα έχουν νομοθετηθεί και ανακοινωθεί μέχρι σήμερα (βασικά ο Νόμος 309/76 για τη Γ.Ε. και τα Προεδρικά Διατάγματα και οι Υπουργικές Αποφάσεις που εκδόθηκαν σύμφωνα με το Νόμο αυτό) μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το σχήμα που θα έχει η υποχρεωτική εννεάχρονη εκπαίδευση στην Ελλάδα

θά έχει ομοιότητες με εκείνο που ισχύει σήμερα στη Γαλλία. Στο γαλλικό σύστημα ένας από τους βασικούς θεσμούς του πρώτου κύκλου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (στον οποίο αντιστοιχεί το τριτάξιο γυμνάσιο) είναι ο επαγγελματικός προσανατολισμός των παιδιών.

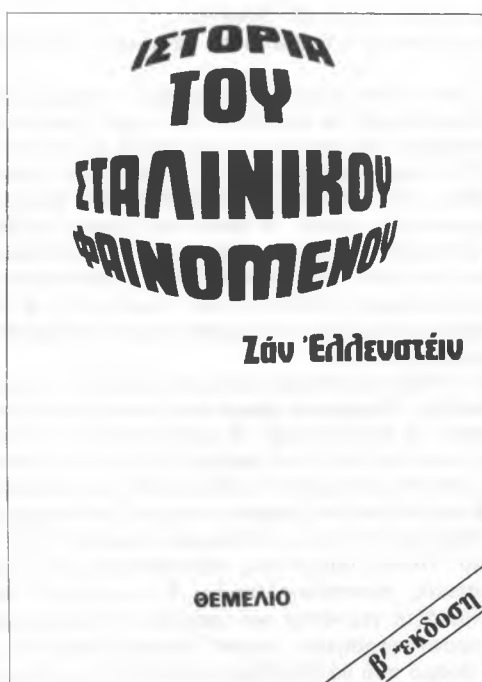
Δέν σκοπεύουμε να περιγράψουμε εδώ τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο θεσμός των συμβουλίων επαγγελματικού προσανατολισμού στα γαλλικά σχολεία του πρώτου κύκλου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (αυτό, και πάλι, είναι έργο των ειδικών). Ο λόγος για τον οποίο αναφερθήκαμε στο γαλλικό σύστημα είναι για να τονίσουμε ότι η σωστή λειτουργία του επαγγελματικού προσανατολισμού προϋποθέτει ένα οργανωτικό σχήμα που θά πρέπει να αρχίσει να δημιουργείται στην Ελλάδα. Όπωςδήποτε το σχήμα αυτό δέν πρέπει να περιοριστεί στη διδασκαλία ενός υποχρεωτικού μαθήματος που θά λέγεται «σχολικός και επαγγελματικός προσανατολισμός». Ένα τέτοιο μάθημα ανάλογο με τα πρόσωπα τα οποία θά τό διδάσκουν και ανάλογο με τον τρόπο με τον οποίο θά δίνονται οι σχετικές πληροφορίες, θά μπορούσε να αποτελέσει ένα χρήσιμο στοιχείο για τον επαγγελματικό προσανατολισμό των παιδιών.

Τό πρώτο βήμα στην οργάνωση του θεσμού του επαγγελματικού προσανατολισμού στην Ελλάδα θά πρέπει να είναι ο διορισμός σε κάθε γυμνάσιο ψυχολόγων, παιδαγωγών ή άλλων εκπαιδευτικών ειδικευμένων σε θέματα επαγγελματικού προσανατολισμού (σχετικά βλέπε και επόμενο τμήμα του άρθρου αυτού). Οι ειδικοί αυτοί πρέπει να αναλάβουν την πληροφόρηση των συναδέλφων τους, από τή μιά μεριά, και των μα-

θητών και των γονέων από τήν άλλη σχετικά με τό ρόλο, τίς δυνατότητες και τούς περιορισμούς του επαγγελματικού προσανατολισμού. Σε συνεργασία με τούς τρεις αυτούς φορείς θά συγκεντρώνουν και θά συνεκτιμούν όλα τά στοιχεία που χρειάζονται, για να ληφθεί μιά όσο τό δυνατό πιο σωστή απόφαση για τόν επαγγελματικό προσανατολισμό του κάθε παιδιού.

Παράλληλα με τό διορισμό των ειδικών στα γυμνάσια θά πρέπει να δραστηριοποιηθούν και οι σύλλογοι γονέων και κηδεμόνων των μαθητών. Οι σύλλογοι αυτοί, με τήν επέκταση του ρόλου τους σε θέματα επαγγελματικού προσανατολισμού, θά πρέπει να προσελκύσουν τήν δλότητα των γονέων των παιδιών του κάθε σχολείου. Οι γονείς, σε στενή συνεργασία με τό γυμνασιάρχη, τούς καθηγητές, τίς μαθητικές κοινότητες και τούς ειδικούς στα θέματα του επαγγελματικού προσανατολισμού καθώς και τό σχολίατρο, μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά στο να σχηματιστεί μιά πληρέστερη εικόνα για τίς δυνατότητες, τίς αδυναμίες και τίς δυσκολίες που αντιμετωπίζει κάθε παιδί. Οι πληροφορίες πάνω σ' αυτά τά θέματα θά είναι χρήσιμες στην προσπάθεια να παρασχεθεί σε κάθε παιδί ή μεγαλύτερη δυνατή βοήθεια στο διάστημα που θά μείνει στο γυμνάσιο. Ταυτόχρονα θά αποτελέσουν ένα τμήμα των στοιχείων πάνω στα οποία θά στηριχτεί η σωστότερη απόφαση για τόν επαγγελματικό προσανατολισμό του.

Όπως είναι ευνόητο ή συγκέντρωση των ελέγχων προόδου, των εκθέσεων των καθηγητών και των αποτελεσμάτων των εξετάσεων και των τέστ που θά γίνονται

στό σχολείο καθώς και κάθε άλλης χρήσιμης πληροφορίας για τό κάθε παιδί, απαιτεί την οργάνωση στο κάθε σχολείο ενός καλά ταξινομημένου αρχείου, τό οποίο θά είναι στη διάθεση, πρώτα απ' όλα τών γονέων του παιδιού και τό οποίο θά περιέρχεται στην κατοχή τους όταν τό παιδί τελειώσει τό τριτάξιο γυμνάσιο. Η τήρηση και ή ενημέρωση ενός τέτοιου αρχείου απαιτούν την πρόσληψη πρόσθετου προσωπικού στό κάθε γυμνάσιο.

Τά παραπάνω είναι μερικά από τά σημεία πού θά πρέπει νά προσεχτούν στην οργάνωση του επαγγελματικού προσανατολισμού στά τριτάξια γυμνάσια. Ο επαγγελματικός προσανατολισμός, σέ κάθε περίπτωση, θά πρέπει νά θεωρηθεί ως ένας θεσμός πού ως αποκλειστικό σκοπό έχει νά βοηθήσει τούς νέους στην επιλογή του κατάλληλου σχολείου ή του κατάλληλου επαγγέλματος. Σέ καμιά περίπτωση δέν θά πρέπει νά λειτουργήσει ή νά χρησιμοποιηθεί ως μέσο προπαγάνδας ή πειθαναγκασμού. Ο επαγγελματικός προσανατολισμός θά πρέπει νά συμβάλλει στη διεύρυνση τών οριζόντων και νά προστατεύει την ελευθερία επιλογής σχολείου ή επαγγέλματος τών νέων, οι οποίοι, τελικά, είναι εκείνοι πού θά ύποστούν τίς συνέπειες μιās όποιασδήποτε απόφασης.

Είναι φυσικό ότι στην αρχή ό θεσμός του επαγγελματικού προσανατολισμού θά συναγτησει αντιδράσεις από πολλές πλευρές. Όταν, όμως, μέ την ενεργητική συμμετοχή όλων τών φορέων, αρχίσει νά αποδίδει θετικά αποτελέσματα, θά δημιουργηθεί ή απαραίτητη έμπιστοσύνη τών παιδιών και τών γονέων τους για τό θεσμό αυτό.

Όταν ό θεσμός του επαγγελματικού προσανατολισμού καθιερωθεί στά τριτάξια γυμνάσια οι εισαγωγικές εξετάσεις για τά λύκεια, για τή μεγάλη πλειονότητα τών αποφοίτων του γυμνασίου, θά καταστούν περιττές διότι ή επιλογή του σχολείου ή του επαγγέλματος πού θά ακολουθεί τό κάθε παιδί θά στηρίζεται στην επίδοσή του σέ όλο τό γυμνάσιο και στην εκτίμηση τών ικανοτήτων και δυνατοτήτων του από πολλά πρόσωπα και επί πολλά χρόνια, και όχι στά αποτελέσματα μιās δοκιμασίας λίγων ώρων κάτω από μιάν άνυπόφορη για αυτό άτμόσφαιρα.

Γ. Προϋποθέσεις για την εισαγωγή του επαγγελματικού προσανατολισμού στά τριτάξια γυμνάσια

Μερικές από τίς προϋποθέσεις για τή σωστή λειτουργία του επαγγελματικού προσανατολισμού στά τριτάξια γυμνάσια στην Ελλάδα είναι οι ακόλουθες:

1. Η εκπαίδευση ψυχολόγων, παιδαγωγών και άλλων εκπαιδευτικών στα θέματα του επαγγελματικού προσανατολισμού. Στην πρώτη φάση του σχετικού προγράμματος ή μετεκπαίδευση ίσως είναι άναγκαίο νά γίνει σέ πανεπιστήμια ή ίνστιτούτα του έξωτερικού, στα όποια υπάρχουν ειδικά τμήματα για τήν κατάρτιση στελεχών του επαγγελματικού προσανατολισμού. Σέ μιάν δεύτερη φάση θά μπορούσαν νά λειτουργήσουν τέτοια τμήματα σέ πανεπιστημιακές σχολές στην Έλ-

λάδα πού διαθέτουν ή πού θά ιδρύσουν τμήματα ψυχολογίας και παιδαγωγικής ή σέ νέες σχολές ή πανεπιστημιακά ίνστιτούτα πού θά έχουν ανάλογα τμήματα.

2. Επαγγελματικός προσανατολισμός χωρίς εκτιμήσεις σχετικά μέ τίς ευκαιρίες άπασχόλησης πού υπάρχουν ή πού θά υπάρξουν στο μέλλον στα διάφορα επαγγέλματα κατά κλάδους τής οικονομίας είναι άνεφικτος. Οι εκτιμήσεις αυτές χρειάζονται ειδικές έρευνες στην αγορά εργασίας για τόν έντοπισμό και τόν ύπολογισμό τών κενών θέσεων στα διάφορα επαγγέλματα καθώς και ειδικές μελέτες σχετικά μέ τίς προβλεπόμενες, για μιάν σειρά έτών, άνάγκες σέ ειδικευμένο προσωπικό, τόσο σέ πανελλήνιο επίπεδο όσο και κατά διαμερίσματα τής χώρας. Όλες οι εκτιμήσεις αυτές είναι πάντα κατά προσέγγιση και θά πρέπει νά άναθεωρούνται κατά διαστήματα μέ βάση τά καινούρια δεδομένα. Οι λεπτομερείς εκτιμήσεις μπορεί νά άποδειχτούν, μέσα σέ σύντομο χρονικό διάστημα ύστερα από τήν άνακοίνωσή τους, λανθασμένες. Για τό λόγο αυτό μόνο γενικές κατευθύνσεις ως πρός τόν επαγγελματικό προσανατολισμό τών παιδιών μπορούν νά βασιστούν στις εκτιμήσεις αυτές. Για τόν ίδιο λόγο ή επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση πού θά παρέχεται θά πρέπει νά δίνει τή δυνατότητα άλλαγής επαγγέλματος μετά από μιάν σύντομη μετεκπαίδευση.

3. Η εκπαίδευση ή μετεκπαίδευση στελεχών στον επαγγελματικό προσανατολισμό, ή πρόσληψή τους στα γυμνάσια, ή αύξηση του διδακτικού και άλλου προσωπικού τών σχολείων αυτών καθώς και οι μελέτες για τήν εκτίμηση τών άναγκών τής χώρας σέ ειδικευμένο προσωπικό απαιτούν τή χορήγηση σημαντικών κονδυλίων από τόν κρατικό προϋπολογισμό για τήν κάλυψη τών σχετικών δαπανών.

Κλείνοντας τό άρθρο αυτό θά πρέπει νά τονίσουμε ότι:

α) ενώ ό επαγγελματικός προσανατολισμός άναμφισβήτητα μπορεί νά βοηθήσει στην σωστή καθοδήγηση τών παιδιών σχετικά μέ τά σχολεία ή τά επαγγέλματα πού θά ακολουθήσουν και μ' αυτόν τόν τρόπο νά συμβάλει στην καλύτερη κατάρτιση του άνθρώπινου δυναμικού τής χώρας, σέ καμιά περίπτωση δέν θά πρέπει νά θεωρηθεί ως ύποκατάστατο τής προσπάθειας πού πρέπει νά γίνει πρός πολλές άλλες κατευθύνσεις για τήν οικονομική άνάπτυξη του τόπου και για τή δημιουργία όσο τό δυνατόν περισσότερων ευκαιριών άπασχόλησης, και ότι

β) ό επαγγελματικός προσανατολισμός δέν είναι άλάνθαστος. Σφάλματα μπορεί νά γίνουν και σέ άτομικό επίπεδο, μέ αποτέλεσμα νά κατευθυνθεί ένας νέος σέ έπάγγελμα πού δέν του ταιριάζει, και στην εκτίμηση τής ζήτησης ορισμένων ειδικοτήτων μέ αποτέλεσμα τήν εκπαίδευση ενός αριθμού νέων σέ επαγγέλματα για τά όποια δέν υπάρχουν ευκαιρίες άπασχόλησης.

Παρ' όλους, όμως, τούς περιορισμούς του, ό επαγγελματικός προσανατολισμός, άν οργανωθεί σωστά στα τριτάξια γυμνάσια και υπάρξουν οι προϋποθέσεις πού προαναφέρθηκαν, μπορεί νά άποτελέσει ένα χρήσιμο θεσμό πού θά βοηθήσει στον έκσυγχρονισμό του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Γιά νά ὑπάρξει ἔρευνα

τῆς Μαρίας Ἡλιοῦ

Εισήγηση στό διήμερο μελέτης ἀφιερωμένο στήν ὁργάνωση τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐρευνας σέ χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί στήν Ἑλλάδα πού διοργανώσε στίς 1-2 Σεπτεμβρίου στήν Ἀθήνα ἡ Ἐνωση Ἑλλήνων Πανεπιστημιακῶν Δυτικῆς Εὐρώπης. Ὅλο τό ὄλικό τοῦ διημέρου πρόκειται νά κυκλοφορήσει σέ ἑνιαῖο τόμο ἀπό τίς ἐκδόσεις ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ μέ ἐπιμέλεια τοῦ Μάριου Νικολινάκου.

Θά ἀναφερθῶ βασικά στίς κοινωνικές ἐπιστήμες. Ὁ τίτλος αὐτῆς τῆς σύντομης εἰσήγησης ἴσως ξαφνιάσει. Ἴσως θεωρηθεῖ ὅτι παραγνῶρίζουμε, ὅτι μηδενίζουμε τό ἔργο γενεῶν ὀλόκληρων ἐπιστημόνων. Δέν ἔχουμε ἀλήθεια νά προβάλλουμε Κέντρα Ἐρευνῶν στή χώρα μας, ἐρευνητές ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, ἀξιόλογες δημοσιεύσεις, εὐπρόσωπη συμμετοχή σέ διεθνή συνέδρια, προώθηση τῆς γνώσης μέσα ἀπό τήν ἔρευνα, μέ δύο λόγια ἑλληνική ἐπιστημονική παρουσία; Τό ἐρευνητικό δυναμικό τῆς χώρας ἀποτελεῖ πραγματικότητα, ἀλλά ἐκδηλώνεται μέσα ἀπό ἓνα σύστημα ἢ μᾶλλον ἓνα κομπολόι ἐξαιρέσεων πού τείνουν νά τοῦ δώσουν περιθωριακό χαρακτήρα.

Τό θέμα μας δέν εἶναι ἂν ὑπάρχουν ἄτομα ἢ πυρῆνες πού ἀσκοῦν ἐπιστημονική ἔρευνα, ἀλλά ἂν ὑπάρχει κρατική πολιτική ἔρευνας καί θεσμική καταξίωσή της. Καί δέν ὑπάρχει.

Στήν Ἑλλάδα δέν ὑπάρχει ὑπουργεῖο ἢ ὑφυπουργεῖο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, οὔτε ἀνώτατο συμβουλευτικό ὄργανο γιά τήν ἔρευνα πού νά λειτουργεῖ κοντά στήν Κυβέρνηση, οὔτε κἂν συντονιστικό ὄργανο τῶν ἐρευνητικῶν δραστηριοτήτων. Ἡ Ὑπηρεσία Ἐπιστημονικῆς Ἐρεῦνης καί Ἀναπτύξεως (ΥΠΕΕΑ) δέν ἀπόκτησε ποτέ τά μέσα γιά νά παῖξει ἓνα τέτοιο ρόλο. (Εἶδαμε ὅτι αὐτές τίς μέρες παρουσιάζεται ἓνα σχετικό νομοσχέδιο στή Βουλή πού εἶναι δυνατό νά ἀλλάξει τά δεδομένα στό μέλλον; ἀλλά πού δέν ἀναιρεῖ τίς διαπιστώσεις γιά τό παρόν). Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ σχετική ἀύτονομία τόσο τῶν Κέντρων Ἐρευνῶν, ὅσο καί τῶν ὁμάδων ἔρευνας στά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα δέν γίνεται παράγοντας δημιουργικότητας καί πρωτοβουλίας, γιατί λείπουν οἱ βασικές προϋποθέσεις γιά μία ἀποτελεσματική λειτουργία. Καί κυρίως λείπει ἡ προϋπόθεση ὄλων τῶν προϋποθέσεων πού θά ἀναπτύξω πιό κάτω καί πού εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῆς σημασίας τῆς ἔρευνας καί ἡ ἀναγνώριση τοῦ ρόλου τῶν ἐρευνητῶν.

Ἡ ἔρευνα εἶναι ζωτική ἐθνική ἀνάγκη γὰρ κάθε χώρα. Γιά τήν Ἑλλάδα θά ἔπρεπε νά ἀποτελέσει οὐσιαστική προτεραιότητα. Στήν ἔρευνα θά στηριχτεῖ ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξή της, ἡ ἀνεξαρτησία της, ἡ διατήρηση τῆς πολιτισμικῆς της ταυτότητας, ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἀδριανοῦ της προσώπου. Γιά νά ἀξιοποιήσουμε τόν ἐθνικό μας πλοῦτο, γιά νά κάνομε τίς οἰκονομικές καί πολιτικές μας ἐπιλογές μέ βάση δικά μας στοιχεῖα καί ἀναλύσεις καί ὄχι ξένες εἰσηγήσεις, γιά νά μελετήσουμε τήν ἑλληνική κοινωνική πραγματικότητα καί τή δυναμική της καί νά μήν παραπαίουμε ἀνάμεσα σέ σχήματα μεταφερόμενα ἀπό ἄλλες χώρες πού ἐκφράζουν διαφορετικές κοινωνικές καταστάσεις, χρειάζεται νά γίνει συναγερόμος τοῦ ἐρευνητικοῦ μας δυναμικοῦ καί νά δημιουργηθῶν τά πλαίσια τῆς ἀξιοποίησής του.

Θά δοῦμε στή συνέχεια γιατί ἡ πολιτική πού ἀκολουθεῖται ὁδηγεῖ ἀκριβῶς πρὸς τήν ἀντίθετη κατεύθυνση.

Θά ἀναφερθοῦμε στήν ἔρευνα πού ἀσκεῖται στά ΑΕΙ καί στά Κέντρα Ἐρευνῶν, χωρίς νά ἐπεκταθοῦμε στίς ἐρευνητικές δραστηριότητες τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν καί τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

Στά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα, ἐλάχιστες ἐμπειρίες ἔχουν οἱ φοιτητές γιά νά ἀποκτήσουν ἐμπειρίες στή μεθοδολογία τῆς ἔρευνας στόν τομέα τους. Τά παραδοσιακά προγράμματα, ὁ ἀμετακίνητος θεσμός τῆς ἔδρας, οἱ ξεπερασμένες μέθοδοι διδασκαλίας, δημιούργησαν Σχολές, ἰδιαίτερα στοὺς τομεῖς τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, πού ἀποτελοῦν περισσότερο συνέχεια τοῦ Γυμνασίου παρά ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα. Ἡ ὅποια ἔρευνα γίνεται πηγάζει ἀπὸ τήν προσωπικότητα (τήν ἐπιστημονική ἐπιφάνεια, ἀλλά καί τίς σχέσεις μέ τήν κρατική μηχανή· τό μεράκι καί τή δύναμη χαρακτήρα, ἀλλά καί τήν ἰκανότητα ἐλιγμών) τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου καθηγητῆ.

Ἡ ἔκταση, ἡ συνέχεια καί ἡ συνέπεια τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων στά ΑΕΙ δέν εἶναι εὐκολο νά ὑπολογιστοῦν. Οἱ καθηγητές δηλώνουν μεγάλο ἀριθμό ἐρευνητικῶν προγραμμάτων. Κατά τό Κέντρο Προγραμματισμοῦ καί Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν (ΚΕΠΕ), ἡ ΥΕΕΑ κατάγραψε 890 ἐρευνητικά προγράμματα στά ΑΕΙ γιά τό 1976¹. Σέ ποιά ὅμως πραγματικότητα ἀντιστοιχοῦν αὐτές οἱ ἑκατοντάδες; Μιά ἔκθεση τοῦ Ὄργανισμοῦ Οἰκονομικῆς Συνεργασίας καί Ἀναπτύξεως (ΟΟΣΑ) τοῦ 1972 θεώρησε ἀνάλογες δηλώσεις ὡς ἕνα βαθμό πλασματικές². Ἡ ἔλλειψη μέσων παίξει βέβαια καθοριστικό ρόλο. Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι ἐνῶ προβλέπονται ὀρισμένες δαπάνες γιά ἐξοπλισμό (πού καθορίζονται συνήθως ἀπρογραμματίιστα, ἀσυντόνιστα καί σπασμωδικά), αὐτό πού κυρίως λείπει εἶναι οἱ δαπάνες λειτουργίας πού καί ὅταν προβλέπονται, δεσμεύονται συνήθως ἀπό τίς γραφειοκρατικές διαδικασίες.

Οἱ πρῶτες ἐρευνητικές ἐμπειρίες ἀποκτώνται στό ἐπίπεδο τῶν προπτυχιακῶν σπουδῶν. Ἀλλά οἱ ἐρευνητικές δραστηριότητες στήν Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση ἐγγράφονται κυρίως στά πλαίσια τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν πού στήν Ἑλλάδα δέν ἔχουν ἀκόμα, ὅπως εἶναι γνωστό, ὀργανωθεῖ.

Ἡ ἀνάγκη γιά τή δημιουργία κύκλου Μεταπτυχιακῶν σπουδῶν στή χώρα μας εἶναι ἕνας πρόσθετος λόγος πού ἐπιβάλλει τήν ἀνάπτυξη τῆς ἔρευνας τόσο στά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα, ὅσο καί στά Κέντρα Ἐρευνῶν. Ἐπιβάλλει ἀκόμα τήν ἀξιοποίηση καί τό συντονισμό ὄλων τῶν φορέων ἔρευνας. Ἡ Ὁμάδα μελέτης μεταπτυχιακῶν σπουδῶν, μέ Πρόεδρο τόν καθηγητῆ Σπύρο Δοξιάδη, κατάθεσε τήν εἰσήγησή της στόν Ὑπουργό Παιδείας στίς 4 Ἰουλίου 1977. Ἀφοῦ σημείωσε ὅτι «τά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα πρέπει νά ἔχουν τό κύριο βάρος καί τήν κύρια εὐθύνη γιά τόν κύκλο τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν» (σελ. 9), πρότεινε τήν ἰσοτίμη συνεργασία, στά πλαίσια τῶν μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων, τῶν ΑΕΙ καί τῶν Κέντρων Ἐρευνῶν (σελ. 9, 56, 72 κ.λπ.).

Καί προβάλλουν ἀμέσως τά ἐρωτήματα: Πῶς θά δεχτοῦν τά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα αὐτό τό ἀνοιγμα πρὸς τά Κέντρα Ἐρευνῶν; Ὡς ποῖο βαθμό εἶναι σέ θέση νά ἀνταποκριθοῦν τά Κέντρα Ἐρευνῶν σέ ἀπαιτήσεις ἀκαδημαϊκοῦ ἐπίπεδου; Πιστεύουμε ὅτι δέν θά μπορέσουμε ποτέ νά ξεφύγουμε ἀπὸ τή μετριότητα καί τίς πρόχειρες λύσεις, ἂν δέν βάλουμε ὑψηλούς στόχους. Ἄς γίνει ἐπί τέλους συνείδηση ὅτι τά μεγάλα Κέντρα Ἐρευνῶν πρέπει νά εἶναι ἀκαδημαϊκοῦ ἐπίπεδου – ὅπως συμβαίνει σέ ὅλες τίς προηγμένες, ἀλλά καί τίς μὴ προηγμένες χώρες. Τά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά ἀξιοποιοῦν τό ἔξω ἀπὸ αὐτά ἐπιστημονικό δυναμικό – ὅπως γίνεται, ὄλο καί περισσότερο, στίς χώρες ὅπου τά Πανεπιστήμια εἶναι μοχλὸς προόδου καί ὄχι φύλακος τῆς συντήρησης. Καί ὑπάρχουν δυνατότητες ἐξέλιξης, τόσο στά Κέντρα Ἐρευνῶν, ὅσο καί στά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα.

Ἡ ἀξιοποίηση αὐτῶν τῶν δυνατοτήτων ἐξαρτᾶται ὅμως ἀπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις.

Οἱ στοιχειώδεις προϋποθέσεις γιά μία ἀποτελεσματική λειτουργία τῆς ἔρευνας ἀφοροῦν

1. τό θεσμικό-ὀργανωτικό πλαίσιο
2. τά ἀπαραίτητα ὕλικά μέσα
3. τόν προγραμματισμό τῶν ἐρευνῶν
4. τό ἀνθρώπινο δυναμικό (τοὺς ἐρευνητές).

Καί στοὺς τέσσερις αὐτοὺς τομεῖς, ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης τῆς ἔρευνας ἀπὸ τήν πλευρά τῆς Πολιτείας δημιουργεῖ ἀνασχέσεις.

1. Θεσμικό-ὀργανωτικό πλαίσιο

Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ἔρευνας στίς λειτουργίες τοῦ κοινωνικοῦ σώματος προϋποθέτει ἕνα θεσμικό-ὀργανωτικό πλαίσιο διαρθρωμένο σέ πολλὰ ἐπίπεδα:

– Ὄργανο ὑπεύθυνο γιά τήν ἐπιστημονική ἔρευνα σέ ἐθνικό ἐπίπεδο.

– Ἀνώτερο συμβουλευτικό-ἀντιπροσωπευτικό ὄρ-

1. ΚΕΠΕ, Πρόγραμμα οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀναπτύξεως 1976-1980, Κεφάλαιο XXX, Ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα, Ἀθήναι, Αὐγούστος 1977, σελ. 4 (ὑπὸ ἔκδοση).

2. «...ὑπολογίζεται ὅτι 30% τῶν ἐδρῶν ἔχουν σήμερον δραστηριότητες ἔρευνας καί ἀνάπτυξης, ἂν καί ἕνας μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἀπὸ αὐτῆς ἰσχυρίζονται πῶς ἔχουν τέτοιες δραστηριότητες». OCDE, Comité de la politique scientifique et technologique, politiques nationales de la science: Grèce, 31-7-1972, σελ. 107.

γανο για την επιστημονική έρευνα.

- Συντονιστικό όργανο των ΑΕΙ και των Κέντρων Έρευνών.

- Έπιστημονικά και διοικητικά συμβούλια των Κέντρων Έρευνών, αυτοδιοικούμενα και αντιπροσωπευτικά των δυνάμεων που άπαρτίζουν τὰ Κέντρα.

- Όργανισμό και έσωτερικό κανονισμό του κάθε Κέντρου.

- Διαδικασίες λειτουργίας που νά εξασφαλίζουν σεβασμό της προσωπικότητας των έρευνητών, πρωτοβουλία και αποτελεσματικότητα.

- Όρους πρόσληψης και επαγγελματικής εξέλιξης του έπιστημονικού προσωπικού που νά αποτελούν κίνητρα για την άτομική έπιλογή της έρευνητικής δραστηριότητας. Όρους που νά μὴ προκαλούν αίσθημα άνασφάλειας και νά μὴ δημιουργούν καταστάσεις δεσμευτικές για την έλευθερία της συνείδησης των έπιστημόνων.

Τί γίνεται στην πραγματικότητα

- Άνώτερα όργανα και συμβούλια έρευνας δέν υπάρχουν. (Μακάρι τό σχετικό νομοσχέδιο που κατατίθεται στη Βουλή νά τὰ καθιερώσει και αυτό νά σημαίνει στροφή της κυβερνητικής πολιτικής προς την άναγνώριση της έρευνας³).

- Συντονιστικό συμβούλιο δέν υπάρχει.

- Έπιστημονικά συμβούλια δέν υπάρχουν.

- Τά Διοικητικά Συμβούλια των Κέντρων Έρευνών έχουν παράξενη σύνθεση: αποτελούνται από παράγοντες που δέν έχουν καμιά άλλη σχέση με τό συγκεκριμένο Κέντρο εκτός από τό ότι αυτό εξαρτιέται από τίς άποφάσεις τους. Τά μέλη των Διοικητικών Συμβουλίων μπορεί νά είναι λαμπροί έπιστήμονες, συχνά καθηγητές Άνωτάτων Εκπαιδευτικών Ίδρυμάτων ή Άκαδημαϊκοί, καμιά φορά δημόσιοι ή τραπεζικοί υπάλληλοι, αλλά πάντως δέν ζούν τή ζωή του Κέντρου, δέν έχουν άμεση γνώση των προβλημάτων και της λειτουργίας του, ή δική τους επαγγελματική και έπιστημονική σταδιοδρομία πολύ μακρινή σχέση έχει με τίς δραστηριότητές του. Συνήθως δέν γνωρίζουν ούτε κατ' όψη τους έρευνητές. Και οί έρευνητές, οί έπιστήμονες που ή δουλειά τους άποτελεί τό λόγο ύπαρξης του ενός ή του άλλου Κέντρου, που έπενδύουν την έπιστημονική τους προσωπικότητα στο παρόν και τό μέλλον του, δέ συμμετέχουν ούτε παρίστανται στίς συνεδριάσεις

3. Τό νομοσχέδιο «Περί προώθησης της Έπιστημονικής Έρευνας και της Τεχνολογίας» δέν ήταν προσιτό όταν έτοιμαζόταν αυτή ή εισήγηση. Σημειώνουμε τώρα, ότι τό συγκεκριμένο πνεύμα που τό χαρακτηρίζει δέν άποτελεί έγγύηση για τή λειτουργικότητα των διαδικασιών που θέλει νά θεσμοποιήσει. Για μιά ένδεικτική σύγκριση παραθέτουμε στο τέλος αυτού του άρθρου, τή διάρθρωση και τή σύνθεση των όργανων που έχουν τήν εϋθύνη για τήν έρευνα και τήν Άνώτατη Έκπαίδευση στη Γαλλία. Χωρίς νά άποτελεί πρότυπο για τήν Ελλάδα, τό γαλλικό σύστημα (που έχει και αυτό τίς άμφισβητούμενες πλευρές του και αντιπροσωπεύει άλλωστε τό προσωρινό αποτέλεσμα μιάς συγκεκριμένης πορείας) παρουσιάζει ένδιαφέροντα στοιχεία τόσο για τή συμμετοχή των πανεπιστημιακών και των έρευνητών στα διάφορα όργανα, όσο και για τίς δυνατότητες συντονισμού των φορέων της έρευνας, της Άνώτατης Έκπαίδευσης και της διοίκησης.

των Διοικητικών Συμβουλίων. Ο μόνος που συμμετέχει, συνήθως χωρίς ψήφο, είναι ο Γενικός Διευθυντής.

Η σύνθεση των Διοικητικών Συμβουλίων των Κέντρων Έρευνών θυμίζει τόν τρόπο διοίκησης φιλανθρωπικών ιδρυμάτων.

- Όργανισμός και έσωτερικός κανονισμός στα Κέντρα Έρευνών κατά κανόνα δέν υπάρχουν. Όταν υπάρχουν, κωδικοποιούν ύποχρεώσεις των έρευνητών αλλά κανένα τους δικαίωμα. Και αντιπαρέχονται ό,τι θά μπορούσε νά θεμελιώσει διαδικασίες που θά κατοχύρωναν τήν καλύτερη δυνατή άξιοποίηση του έπιστημονικού δυναμικού.

- Οί διαδικασίες λειτουργίας των Κέντρων είναι τέτοιες ώστε παρεμποδίζουν αντί νά ύποδοθηούν τήν έρευνα και αναλώνουν τό χρόνο των έρευνητών σε άτελεύτητα διαδήματα. Πρότυπο: ή έλληνική δημόσια διοίκηση με τό συγκεντρωτισμό, τό γραφειοκρατισμό, τήν αναποτελεσματικότητά της. Έτσι, αντί οί διοικητικές ύπηρεσίες των Κέντρων Έρευνών νά πλαισιώνουν τήν έρευνα, ύποχρεώνονται οί έρευνητές νά πολλαπλασιάζουν τὰ διαδήματά τους προς αυτές για νά τους προσφέρουν, θά έλεγε κανείς, περιεχόμενο άπασχόλησης. Κι ός άπεμπολείται έτσι χρόνος που θά άφιέρωναν στην έρευνα. Αυτή ή μετατροπή του χρόνου του έρευνητή (όπως και του μέλους του έπιστημονικού προσωπικού των ΑΕΙ - άκόμα και οί Κοσμήτορες ύποχρεώνονται νά αναλώσουν πολύτιμο χρόνο σε διοικητική δουλειά) σε χρόνο διοικητικού υπαλλήλου δείχνει πολλά: άφρομιοτική δύναμη των μηχανισμών μιάς δυσκίνητης, αλλά γερά θεμελιωμένης διοίκησης, τάση άποβολής ή έξουδετέρωσης των στοιχείων που παρουσιάζουν ιδιαιτερότητα (και που συνιστούν τή λειτουργία της έρευνας και της πανεπιστημιακής διδασκαλίας), σύγχυση ρόλων. Όργανισμοί όπως τὰ Πανεπιστήμια και τὰ Κέντρα Έρευνών έχουν βέβαια άνάγκη από διοικητικούς υπαλλήλους, όπως και από ειδικό τεχνικό προσωπικό: θυρωρούς, λογιστές, γραμματείς, δακτυλογράφους, βιβλιοθηκάρους... Έχουν όμως άνάγκη και από όλο τόν παραγωγικό χρόνο των πανεπιστημιακών και των έρευνητών. Αυτή ή σύγχυση ρόλων, χαρακτηριστικό, όπως είναι γνωστό, ύποανάπτυκτων κοινωνιών, είναι ένας από τούς βασικούς λόγους για τούς οποίους υπάρχει ούσιαστική τομή και όχι συνέχεια άνάμεσα στο κύριο και στο βοηθητικό έπιστημονικό προσωπικό των ΑΕΙ.

2. Δαπάνες για τήν έρευνα

Είναι γνωστό, ότι οί δαπάνες για τήν έρευνα στην Ελλάδα είναι μηδαμίνες. Στο κεφάλαιο για τήν έπιστημονική έρευνα του ύπό έκδοση Προγράμματος Οικονομικής και Κοινωνικής ανάπτυξης 1976-1980 του ΚΕΠΕ υπάρχει ένας συγκριτικός πίνακας με δείκτες για τήν έρευνητική και αναπτυξιακή δραστηριότητα 17 χωρών-μελών του ΟΟΣΑ (στοιχεία 1967 και 1971). Η Ελλάδα όχι μόνο διαθέτει για τήν έρευνα και τήν ανάπτυξη τό χαμηλότερο ποσοστό δαπανών ως προς τό κατά κεφαλή άκαθάριστο έθνικό προϊόν και τό χαμηλότερο ποσοστό έπιστημονικού προσωπικού που άπασχολείται στην έρευνα και ανάπτυξη ως προς τό σύνολο των άπασχολούμενων, αλλά και έρχεται τελευταία με

μεγάλη διαφορά από την άμεσως προηγούμενη της χώρα⁴.

Στοιχεία του ΟΟΣΑ χρησιμοποίησε και ο Γιώργος Κατηφόρης⁵ για να συγκρίνει τις δαπάνες για την έρευνα στην Ανώτατη Παιδεία σε % επί του άκαθαρίστου εθνικού προϊόντος: σε 21 χώρες ή Ελλάδα ερχεται τελευταία, μαζί με την Ισπανία, με ποσοστό 0,0%.

Και στην έκθεση του ΟΟΣΑ για την επιστημονική πολιτική της Ελλάδας⁶ αναφέρονται συγκριτικά στοιχεία που τοποθετούν τελευταία την Ελλάδα για μία σειρά δείκτες: ποσοστό του άκαθαρίστου εθνικού προϊόντος που διατίθεται για την έρευνα και ανάπτυξη (0,2%), δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη κατά κεφαλή (1,3 δολ.), αριθμός έρευνητών ανά 10.000 κατοίκους (1), δαπάνες ανά έρευνητή (13 δολ.), λόγος βοηθητικού προσωπικού προς έρευνητή (1,2). Οί ξένοι εμπειρογνώμονες που συνέταξαν την έκθεση έτόνισαν ότι, σύμφωνα με αυτό τ'ά τελευταία στοιχεία, «οί Έλληνες έρευνητές έχουν ανεπαρκή βοήθεια και κονδυλίων και προσωπικού».

Για τὰ Κέντρα Έρευνών, τό σύνολο τών δαπανών τους θά έπρεπε νά διαχωρίζεται σε δαπάνες για μισθούς, σε δαπάνες για νοίκια και σε καθ' έαυτά κονδύλια έρευνας. Σε άλλες χώρες, τό προσωπικό τών Κέντρων έρευνών μισθοδοτείται στην ολόκληρά του σχεδόν από τό δημόσιο, τὰ κτίρια παραχωρούνται από τό κράτος και όταν λένε κονδύλια έρευνας έννοούν κονδύλια έρευνας. Στην Έλ-

λάδα μπορεί νά φθάσουμε σε όριακές καταστάσεις όπου τὰ κονδύλια έρευνας νά απορροφώνται σε μισθούς και νοίκια, πράγμα πού νά επιτρέπει την ύπαρξη, αλλά όχι και τή λειτουργία ενός Κέντρου Έρευνας. Ο χρόνος του έρευνητή - ακόμα και όταν αγοράζεται σε έξουτελιστική τιμή - κοστίζει ακριβά. Αν δέν αξιοποιείται από την κατάλληλη ύποδομή, αν δέν του δίνονται τὰ μέσα για νά αποδώσει, άκυρώνεται ο λόγος ύπαρξής του.

Η οικονομία στά μέσα έρευνας είναι ή χειρότερη σπατάλη. Πρόκειται για τό γνωστό «ή φθηνεία τρώει τόν παρά» πού θά έπρεπε νά μελετηθεί σοβαρά στο έπίπεδο πού προσδιορίζονται τὰ κονδύλια έρευνας. Αυτό δέν σημαίνει ότι δέν χρειάζεται έλεγχος για νά μή γίνεται σπατάλη στή χρησιμοποίηση τών μέσων. Ποιός όμως σκέφτηκε νά έλέγξει και νά ύπολογίσει τό κόστος της καθυστέρησης ενός έρευνητικού προγράμματος όταν σκαλώνει ή διεκπεραίωση μίας αίτησης, αναβάλλεται ή αγορά ύλικού ή παίρνει άδεια έγκυμοσύνης ή μοναδική δακτυλογράφος;

3. Προγραμματισμός έρευνών

Η ανάγκη για κάθε χώρα προγραμματισμού και καθορισμού προτεραιοτήτων στον τομέα της έρευνας είναι κοινός τόπος. Άς σημειώσουμε ότι κάθε σύστημα προγραμματισμού χρειάζεται συνεχή αναπροσαρμογή από τὰ αποτελέσματά του. Πράγμα πού στην περίπτωση της έρευνας καθορίζει τόν κοινωνικό ρόλο του έρευνητή.

Ο έρευνητής δέν είναι (δέν είναι μόνο) ο βασικός συντελεστής της εκτέλεσης του προγράμματος, αλλά και παράγοντας διαμόρφωσης της πολιτικής της έρευνας και γενικότερα παράγοντας συνειδητοποίησης τών προβλημάτων και διερεύνησης τών δυνατών λύσεων.

Όλα αυτά προϋποθέτουν μηχανισμούς πού λείπουν στον τόπο μας. Όχι μόνο δέν έχουμε προγραμματισμό, αλλά ούτε και τούς στοιχειώδεις όρους (θά τό δούμε στή συνέχεια) πού νά διασφαλίζουν την επιστημονική έλευθερία του έρευνητή.

Στό έπίπεδο τών Κέντρων Έρευνών θά έπρεπε νά λειτουργούσαν αντιπροσωπευτικά επιστημονικά συμβούλια μέ συμμετοχή τών έρευνητών πού νά μπορούν νά υπερασπίζονται τὰ προγράμματά τους και νά συμβάλλουν στή διαμόρφωση του γενικού προγραμματισμού έρευνας του Κέντρου τους. Ένα τέτοιο συμβούλιο δίνει όρισμένες έγγυήσεις για νά διατηρήσουν τὰ Κέντρα Έρευνών μία συνέχεια στα προγράμματά τους και νά δημιουργήσουν μέσα από αυτή τή συνέχεια μία ταυτότητα και μία παράδοση.

4. Άνθρώπινο δυναμικό

Για νά υπάρξει έρευνα είναι απαραίτητα τό οργανωτικό πλαίσιο, τὰ κονδύλια, τό πρόγραμμα, αλλά ακόμα περισσότερο οί έρευνητές, οί έρευνητές μέ έρευνητική πείρα και οί νέοι μαθητευόμενοι έρευνητές.

Ο τρόπος πού αντιμετωπίζονται στην Ελλάδα οί έρευνητές δείχνει πώς ή έρευνα θεωρείται πάρεργο, έρασιτεχνισμός, χόμπυ. Και ο έρευνητής,

4. ΚΕΠΕ, Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1976-1980, δ.π.π. Πίνακας 1.

5. Γ. Κατηφόρης, Γιατί δέν έχουμε Πανεπιστήμιο, Άντί, τ. 56, 16, 10.1976 (στοιχεία 1970-71).

6. ΟCDE, δ.π.π. (στοιχεία 1967).

ένας ανεξάρτητος οικονομικά νέος, έργνης κατα-
 προτίμηση, πού περνάει μία περίοδο έρευνας, όπως
 οι έφηβοι περνάνε συχνά μία περίοδο στιχουργικών
 προσπαθειών. Αυτό είναι όλοφάνερο στον τρόπο
 πρόσληψης των έρευνητών, στις χαμηλές τους άμοι-
 βές, στην έλλειψη δυνατοτήτων επαγγελματικής εξ-
 έλιξης, πρόσδεσης για συνταξιοδότηση, άκόμα για
 πολλούς και ιατρικής άσφάλισης, στη μη άναγνώ-
 ριση τής προϋπηρεσίας τους και γενικά στην καθη-
 μερινή πρακτική.

Ένα παράδειγμα: τά τελευταία δύο χρόνια, δύο
 φορές έμειναν άπλήρωτοι οι έρευνητές του Έθνικού
 Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών για διάστημα 4 με 6
 μηνών. Ο Πάρεδρος του Έλεγκτικού Συνεδρίου δέ
 συμφωνούσε με τό Δ.Σ. για τήν έρμηνεία των συμ-
 βάσεων, διάφορα έγγραφα περιφέρονταν για ύπο-
 γραφή από Υπουργείο σε Υπουργείο. Άποτέλε-
 σμα: οι έρευνητές πέροι από τόν Ιούνιο ξαναπλη-
 ρώθηκαν τά Χριστούγεννα. Τί άλλο σημαίνει αυτό
 παρά ότι τό Κράτος τούς θεωρεί άνύπαρκτους στην
 κυριολεξία, άνλους; Γι αυτό και ή θεσμική άνεπάρ-
 κεια ως πρós τήν κατοχύρωσή τους.

Άμεση συνέπεια, καταστροφική για τήν ύπαρξη
 τής έρευνας: δέν ύπάρχει πολιτική επένδυσης στους
 έρευνητές. Όταν π.χ. προσλαμβάνονται με σύμβαση
 διάρκειας πού δέν καλύπτει καν τό έρευνητικό
 πρόγραμμα στό όποιο εντάσσονται, είναι φανερό
 πώς γίνεται χρησιμοποίησή τους χωρίς καμιά προ-
 πτική. Και μάλιστα κοντόθωρη χρησιμοποίηση,
 κακή έκμετάλλευση, γιατί είναι φυσικό και ό έρευ-
 νητής νά μήν επενδύσει στό Κέντρο.

Έτσι όμως, ένα Κέντρο Έρευνών μπορεί νά γί-
 νει κέντρο διερχομένων, έφαλτήριο για τούς άξιότε-
 ρους ή τούς πιά πονηρούς και χώρος όπου οι διεκ-
 δικήσεις του έπιστημονικού προσωπικού θά άνε-
 ξαρτητοποιούνται από τήν άντικειμενική προσφορά
 του. Η έπιθυμητή άνανέωση του έρευνητικού δυνα-
 μικού θά διαμορφώνεται με τάση πρós τά κάτω.

Άπό τήν άλλη πλευρά, τό αίσθημα άνασφάλειας
 δέν είναι τό καλύτερο μέσο για νά επιτευχθεί άπό-
 δοση στον τομέα τής έρευνας πού άπαιτεί έξ όρι-
 σμού πρωτοβουλία, άδέσμευτη σκέψη, φαντασία.

Η μειοδότηση στους όρους πρόσληψης και έρ-
 γασίας των έρευνητών έχει έπιπτώσεις
 - στό επίπεδο τής έρευνας γενικά
 - στό επίπεδο κάθε Κέντρου και στην άντινοβολία
 του
 - στις διαδικασίες διαμόρφωσης νέας γενιάς έρευ-
 νητών.

Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλοί νέοι έρευνητές
 δέν ύποπτευονται τά στάδια εκπαίδευσης και άσκη-
 σης στην έρευνα, γιατί ούτε οι σπουδές τους ούτε ό
 τρόπος λειτουργίας των Κέντρων Έρευνών τούς
 άφησαν νά τά ύποπτευθούν.

Ποιές είναι σήμερα οι προοπτικές ως πρós τό
 έρευνητικό δυναμικό;

Θά ήθελα νά διευκρινήσω ότι, παρ' όλο πού
 συνδέονται στενά, τό μέλλον τής έρευνας δέν ταυτί-
 ζεται με τό μέλλον συγκεκριμένου έρευνητικού
 προσωπικού. Όπως και με τό πρόβλημα των βοη-
 θών και έπιμελητών, ύπάρχουν δύο θέματα: ένα εί-
 ναι τό θέμα του πλαισίου και άλλο είναι τό θέμα
 των διαδικασιών ώστε οι εντάξεις νά εξασφαλίζουν

και λύσεις στις άτομικές περιπτώσεις και δυνατοτη-
 τες για άνέβασμα του επιπέδου των Ίδρυμάτων και
 για καλύτερη λειτουργία τους στό μέλλον.

Σήμερα έχουμε κλειστεί μέσα σε ένα φαύλο κύ-
 κλο: οι μέτριες συνθήκες άμοιβής και έργασίας
 οδηγούν σε μέτριες άπαιτήσεις πού μπορούν νά φέ-
 ρουν μέτρια άποτελέσματα δουλειάς πού με τή
 σειρά τους νά δικαιολογήσουν μέτριες συνθήκες
 άμοιβής και έργασίας.

Χρειάζεται νά σπάσει αυτός ό κύκλος. Και νά
 δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για μία διαρκή
 άνέλιξη.

Τά Πανεπιστήμια και τά Κέντρα Έρευνών πρέ-
 πει νά γίνουν κέντρα ύποδοχής των σκόρπιων έρευ-
 νητικών δυνάμεων και κέντρα διαμόρφωσης τής γε-
 νιάς πού θά τούς διαδεχτεί, των νέων έρευνητών
 και πανεπιστημιακών.

Γιά νά λειτουργήσει μία τέτοια δυναμική πρέπει
 ή πολιτική προσέλκυσης των νέων δυνάμεων νά
 σκοπεύσει ψηλά στηριγμένη στην άναγνώριση του

έρευνητή και του έργου του. Έτσι, ίκανοποιητικοί
 όροι πρόσληψης και έπιστημονικής εξέλιξης - θά
 προσελκύσουν έρευνητές ίκανοποιητικού επιπέδου -
 από τούς όποιους θά ύπάρχουν άπαιτήσεις για
 έρευνα ύψηλου επιπέδου - τής όποιας τά άποτελέ-
 σματα θά άποδεικνύουν τή χρησιμότητα τής δου-
 λειάς τους και θά άντανακλούν στή θέση του Κέν-
 τρου πού τούς χρησιμοποιεί. Άτά τά άποτελέσματα
 θά άποτελούν τό βασικό έπιχείρημα του Κέντρου
 για νά διεκδικήσει και νά πετύχει - αύξηση κονδυ-
 λίων πού θά έπιτρέψει νά διαμορφωθούν - ίκανο-
 ποιητικότεροι όροι ύποδοχής και εξέλιξης των
 έρευνητών πού θά άποτελέσουν κίνητρο για - πάρα
 πέρα άνέβασμα του επιπέδου.

Ανακεφαλαιώνοντας: για να υπάρξει έρευνα χρειάζονται δύο συμπληρωματικές προϋποθέσεις:

- να γίνει κοινή συνείδηση ή ανάγκη της και
- να αναγνωριστεί ουσιαστικά από την πολιτεία.

Συμβολές σαν αυτό τό διήμερο που οργάνωσαν οί Πανεπιστημιακοί Δυτικής Ευρώπης μπορούν να βοηθήσουν και προς τίς δύο αυτές κατευθύνσεις.

Απαραίτητες έγγυθσεις για τήν ουσιαστική αναγνώριση του ρόλου τής επιστημονικής έρευνας:

- να δημιουργηθεί τό κατάλληλο θεσμικό-οργανωτικό πλαίσιο μέ τή συνεργασία και τή συμμετοχή τών έρευνητών. (Θυμίζουμε ότι ή έρευνα αποβάλλεται σήμερα από τίς υπάρχουσες δομές σαν ξένο σώμα⁷⁾).

- να μεταφραστεί τό κρατικό ενδιαφέρον σέ σημαντική αύξηση τών κονδυλίων έρευνας. (Ας σημειωθεί και άν τριπλασιαστούν, πάλι, σύμφωνα μέ τά στοιχεία του ΚΕΠΕ, θά διατηρήσουμε τήν τελευταία θέση στο συγκριτικό πίνακα που παρουσιάζει.)

- να αποδεσμευθούν τά ΑΕΙ και τά Κέντρα Έρευνών από τούς κανονισμούς του δημοσίου λογιστικού και γενικά τών δημοσίων υπηρεσιών. (Τό γεγονός ότι εκπαίδευση και έρευνα δέν συμπύπτουν μέ τή διοίκηση και τή διεκπεραίωση, ότι έχουν διαφορετικό χαρακτήρα, διαφορετικούς στόχους και συνεπώς διαφορετική λειτουργία, δέν επιτρέπεται να μένει πλατωνική διαπίστωση.)

- να κατοχυρωθεί ή επαγγελματική και επιστημονική οντότητα του έρευνητικού προσωπικού

7. Βλ. και ΚΕΠΕ, δ.π.π., σελ. 7.

Η επιστημονική έρευνα, όπως και ή εκπαίδευση, ιδιαίτερα ή πανεπιστημιακή, αποτελούν ιδεολογικούς χώρους όπου διεξάγονται ή μετάδοση και ή παραγωγή γνώσεων και όπου άσκειται τό ελεύθερο κριτικό πνεύμα. Η κριτική θεώρηση του γνωστικού αντικείμενου περιλαμβάνει βέβαια και τήν κοινωνική κριτική.

Ίσως τό ότι ή εκπαίδευση μας διατηρήθηκε σέ τέτιο βαθμό συντηρητική και τό ότι δημιουργήθηκαν μηχανισμοί άναίρεσης τών δυνατοτήτων τής επιστημονικής έρευνας να όφείλεται στο ότι ή κοινωνική κριτική δέν νομιμοποιήθηκε άκόμα στον τόπο μας.

Η έλλειψη όμως κοινωνικής κριτικής δέν συντελεί στη διατήρηση και τήν αναπαραγωγή του συστήματος που τήν άποφεύγει, αλλά στην άποσύνθεσή του. Όταν δέν υπάρχει αντίλογος, όταν δέν υπάρχει πρόκληση, δέν υπάρχει και προσαρμογή, προϋπόθεση τής επιβίωσης του συστήματος, του οποιοδήποτε συστήματος. Οί πρόσφατες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, ή αντιμετώπιση του γλωσσικού ζητήματος, οί προθέσεις για εξέλιξη τών πλαισίων τής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και τής επιστημονικής έρευνας δείχνουν ότι ή έξουσία συνειδητοποίησε τίς άρνητικές και για τήν ίδια επιπτώσεις τής προηγούμενης πολιτικής τής.

Αλλά συγχρόνως πρόσφερε δυνατότητες για ιδεολογικές άναμετρήσεις και έβαλε τόν καθένα μας μπροστά στις κοινωνικές του ευθύνες.

Γι αυτό και οί έρευνητές ζητάμε να υπάρξει έρευνα.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ, ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ

Α. Η Έρευνα

Οί βασικοί οργανισμοί έρευνας που έχουν σχέση μέ τήν Ανώτατη Εκπαίδευση είναι οί εξής:

1. Εθνικό Κέντρο Επιστημονικής έρευνας (CNRS). Εξαρτιέται από τό Υπουργείο Παιδείας.

2. Εθνικό Ίνστιτούτο Υγείας και Ιατρικής Έρευνας (INSERM) Εξαρτιέται από τό Υπουργείο Υγιεινής.

Οργάνωση και διοίκηση του CNRS.

1. Διεύθυνση (άποτελείται από τό Γενικό Διευθυντή και τή Διευθυντική Επιτροπή στην όποια μετέχουν, εκτός από τόν Γ.Δ., ό Διοικητικός Διευθυντής και Επιστημονικοί Διευθυντές διορισμένοι από τό Υπουργείο Παιδείας).

2. Διοικητικό Συμβούλιο (άποτελείται από άντιπρόσωπους κρατικών υπηρεσιών, 7 ύπουργείων, τής Διεύθυνσης και του επιστημονικού και τεχνικού προσωπικού του CNRS).

3. Διευθυντήριο (40 μέλη): 21 εκλεγ-

LES EDUCATEURS
AU SERVICE DU PEUPLE

μένοι (10 από τό προσωπικό του CNRS, 10 από τά μέλη τής Εθνικής Επιτροπής του CNRS, 1 από τό Εθνικό Συμβούλιο Ανωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας), 10 διορισμένα (5 από τόν Υπουργό Παιδείας, 5 από τόν Υπουργό Βιομηχανικής και Επιστημονικής Αναπτύξεως) 9 αυτοδικαία συμμετέχοντα (7 μέλη τής Διευθυντικής Επιτροπής του CNRS, ό Delegué general τεχνικής και επιστημονικής έρευνας και ό Διευθυντής Ανωτάτης Εκπαίδευσης).

4. Εθνική Επιτροπή Επιστημονικής Έρευνας.

Αποτελείται από 36 τμήματα που άντιστοιχούν σέ επιστημονικούς τομείς και παίζουν ρόλο επιστημονικών συμβουλίων.

Κάθε τμήμα έχει 26 μέλη: 16 εκλεγμένα από τό προσωπικό, 5 διορισμένα από τόν Υπουργό Παιδείας και 5 διορισμένα από τόν Υπουργό Βιομηχανικής και Επι-

στημονικής Αναπτύξεως. Κάθε τμήμα έχει μία μόνιμη 5μελή Επιτροπή.

B. Η Ανώτατη Εκπαίδευση

Τά Πανεπιστήμια αποτελούνται από Μονάδες Εκπαίδευσης και Έρευνας (UER). Τό αντίστοιχο των δικών μας Σχολών.

1. Οι Μονάδες Εκπαίδευσης και Έρευνας των Πανεπιστημίων διοικούνται από ένα Διοικητικό Συμβούλιο του οποίου τουλάχιστον τὰ 2/3 των μελών εκλέγονται από τό προσωπικό και τούς φοιτητές. Διευθύνονται από τόν Πρόεδρο πού εκλέγεται από τό Συμβούλιο. Τά υπόλοιπα μέλη είναι προσωπικότητες εκτός του Πανεπιστημίου.

2. Ο καθορισμός των προγραμμάτων έρευνας και ή κατανομή των κονδυλίων γιά τήν έρευνα πού γίνεται στις Μονάδες προσδιορίζονται από τό Επιστημονικό Συμβούλιο, αποτελούμενο από μέλη του διδακτικού και έρευνητικού προσωπικού όλων των βαθμών καθώς και από έπιστήμονες αναγνωρισμένης άξιας.

3. Τά Πανεπιστήμια διοικούνται όπως και οι Μονάδες από ένα Διοικητικό Συμβούλιο του οποίου ή σύνθεση καθορίζεται μέ τόν ίδιο τρόπο όπως και γιά τίς Μονάδες. Τό Διοικητικό Συμβούλιο εκλέγει τόν Πρόεδρο. Ένα Επιστημονικό Συμβούλιο καθορίζει τά προγράμματα έρευνας και κατανέμει τά αντίστοιχα κονδύλια.

4. Προβλέπονται και Περιφερειακά Συμβούλια Ανωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας γιά κάθε γεωγραφική περιφέρεια.

5. Τό Έθνικό Συμβούλιο Ανωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας αποτελείται από 90 μέλη και προεδρεύεται από τόν Υπουργό Παιδείας.

Τά μέλη του Έθνικού Συμβουλίου: 54 εκλεγμένοι εκπρόσωποι των Πανε-

πιστημίων και όρισμένων έπιστημονικών ιδρυμάτων ανεξάρτητων από τά Πανεπιστήμια:

- 18 από τούς καθηγητές και έρευνητές υψηλών βαθμών
- 13 από τό υπόλοιπο εκπαιδευτικό και έρευνητικό προσωπικό
- 1 από τό έπιστημονικό προσωπικό των βιβλιοθηκών
- 17 από τούς φοιτητές
- 5 από τό σύνολο του διοικητικού, τεχνικού και έργατικού προσωπικού
- 6 εκλεγμένοι εκπρόσωποι των υπόλοιπων Ιδρυμάτων Ανωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας:

- 1 των 5 Ανωτάτων Παιδαγωγικών Ακαδημιών και του Έθνικού Ινστιτούτου Έπιμορφώσεως Ενηλίκων
- 3 των 17 Σχολών Μηχανικών
- 2 των 5 άλλων Αν. Ιδρυμάτων
- 30 έξωτερικές προσωπικότητες πού εκπροσωπούν τά μεγάλα έθνικά συμφέροντα:

- 3 μέλη τής Βουλής
- 2 μέλη τής Γερουσίας
- 5 άνωτεροι υπάλληλοι υπηρεσιών πού έχουν σχέση μέ τίς δραστηριότητες του Έθνικού Συμβουλίου
- 10 υπεύθυνοι επαγγελματικών, συνδικαλιστικών και κοινωνικών οργανώσεων
- 10 ειδικοί γνώστες των θεμάτων Ανωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας.

Λειτουργεί επίσης ένα διαρκές τμήμα του Έθνικού Συμβουλίου αποτελούμενο από 30 μέλη, καθώς και ειδικές έπιτροπές.

6. Η Διάσκεψη των Πρόεδρων των Πανεπιστημίων.

Γ. Η Διοίκηση

1. Στο επίπεδο τής Κυβέρνησης:
 - Διυπουργική Επιτροπή Επιστημονικής και Τεχνικής Έρευνας. Προεδρεύεται από τόν Υπουργό επί τής Έρευνας.

κής και Τεχνικής Έρευνας. Προεδρεύεται από τόν Υπουργό επί τής Έρευνας.

- Συμβουλευτική Επιτροπή Επιστημονικής και Τεχνικής Έρευνας.

2. Στο επίπεδο του Υπουργείου Έρευνας:

Γενικό Συμβούλιο Επιστημονικής και Τεχνικής Έρευνας (DGRST).

3. Στο επίπεδο του Υπουργείου Παιδείας:

Συντονιστική Επιτροπή Επιστημονικής Έρευνας. Προεδρεύεται από τόν Υπουργό Παιδείας. Αντιπρόεδρος: ό Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας. Μέλη: - ό Γενικός Διευθυντής του Έθνικού Κέντρου Επιστημονικής Έρευνας (CNRS), ό Διοικητικός Διευθυντής του CNRS, ό Διευθυντής Ανωτάτης Εκπαίδευσης, ό Διευθυντής γενικά τεχνικής και έπιστημονικής έρευνας. Προβλέπεται έκτακτη συμμετοχή και του Προέδρου τής Συμβουλευτικής Επιτροπής Τεχνικής και Επιστημονικής Έρευνας.

Σημείωση

Οι δραστηριότητες του CNRS και των Πανεπιστημίων δέν άλλαλοαποκλείονται. Αντίθετα: έρευνητές του CNRS διδάσκουν ή κάνουν έρευνα στα Πανεπιστήμια και πανεπιστημιακοί δάσκαλοι αναλαμβάνουν έρευνες στο CNRS. Πολλές ομάδες έρευνας πού λειτουργούν στα πλαίσια των δραστηριοτήτων των Πανεπιστημίων εξαρτώνται από τό CNRS.

Οι έρευνητές είναι συνδικαλισμένοι στο Έθνικό Συνδικάτο Επιστημόνων Έρευνητών (SNCS) πού μετέχει στην Ομοσπονδία Έθνικής Παιδείας (FEN) μαζί μέ τίς συνδικαλιστικές οργανώσεις του εκπαιδευτικού προσωπικού όλων των βαθμίδων τής Εκπαίδευσης, μέχρι και τήν άνώτατη

M.H.

πολιτικό
κριτήριο

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ '77

ΜΗΝΙΑΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΠΟΥ ΘΑ ΠΑΜΕ ΣΗΜΕΡΑ

αθηνόραμα

ΘΕΑΜΑΤΑ · ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ · ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

ΔΡΧ 5
ΣΕΛΙΔΕΣ 68

ΜΗΝΙΑΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αγώνας

βορείας ελλαδας

Ἡ στροφή πρὸς τὴν Τεχνικὴ Ἐκπαίδευση

τοῦ Γιάννη Μηλιοῦ

Ι. Ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση καὶ συγκυρία

Τὸν τελευταῖο καιρὸ βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ «κοσμογονία» ἐκπαιδευτικῶν μεταρρυθμίσεων. Τὴ νομοθετικὴ κατοχύρωση τοῦ ἐννιάχρονου Σχολείου ἀκολούθησε ὁ νόμος γιὰ τὴν Τεχνικὴ καὶ Ἐπαγγελματικὴ Ἐκπαίδευση, ὕστερα ἦρθε ἡ σειρά τοῦ νόμου γιὰ τὴν ἰδιωτικὴ ἐκπαίδευση, καὶ ἐντελῶς πρόσφατα κατατέθηκε σχέδιο νόμου γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἐκκρεμεῖ φερόσο ὁ Νόμος-Πλαίσιο γιὰ τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα (ΑΕΙ) καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ νομοσχεδίου γιὰ τὶς μεταπτυχιακὲς σπουδές. Ταυτόχρονα ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καθιερώθηκε σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης καὶ ἄρχισε μάλιστα νὰ χρησιμοποιεῖται σὲ πολλές δημόσιες ὑπηρεσίες. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, λοιπὸν, ἐπιχειρεῖ, γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία τῆς μεταπολεμικῆς Ἑλλάδας, μιὰ συνολικὴ ἀναδιάρθρωση τῆς ἐκπαίδευσης. Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτό: Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση συντελέστηκε σὲ ἓνα κλίμα πλήρους σύμπτωσης Κυβέρνησης, ἀξιωματικῆς ἀντιπολίτευσης καὶ τῆς πλειοψηφίας

τῶν ἐκπαιδευτικῶν παραγόντων. Ἔτσι, θέσεις ὅπως «τό κυρίακόν θέμα καὶ τό ἐκπαιδευτικόν θέμα πρέπει νὰ τεθοῦν ἐκτὸς κομματικῶν ἀνταγωνισμῶν» (Εἰσήγηση τοῦ Πρωθυπουργοῦ στὴ Σύσκεψη γιὰ τὴν Παιδεία, *Καθημερινή*, 1.2.76), ὄχι μόνο διακηρύσσονται ἀλλὰ, σὲ μεγάλο βαθμὸ, γίνονται πράξη.

Ὁ μονοκομματικὸς χαρακτήρας τῶν ἐκπαιδευτικῶν μεταρρυθμίσεων (τουλάχιστο σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς γενικὲς κατευθύνσεις, στὴν Κατώτερη καὶ τὴ Μέση ἐκπαίδευση) ξεπεράστηκε ἔγκαιρα. Σ' αὐτὸ πολὺ χρησίμευσαν ἡ συγκρότηση εἰδικῶν ἐπιτροπῶν μὴ μονοκομματικῆς σύνθεσης, κυρίως ὅμως διάφορες συσκέψεις πού καθόρισαν τὶς βασικὲς ἐπιλογές, στίς ὁποῖες ὁ ἴδιος ὁ Πρωθυπουργὸς τῆς χώρας ἔδωσε τὸν τόνο. Οἱ συσκέψεις, λοιπὸν, αὐτὲς δὲν ἦταν ἀπλῶς ἐνημερωτικοῦ ἢ τεχνικοῦ χαρακτήρα ἀλλὰ στόχευσαν νὰ χαράξουν ἀπὸ κοινοῦ μιὰν «παγίαν καὶ σταθερὰν ἐκπαιδευτικὴν πολιτικὴν» γιὰ τὴν ἐξέυρεση τοῦ «τρόπου ὀριστικῆς ἐπιλύσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προβλήματος», πού «κατέστη ἄλυτον» (Καραμανλῆς, ὁ.π.). Μὲ ἄλλα λόγια ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, καὶ σὲ ἀνύποπτο χρόνον, κατέστησε συνυπεύθυνους μέρος τῆς Ἀντιπολίτευσης καὶ τοῦ

έπιστημονικού κόσμου στον καθορισμό των βασικών επιλογών που αργότερα υλοποιήθηκαν στα επιμέρους νομοσχέδια. Τό μέγεθος της σύμπτωσης των δύο μεγάλων άστικών κομμάτων μπορεί εύκολα να πιστοποιηθεί αν εξετάσει κανείς άπόψεις αντιπολιτευτικών παραγόντων για τά σπουδαία σημεία της μεταρρύθμισης (π.χ. τό άρθρο του κ. Παπανούτσου, «Έπαγγελματικά Σχολεία», *Βήμα*, 20.2.1977).

Στό σημείο αυτό όμως ανακύπτει ένα πρόβλημα έρμηνείας των πολιτικών επιλογών της Κυβέρνησης. Γιατί τό γεγονός ότι τό έννιάχρονο ύποχρεωτικό Σχολείο, ή καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, ή στροφή προς την Τεχνική Έκπαίδευση, όρισμένα ρηξικέλευθα μέτρα που προβλέπει ό νόμος-πλαίσιο για τά ΑΕΙ, όπως κατάργηση του θεσμού της έδρας και υιοθέτηση του τομέα, τό γεγονός λοιπόν ότι τά μέτρα αυτά προωθήθηκαν άπό τό κυβερνητικό κόμμα προκαλεί άμυχανία αν όχι σύγχυση στις προοδευτικές πολιτικές δυνάμεις και τις κοινωνικές όργανώσεις. Και τότο γιατί έχουμε να κάνουμε μέ μεταρρυθμιστικές κατευθύνσεις οι όποιες ως τώρα ήταν ξένες στις εκπαιδευτικές αντίληψεις και την πολιτική της Δεξιάς όλων των άποχρώσεων. Οι ιδέες αυτές, που σήμερα βρίσκουν μία άρχή εφαρμογής, επί χρόνια προβάλλονταν άπό την Άριστερά και άποτελούσαν μία άπό τις συνιστώσες της πολιτικής και κοινωνικής κριτικής που άσκούσε, έναντίον της Δεξιάς. Η Άριστερά θεωρούσε τά μέτρα αυτά προϋπόθεση για τον εκδημοκρατισμό και την πρόοδο της παιδείας.

Όρισμένοι υποστήριξαν ότι ή κυβέρνηση ύποχρεώθηκε να υιοθετήσει τά μέτρα που νομοθέτησε και έθεσε σε εφαρμογή, μέ την πίεση του λαϊκού κινήματος, αλλά δέν θά μπορούσε ή δέν θά θελήσει να τά προωθήσει. Ειπώθηκε ακόμη ότι μέ τά εν λόγω μέτρα προσπαθεί να καλύψει άλλους στόχους, διαφορετικούς άπ' αυτούς που διακηρύσσει: «... δέν πρόκειται για στροφή στην Τεχνική Έκπαίδευση αλλά για θάιο σπρώξιμο της πλειοψηφίας της νεολαίας στα εργοστάσια» (Άπό όμιλία του Δ. Γόντικα στη Βουλή, *Ριζοσπάστης*, 6.2.77).

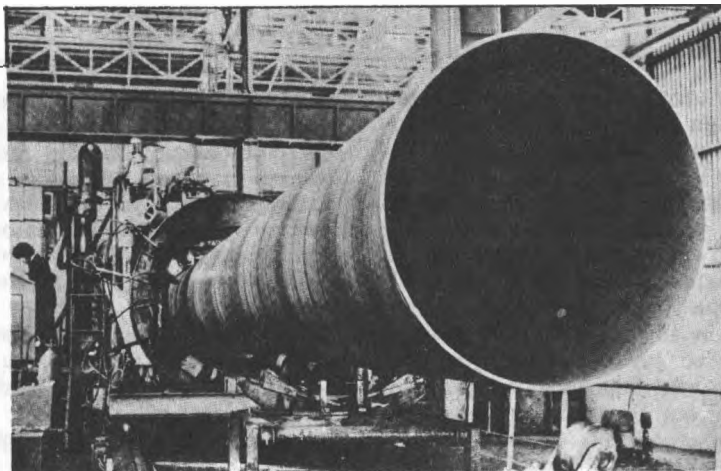
Και όμως. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, και πιο συγκεκριμένα ό νόμος για την Τεχνική Έκπαίδευση, δέν ήταν κάλυμμα ή ιδεολογικό μέσο κατάλληλο να έκτονώσει τά λαϊκά αίτήματα. Άντίθετα, θά προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι ή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση συνιστά μία βαθιά επέμβαση της άρχουσας τάξης που άφενός θέλει να άπαλλαγεί άπό τους πατροπαράδοτους αλλά άτελέσφορους στις σημερινές συνθήκες προανατολισμούς και άφετέρου να θέσει νέες δάσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα, τέτοιες που στη σημερινή συγκυρία θά μπορούν να προασπίσουν καλύτερα τά συμφέροντά της.

Τό πρώτο έρώτημα που ανακύπτει είναι τό ακόλουθο: Ποιοί είναι οι λόγοι που έθεσαν τά προβλήματα της αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης επί τάπητος μέ τόσο δξύ τρόπο ώστε άπό τά χείλια του Πρωθυπουργού και ήγέτη της Νέας Δημοκρατίας να άκούγονται φράσεις όπως «να καταλήξωμεν εις ένα θετικό συμπέρασμα, και θά προχωρήσωμεν άσέτως αντίδράσεων»; Οι γενικόλογες εξηγήσεις που επικαλούνται την τεχνική πρόοδο ή οι καθησυχαστικές γενικεύσεις του τύπου «τό φαινόμενο δέν είναι μόνο ελληνικό αλλά έχει παρατηρηθεί σε όλες τις

ευρωπαϊκές χώρες κατά τά τελευταία χρόνια» (Τό *Βήμα*, 20.2.77) «άπαντούν» χωρίς να άσχοληθούν μέ τό πρόβλημα. Μήπως, πίσω άπό τον μεταρρυθμιστικό όργανισμό βρίσκεται μόνο ή ραγδαία άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας ή ή άνάπτυξη της έγχώριας έπιστήμης που στο βαθμό που όντως ύπάρχει ώθει στην άναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος; Όστόσο ή πρόοδος που παρατηρείται άπ' αυτή την άποψη τά τελευταία χρόνια δέν μπορεί να εξηγήσει μόνη της τη ριζική μεταστροφή στις κατευθύνσεις της παιδείας.

Έκείνο που κυρίως επιβάλλει μέ επιτακτικό τρόπο τη λήψη τόσο σοβαρών μέτρων είναι πάνω άπ' όλα ή άνάγκη να διατηρηθεί ή ένότητα του κοινωνικού σχηματισμού, και ή άδυναμία του παλιού εκπαιδευτικού συστήματος να την εξασφαλίσει, στο βαθμό βέβαια που εξαρτιόταν άπό αυτό. Πρόκειται δηλαδή για την κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος: για την άδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος να καταναίμει τους εκπαιδευόμενους στις θέσεις που δημιουργεί και άναδημιουργεί ό κοινωνικός (καπιταλιστικός) καταμερισμός εργασίας. Πρόκειται ακόμη για την άδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος να ανταποκριθεί στα ιδεολογικά του καθήκοντα που συνίστανται στο να καταστήσει πρόθυμους τους εκπαιδευόμενους να άποδεχθούν τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, να ύπαχθούν σ' αυτόν άποδεχόμενοι τις «τεχνικές» γνώσεις και την επαγγελματική προοπτική που προσφέρει. Πρόκειται, τέλος, για μία άδυναμία που δέν γεννήθηκε μόνο άπό τις αντιφάσεις του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, αλλά και άπό τις αντιφάσεις που δημιουργεί τό σύστημα της ίμπεριαλιστικής έξάρτησης της χώρας, όπως αυτές έσωτερικεύονται και «έξελλινίζονται», πράγμα που, έξειδικευόμενο στο έπίπεδο του εκπαιδευτικού συστήματος, σημαίνει ότι τό τελευταίο άδυνατεί να διαδώσει και να άναπαράγει την ιδεολογία της έξάρτησης ή μάλλον τις ιδεολογίες που δικαιώνουν τό σύστημα της έξάρτησης. Έτσι, ή άνανέωση του εκπαιδευτικού συστήματος, ή έγκατάλειψη ξεπερασμένων ιδεών, που αντιστοιχούσαν σε άνάγκες ένός παροχημένου πιά καταμερισμού εργασίας, αναγορεύονται σε έπίγουσα κοινωνικο-πολιτική άνάγκη της άρχουσας τάξης. Φαίνεται όμως ότι έκτός άπό άνάγκες ύπέρξαν και οι συγκεκριμένες δυνατότητες (ύλικές, πολιτικές, ιδεολογικές) που κατέστησαν δυνατό τό όλο έγχείρημα, τό έγχείρημα δηλαδή του «έκσυγχρονισμού», τό όποιο δέν τό συναντάμε μόνο στα εκπαι-

δευτικά ζητήματα αλλά και σε πολλούς άλλους τομείς. Καί φαίνεται επίσης ότι ο εκσυγχρονισμός συνιστά μία γενικότερη στρατηγική που την επέβαλε, εκτός άλλων, η γενικότερη χρεοκοπία της ιδεολογίας (καί της πρακτικής) του αντικομμουνισμού. Τό δόγμα του «εκσυγχρονισμού» σήμερα επαγγέλλεται την ανασυγκρότηση του σύγχρονου δημοκρατικού κράτους, της σύγχρονης Ελλάδας της ΕΟΚ. Γιατί ο αντικομμουνισμός στή σημερινή φάση στενεύει τις δυνατότητες να ενσωματωθούν οι λαϊκές απαιτήσεις σε μία στρατηγική εκσυγχρονισμού και καπιταλιστικής ανάπτυξης, παρόλο που μπορεί ακόμη να τροφοδοτεί τις άμεσες κατασταλτικές λειτουργίες του κράτους. Η χρεοκοπία, επομένως, του αντικομμουνισμού άνοιξε τό δρόμο για μίαν άλλου τύπου άρθρωση της κυρίαρχης ιδεολογίας που δέν θά όρίζεται μόνο άρνητικά αλλά θά άντλει τό περιεχόμενό της στην έπαγγελία κοινωνικών μεταρρυθμίσεων και ανάπτυξιακών επιδιώξεων.

Μέ τά παραπάνω δέν θά 'πρεπε να νοηθεί ότι μπαίνουμε σε φάση άνεκτικότητας της άρχουσας τάξης και του κράτους άπέναντι στις λαϊκές διεκδικήσεις. Πραγματικά, άν εξαιρέσουμε την πρώτη άμφίδρομη μεταδικτατορική περίοδο, έκτοτε γίναμε μάρτυρες μίας εύελικτης μέν πολιτικής άπέναντι στις λαϊκές διεκδικήσεις, εύελιξίας όμως που δέν έχανε από τά μάτια της τόν κύριο στόχο και που κύριο μέλημά της ήταν ή ενσωμάτωση των λαϊκών διεκδικήσεων στην προοπτική ανάπτυξης του έγχώριου καπιταλισμού. Συστατικό στοιχείο της διαδικασίας αυτής ήταν και είναι ή προσπάθεια του κράτους να προσεταιριστεί τά μικροαστικά στρώματα - ιδιαίτερα ή νέα μικροαστική τάξη, έπιστήμονες τεχνικούς, υπαλλήλους κ.λπ. - και να τά υποχρεώσει να αποδεχτούν την προοπτική του «εκσυγχρονισμού». Σ' αυτή την πλευρά της διαδικασίας πολύ βοήθησε ή έπαγγελία της όρθολογικότερης και δικαιότερης αναδιοργάνωσης όλων των κοινωνικών λειτουργιών, άρα και του εκπαιδευτικού συστήματος. Είναι φανερό ότι στό σημείο αυτό τά διάφορα ιδεολογήματα του τεχνοκρατισμού (άποδοτικότητα, όργάνωση, παραγωγικότητα, ανάπτυξη κ.λπ.) καλούνται να διαμορφώσουν ένα νέο άξιοκρατικό σύστημα που θά συνδυάζεται με μία νέα ύλική βάση ώστε να μπορεί να γίνεται πιστευτό, μία νέα ύλική βάση όπου οι σταθεροί ή οι σταθερότεροι όροι εργασίας, ή δικαιότερη άνταμοιβή, ή δυνατότητα επαγγελματικής προαγωγής και κοινωνικής προβολής γίνονται τά σταθερά μοτίβα του.

II. Η στροφή στην Τεχνική-Επαγγελματική Έκπαίδευση

Άς δούμε τώρα πώς εντάσσονται τά συγκεκριμένα εκπαιδευτικά μέτρα στό πλαίσιο που προαναφέραμε.

Οι κύριοι άξονες της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που διαγράφηκαν ήδη στην Σύσκεψη για την Παιδεία ήταν οι ακόλουθοι:

1. Η άναπροσαρμογή του περιεχομένου σπουδών αλλά και της λειτουργίας του εκπαιδευτικού μηχανισμού με τρόπο που να δημιουργήσει μία φερεγγυότητα προς ή μελλοντική επαγγελματική σταδιοδρομία του εκπαιδευόμενου.

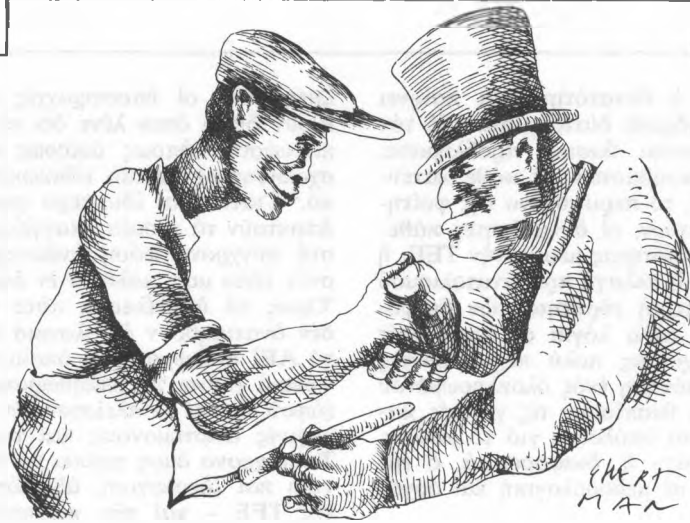
2. Άποκατάσταση των δυνατοτήτων του εκπαιδευτικού μηχανισμού ως μηχανισμού έπιλογής και κατανομής των εκπαιδευόμενων στις θέσεις που δημιουργεί ο κοινωνικός (καπιταλιστικός) καταμερισμός εργασίας.

3. Σεπέρασμα των άποτελεσμάτων που έχει σωρευσει ή κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος όπως ή τεράστια παραγωγή άνειδίκευτων άποφοίτων της Μέσης Έκπαίδευσης, ή έλλειψη ούσιαστικής μέσης Έπαγγελματικής εκπαίδευσης και ή άδυναμία έλέγχου της εκπαίδευσης και των άποτελεσμάτων της εκ μέρους της κρατικής εξουσίας.

Τά προβλήματα που αναφέραμε εντοπίζονται κυρίως στην μέση βαθμίδα της εκπαίδευσης. Άλλωστε σ' αυτή ή βαθμίδα οι δυνατότητες επέμβασης είναι και οι προσφορότερες. Καί πρώτα απ' όλα ως προς την κατανομή των εκπαιδευόμενων σε διαφοροποιημένες και ίεραρχημένες, από κοινωνική άποψη, κατευθύνσεις, έτσι όπως τις διαμορφώνει αυθαίρετα ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας, που προϋπάρχει στό οποιοδήποτε εκπαιδευτικό σύστημα και του υπαγορεύει τις κατευθυντήριες γραμμές.

Η πρώτη κατανομή γίνεται «αυτόματα» χωρίς «να γεννάται θέμα». ¹ Έδώ τά πράγματα δέν χρήζουν άλλαγής: πρόκειται για τά 100.000 παιδιά που κάθε χρόνο δέν θά τελεώσουν τόν 9ετή υποχρεωτικό κύκλο. Άπό κεί και πέρα τά προβλήματα εν-

1. Γ. Ράλλης, «Σήμερον έχομεν 3 κατηγορίες υπαλλήλων. Διά την γ' κατηγορίαν δέν γεννάται θέμα. Είναι ή κατηγορία των κλητήρων» (Καθημερινή, 1.2.76).

τοπίζονται, κατά σειρά: α) στην κατανομή των εκπαιδευομένων σε διαφορετικές κατευθύνσεις, «κλάδους», στο εσωτερικό της μέσης βαθμίδας (ή, αν δεχτούμε την όρολογία του κ. Ράλλη, οι μελλοντικοί β' κατηγορίας υπάλληλοι)· β) στην επιλογή εκπαιδευομένων για την ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης.

Τά προβλήματα αυτά αντιμετωπίστηκαν με την πρωμοδότηση, ή μάλλον με την εξ ύπαρξης αναδιοργάνωση του θεσμού της Τεχνικής και Έπαγγελματικής Εκπαίδευσης. Έδώ πραγματικά εντοπίζουμε μία τομή στα θέματα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Η τομή αυτή εγκαινιάζει μία ριζική αναδιαμόρφωση της σχέσης γενική-επαγγελματική εκπαίδευση στο εσωτερικό της μέσης βαθμίδας ενώ από την άλλη εγκαθιδρύει ένα νέο τρόπο επιλογής για τα Άνωτατα Εκπαιδευτικά Ίδρύματα. Ο νεωτερισμός συνίσταται στο ότι με την εισαγωγή της ΤΕΕ παρέχονται νέες δυνατότητες επιλογής (και αποκλεισμού) για την Άνωτατη Εκπαίδευση ενώ ταυτόχρονα εξασφαλίζονται οι όροι για την παραγωγή μεσαίου εξειδικευμένου τεχνικού-επαγγελματικού δυναμικού. Αλλά νά πώς τοποθετείται το όλο θέμα από τους ίδιους τους εμπνευστές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.

«Μέσα εις ένα τακτό χρονικό διάστημα πού θά πρέπει από τώρα νά προσδιορίσωμεν, τά παιδιά πού θά τελειώνουν τόν Α' κύκλο, τήν Γ' δηλαδή Γυμνασίον, θά εισάγονται εις τό Λύκειον μέ εξετάσεις αυστηρές και ότι αυτός ο αριθμός δέν θά είναι κατά πολύ ανώτερος από αυτόν πού προγραμματίζουν νά απορροφήσουν τά ΑΕΙ» (Ράλλης).

«Σκοπός μας είναι νά επηρεάσωμεν τόν αριθμόν τών εισαγομένων εις τά ΑΕΙ. Δηλαδή νά περιορισθή ο αριθμός και νά βελτιωθή ή ποιότης» (Πρωθυπουργός).

«Είναι ένα ποσοστόν περίπου 25% πού δέν εισέρχεται εις τό Γυμνάσιον. Αυτό θά πρέπει νά αυξηθή μετά τήν μετατόπισιν τών εξετάσεων διά τό Λύκειον, αν θέλωμεν νά είμεθα συννεπείς, κατ' άρχήν εις τό 50% ήμπορεί και παραπάνω εις 55%. Αλλά αυτή ή μέθοδος είναι δυνατόν νά αποδώση μόνον εάν έχωμεν παράλληλα φροντίσει νά ιδρύσωμεν Σχολάς Έπαγγελματικής και Τεχνικής Εκπαίδευσως διά νά απορροφήσουν τά παιδιά πού περισσεύουν» (Ράλλης).

«Έπίσης δέν πρέπει νά κάνουμε πάρα πολύ αυ-

στηρές τίς εξετάσεις για τό Λύκειο, πριν δημιουργήσουμε Έπαγγελματική και Τεχνική Εκπαίδευση. Μία Έπαγγελματική Σχολή δέν είναι ένα Γυμνάσιο» (Παπανούτσος).

«Και αυτή ή Τεχνική Σχολή, εις τήν οποίαν θά πηγαίνουν τά παιδιά μετά τό Γυμνάσιον, νομίζω, ότι διά λόγους ψυχολογικούς, καλύτερον θά ήτο νά τήν ονομάσωμεν Τεχνικόν Λύκειον, διά νά γνωρίζουν τά παιδιά, ότι θά πηγαίνουν ή εις τό ένα Λύκειον ή εις τό άλλο» (Τρομβούκης, πρόεδρος Όμοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσως).

«Από τήν δομήν της Παιδείας εξαρτάται εάν θά υπάρξουν οι απαραίτητοι φραγμοί επιλογής. Τώρα μέ τόν διαχωρισμόν πού γίνεται εις Γυμνάσιον και Λύκειον, θά αποτελέσει ένα σημαντικόν και σοβαρόν δήμα διά μίαν καλύτεραν επιλογήν» (Καλλαντζής, πρόεδρος Διδασκαλικής Όμοσπονδίας).²

Μέ βάση λοιπόν τίς προηγούμενες γενικές κατευθύνσεις τό Λύκειο χωρίζεται σε δύο διακριτούς τύπους: τό Γενικό Λύκειο, μέ ανοιχτή για τούς αποφοίτους του πρόσβαση στην ανώτατη παιδεία, και τό Τεχνικό-Έπαγγελματικό Λύκειο, μέ μελλοντική δυνατότητα για τούς αποφοίτους του νά ενταχθούν στα ΚΑΤΕΕ. Ο δεύτερος κύκλος νάλη συγκεντρώνει 6 κατευθύνσεις, τό Τεχνικό Λύκειο και άλλες 5 κατευθύνσεις Έπαγγελματικών Λυκείων (προσανατολισμένα, κυρίως, σε μή παραγωγικά επαγγέλματα, όπως τά τουριστικά, κοινωνικής πρόνοιας κ.λπ.). Ανάλογες κατευθύνσεις θεσμοθετούνται και για τά Κέντρα Άνωτερης Τεχνικής και Έπαγγελματικής Εκπαίδευσης (ΚΑΤΕΕ). Έτσι τό ρόλο κατώτερης επαγγελματικής εκπαίδευσης θά επιτελεί τό Έπαγγελματικό Σχολείο, πού φτιάχεται πλάι στο 9χρονο υποχρεωτικό.³

Βέβαια από τήν άλλη μεριά ο νόμος για τήν ΤΕΕ δέν είναι παρά γενικό θεσμικό πλαίσιο μέ άπειρα «ήθελμένα κενά», ή πλήρωση τών οποίων δέν ήταν δυνατή. Για τήν αντιμετώπιση όλων τών σημειωών και μελλοντικών άναγκών παρέχεται

2. Όλα τά παραθέματα έχουν ληφθεί από τά πρακτικά της μεγάλης Σύσκεψης για τήν παιδεία πού δημοσίευσε ή Καθημερινή, 1-3.2.1976.

3. Βλ. Άννα Φραγουδάκη, «Τό πρόβλημα της τεχνικής εκπαίδευσης: αναπτυξιακή λογική και ιδεολογίες», Πολίτης, τεύχ. 11, σελ. 21, όπως και παραστατικό διάγραμμα τών κυκλωμάτων και της συνολικής εκπαιδευτικής πυραμίδας.

στήν κρατική εξουσία ή δυνατότητα να παίρνει διάφορα μέτρα με προεδρικά διατάγματα. Με τον τρόπο αυτό θά επιλύονται βασικά προβλήματα, όπως ο αριθμός των σπουδαστών σε κάθε κατεύθυνση ή κλάδο της ΤΕΕ, το περιεχόμενο της φοίτησης, ο τύπος των εξετάσεων, οι δυνατότητες κάθετης και οριζόντιας κινητικότητας μέσα στην ΤΕΕ, ή ίδρυση νέων ιδρυμάτων, ή αλλαγή προσανατολισμού ορισμένων, ή επαγγελματική ευρύτητα των διαφόρων κλάδων, κ.ο.κ. Με άλλα λόγια οι εμπνευστές του σχετικού νόμου, έχοντας πολύ περιορισμένες δυνατότητες για την εκπόνηση ενός ολοκληρωμένου σχεδίου, άρχιστηκαν να θεσπίζουν τις γενικές κατευθύνσεις και άφησαν τα υπόλοιπα για το μέλλον. «Βλέποντας και κάνοντας» ή, διαφορετικά, ο εμπειρισμός αναγορεύεται σε μεθοδολογική και οργανωτική αρετή.

Η ριζική αναδιοργάνωση της διαδικασίας επιλογής και κατανομής σε επαγγέλματα που εισάγει ο νέος νόμος για την ΤΕΕ καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και τις δυνατότητες αναμόρφωσης των άλλων βαθμίδων της εκπαίδευσης. Άλλα και το 9χρονο υποχρεωτικό αποτελεί προϋπόθεση για την εφαρμογή του νέου νόμου: οι νέες κατευθύνσεις δεν μπορεί να νοηθούν χωρίς ένα σημαντικό εύρος γενικής στοιχειώδους εκπαίδευσης, για το οποίο το παλιό 6χρονο δημοτικό ήταν ανεπαρκές.

Έκτός όμως από τις παραπάνω «τεχνικές-οργανωτικές» καινοτομίες, από ιδεολογική άποψη, ο νέος νόμος έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό. Η Εισηγητική Έκθεση του νομοσχεδίου για την ΤΕΕ είναι πολύ ευγλωττη: «Η επαγγελματική εκπαίδευση, διαβάζουμε, έχοντας πρωταρχικό σκοπό την παροχή γνώσεων για άμεση πρακτική εφαρμογή παρέλειπε την παροχή μιᾶς γενικής μορφώσεως που δεν θά είχε άμεση σχέση με το επάγγελμα και την επαγγελματική ζωή». Όμως, «ο επαγγελματίας είναι την ίδια ώρα και πολίτης που καλείται να δραματίζει και έναν άλλο ρόλο στη ζωή». Οι γραμμές αυτές αποκτούν βαρύνουσα σημασία σε σχέση με τον «άλλο ρόλο που θά διαδραματίσει στη ζωή του ο επαγγελματίας-πολίτης». Μέσα από την αποδοχή των «ουδέτερων» τεχνικών γνώσεων, τον έθιμο και την προετοιμασία για τα «ουδέτερα» επαγγέλματα θά νομιμοποιηθεί ο καπιταλιστικός κοινωνικός καταμερισμός εργασίας μέσα στο ίδιο το σχολείο. Εκεί, μαζί με την απόκτηση των απαραίτητων «τεχνικών» γνώσεων θά σφυρηλατηθεί ή πίστη του εκπαιδευόμενου στη μελλοντική κοινωνική λειτουργία του, πράγμα που αποτελεί την προϋπόθεση για την ιδιότητα του πολίτη, έτσι όπως αυτή ή ιδιότητα αρμόζει στην άστική οργάνωση της πολιτικής και κοινωνικής ζωής.

Οι αλλαγές που θεσπίζει ο νόμος για την ΤΕΕ συνιστούν μιᾶ ουσιαστική τομή στην ως τώρα διαδικασία εκπαίδευσης-εξειδίκευσης της εργατικής δύναμης. Έτσι, ακόμη και αν παραλείψουμε για μιᾶ στιγμή τις μισές αλήθειες που κρύβουν συνήθως την «επικίνδυνη» (δηλαδή την πολιτική) πλευρά τοῦ

ζητήματος, οι ύποπτοι του νέου συστήματος έχουν δίκιο όταν λένε ότι οι αλλαγές έρχονται να καλύψουν κάποιες ανάγκες του συστήματος απασχόλησης σε μεσαίο ειδικευμένο στελεχικό δυναμικό.⁴ Γιατί είναι ιδιαίτερα σημαντικό το βάρος που αποκτούν τα μεσαία επαγγελματικά-τεχνικά στελέχη στη σύγχρονη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού στον τόπο μας, μάλιστα εν όψει ένταξης στην ΕΟΚ. Όμως τό αποτέλεσμα αυτό θά είναι αδύνατο αν δεν ανατιμηθούν αξιολογικά τά προσφερόμενα από τά ΑΕΙ διπλώματα τά όποια έχουν υποτιμηθεί κοινωνικά (λόγω υπερπληθωρισμού) και επιστημονικά (από ως επί τό πλείστον δεν αντιστοιχούν στις σημερινές επιστημονικές και τεχνολογικές προόδους). Ταυτόχρονα όμως πρέπει να υπάρξει θετική, κοινωνική και ιδεολογική, αξιολόγηση των διπλωμάτων της ΤΕΕ – και των κοινωνικών προοπτικών που προσφέρουν – ώστε τά μεσαία τεχνικά επαγγέλματα να αποκτήσουν κοινωνικό γόητρο.

Οι θεσμικές αλλαγές συνοδεύονται και από μιᾶ προσπάθεια αναδιοργάνωσης της άστικής ιδεολογίας που σχετίζεται με την εκπαίδευση. Στη θέση της κλασικής φιλελεύθερης ιδεολογίας που εξαφανίζει ή υποβιβάζει τό ρόλο των κοινωνικών σχέσεων και των σχέσεων παραγωγής (και πού στην ελληνική περίπτωση, λόγω ιστορικών συνθηκών και δομικών αναγκών του ελληνικού καπιταλισμού, του πολιτικού συστήματος και των ιδιομορφιών της ανώτερης «μορφωμένης τάξης», της ίντελιγκέντιας, δημιούργησε τό «έλληνοχριστιανικό» πρότυπο, με κυρίαρχες τις ψευτοουμανιστικές άποχρώσεις), στη θέση λοιπόν της φιλελεύθερης ιδεολογίας που θεωρεί την εκπαίδευση διαδικασία ολοκλήρωσης της προσωπικότητας του ατόμου, πού χάρι σ' αυτήν θά κατακτήσει τό υψηλό ιδανικό της μόρφωσης, προβάλλει όλο και περισσότερο ή τεχνοκρατική ιδεολογία. Η νέα ιδεολογία θά στηριχθεί πάνω απ' όλα στο ιδανικό της επιτυχημένης επαγγελματικής πράξης μέσω της όποιας θά εξυτηρηθεί τό κοινωνικό σύνολο. Έδώ ή ολοκλήρωση της προσωπικότητας δεν είναι σκοπός αλλά μέσο για την επαγγελματική άποκατάσταση. Η Αιτιολογική Έκθεση του νόμου, εξυτηρώντας αυτή τή σειρά ιδεών, θά τονίσει:

«Η εκπαίδευση και γενικότερα ή μόρφωση βοηθούν τό άτομο να διαμορφώσει την προσωπικότητά του, να αναπτύξει τις ικανότητές του και να καλλιεργήσει τις κλίσεις του, ώστε να πάρει μιᾶ ανάλογη

4. Βλ. Άνασ. Νερέτζης, βουλευτής Πειραιώς Νέας Δημοκρατίας, «Η οργάνωση της τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, νέες δυνατότητες και προοπτικές». «Σ' αυτή την κοινωνική πυραμίδα πού τό κάτω μέρος της κατέχει ο εργάτης και τό πάνω μέρος της ο πνευματικός άνθρωπος, υπάρχει μιᾶ ραχοκοκαλιά. Υπάρχει μιᾶ ολοκλήρη αρθρωση ή όποια πρέπει να έχει και τή γενική εκπαίδευση αφού επικοινωνεί με τούς επιστήμονες (τήν κεφαλή) και την τεχνική αφού στηρίζεται στη βάση, μιᾶ σπονδυλική στήλη πού δεν ύστερεί καθόλου σε ένταση και έκταση στη διαδικασία παραγωγής του κοινωνικού προϊόντος. Αύτή τή σπονδυλική στήλη στερεείται σήμερα ή χώρα και αυτή την έλλειψη ήρθε να καλύψει τό νομοσχέδιο. Γιατί ακριβώς με τό να μὴν έχουμε τις ενδιάμεσες αυτές κλίμακες φθάνουμε στο σημείο ή να υποδαμίζουμε τούς επιστήμονες και να τούς υποχρεώνουμε να άσχολούνται με κατώτερα της επιστημονόσνης τούς έργα ή να δίνουμε περισσότερες έξουσίες σε ανθρώπους πού είναι άνειδίκευτοι». Περιοδικό Νέα Πολιτική, Μάιος 1977, άριθ. 20, σελ. 16.

θέση στην οικονομική και κοινωνική ζωή». Παράλληλα ο φιλελεύθερος μύθος για την ισότητα εμπρός στη μόρφωση εκτοπίζεται από το νέο μύθο του «κρατικού καθήκοντος» στο όνομα του συνολικού «κοινωνικού συμφέροντος». Τά άτομα πρέπει να προσανατολιστούν ανάλογα με τις δυνατότητές τους, γιατί μόνο έτσι θα βρουν την αρμόζουσα θέση στο κοινωνικό σύνολο: «Μένει ένα 53% παιδιών και γονέων τους που δεν έχουν καμιά απολύτως επίγνωση των δυνατοτήτων τους. Γιατί λοιπόν να καθυστερούν όλοι αυτοί και να μην προσανατολίζονται νωρίτερα σε κάτι αποδοτικότερο παρά να σπαταλιούνται άσκοπα τόσα χρόνια;» (Από συνέντευξη του κ. Ράλλη στην *Καθημερινή*, 5.9.76). Έπιπλέον: η εκπαίδευση άρχισε να θεωρείται ως βασικός όρος για την αξιοποίηση του κεφαλαίου. «Η για να το πούμε στη γλώσσα της άστικης ιδεολογίας: Οι επενδύσεις στην εκπαίδευση αποτελούν παραγωγικές επενδύσεις «μιά και είναι αποδεδειγμένο, ότι ο κυριότερος συντελεστής παραγωγής στις ελεύθερες οικονομίες – σπουδαιότερος και από το κεφάλαιο – είναι το κατάλληλα εκπαιδευμένο ανθρώπινο δυναμικό».⁵

Πρέπει, τέλος, να επισημανθεί και μία άλλη πλευρά που έχει όχι μόνο οργανωτική και κοινωνική σημασία αλλά και ιδεολογική. Ο καθένας από τους δύο τύπους Λυκείου εισάγει σε διαφορετικά εκπαιδευτικά κυκλώματα που το καθένα τους πάλι εισάγει σε έντελως διαφορετικές κοινωνικές λειτουργίες. Από τη μία μεριά το Γενικό Λύκειο μαζί με τα Άνωτερα Εκπαιδευτικά Ίδρύματα, από την άλλη το Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο και τα ΚΑΤΕΕ. Η νομική ισοτιμία των δύο κυκλωμάτων ελάχιστα ενδιαφέρει. Στο ξέξυ σημασία θα έχει ότι το καθένα από τα δύο διακριτά κυκλώματα προετοιμάζει και προεικονίζει για διαφορετικούς μελλοντικούς κοινωνικούς ρόλους. Στη μία περίπτωση οι κοινωνικοί ρόλοι διευθυνόντων, στην άλλη διευθυνόμενων, όπως ταιριάζει στον καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας. Δεν πρόκειται για ρητορικό σχήμα ή ταξινομητική μανία. Η ιεράρχηση διευθυνόντων και διευθυνόμενων, ή διάκριση και η πόλωση πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας συνιστούν καθοριστικό τρόπο διαφύλαξης της ενότητας του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Και η ιεράρχηση αυτή πρέπει πάνω απ' όλα να συντελείται στο επίπεδο των ίδιων των παραγωγικών σχέσεων και να προετοιμάζεται στο Σχολείο. Πρόκειται για μία βασική αντίφαση, που στις ώριμες καπιταλιστικά χώρες, δεν μπόρεσε να λυθεί και δεν ήταν δυνατό να λυθεί, πράγμα που δημιούργησε νέα κοινωνικά προβλήματα, νέους προβληματισμούς και κατά συνέπεια νέα κοινωνικά κινήματα στο χώρο της νεολαίας.

5. Αγόρευση στη Βουλή του ύφυπουργού κ. Κοντογιαννόπουλου, *εφ. Καθημερινή*, 24.2.77. Είδαμε άλλωστε με την ίδια δικαιοσύνη (άνταρης επενδύσεων σε παραγωγικό τομέα) το σύνδεσμο Ίδρυτων Έλληνικών Σχολείων να απαιτεί κρατικές επενδύσεις για την ενίσχυση της ιδιωτικής εκπαίδευσης: «Η ιδιωτική εκπαίδευση να τύχει της αυτής οικονομικής μεταχειρίσεως όπως οι άλλες παραγωγικές επενδύσεις για την όρθη ανάπτυξη του δυναμικού της». Από ανακοίνωση του Σ.Ι.Ε.Α., *Βήμα*, 18.8.1977.

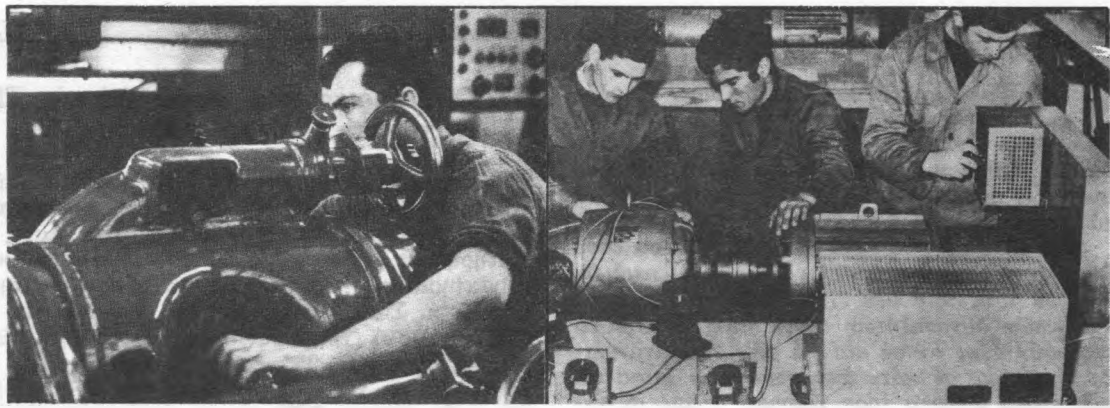
III. Οι έπικριτές του νόμου για την ΤΕΕ. Η άνύπαρκτη έναλλακτική λύση

Η ενότητα των εκπαιδευτικών παραγόντων και της πολιτικής ηγεσίας στη χάραξη της μεταρρυθμιστικής γραμμής για την οποία μιλήσαμε στην άρχη, δεν διατηρήθηκε άρραγής ως τό τέλος. Όρισμένοι, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις τόν τότε πρότανη του Ε.Μ.Π. κ. Σακελλαρίδη και την πρόεδρο της ΣΕΛΕΤΕ (Σχολή Έπιμορφώσεως Λειτουργών Έπαγγελματικής και Τεχνικής Έκπαίδευσης) και πρωτογάρια της στροφής προς την ΤΕΕ τό 1959 επί κυβερνήσεως ΕΡΕ κυρία Δενδρινού-Άντωνάκη αντίπαχτηκαν στο νόμο για την ΤΕΕ. Οι στόχοι και στην περίπτωση αυτή ήταν όμοιοι: στροφή στην επαγγελματική εκπαίδευση, ξεπέραςμα της κατάστασης που συσώρεσε πλήθος άνειδίκευτων αποφοίτων, αποκατάσταση των δυνατοτήτων του εκπαιδευτικού μηχανισμού για την όρθολογική κατανομή των εκπαιδευόμενων. Άρνήθησαν όμως τά στεγανά στο έσωτερικό της Μέσης βαθμίδας της εκπαίδευσης και πρότειναν τη δημιουργία Λυκείων προσανατολισμένων προς κοινές επαγγελματικές κατευθύνσεις κατοχυρωμένες από τό ίδιο θεσμικό πλαίσιο. Έτσι μεταξύ άλλων θεώρησαν απαραίτητο «να έπιτρέπεται η κινητικότητα μαθητών και σπουδαστών προς πάσαν κατεύθυνση με την ελαχίστην δυνατή απώλειαν χρόνου σπουδών» (Πρόταση ομάδας εργασίας Σακελλαρίδη, *Καθημερινή*, 5.9.76). Στην ίδια λογική ή κα Δενδρινού-Άντωνάκη πρότεινε:

«Γυμνάσιο α' βαθμίδος με επαγγελματικό προσανατολισμό και εργαστήρια και με μονοτάξιο κατόπιν τεχνική σχολή για είδικά επαγγέλματα. Γυμνάσιο β' βαθμίδος με διαφοροποιημένο πρόγραμμα διαφόρων κατευθύνσεων κατ' έπιλογήν, όλων όμως ίσοτίμων και με μονοτάξιο πάλι είδικευση για ένα γρήγορο επαγγελματικό εφόδιο – δυνατότητα συνεχίσεως σπουδών στην Άνωτάτη εκπαίδευση και φυσικά στην Άνωτέρα (...) Αυτές είναι οι απόψεις των ρεαλιστών δημοκρατικών επί της παιδείας που δεν συμφωνούν με τους χωρίζοντες τους νέους εις κοινωνικές τάξεις διά του σχολείου» (έφημ. *Καθημερινή*, 22.9.76).

Οι απόψεις αυτές στά άρμόδια όργανα έπεξεργασίας των νομοσχεδίων μειοψήφισαν. Όστόσο καμία «συντριπτική μειοψηφία» δεν πέφτει από τόν ούρανό. Γιατί λοιπόν τό κλίμα ήταν τόσο άπρόσφορο για την έναλλακτική λύση που στάθηκε τελικά αδύνατη; Μήπως ή λύση που προκρίθηκε ήταν οικονομικότερη; Δεν νομίζουμε. Οι λόγοι που αντίπρόταση δεν εισακούστηκε ήταν καθαρά πολιτικοί. Θα προσπαθήσουμε να τό δείξουμε.

Οι πολιτικές δυνάμεις που κυρίως αντίπαχτηκαν στη μεταρρύθμιση για την ΤΕΕ ήταν οι δυνάμεις της Άριστερας. Χαρακτήρισαν τό σχετικό νομοσχέδιο αντίλαϊκό – στην ύπηρεσία των μονοπωλίων – και προσπάθησαν να προβάλλουν μία έναλλακτική λύση που θα βασιζόταν στην παρέμβαση εκείνων των κοινωνικών δυνάμεων τά συμφέροντα των οποίων εκπροσωπούν. Θέλησαν δηλαδή να στηριχτούν κυρίως στο λαϊκό κίνημα και είδικότερα στο

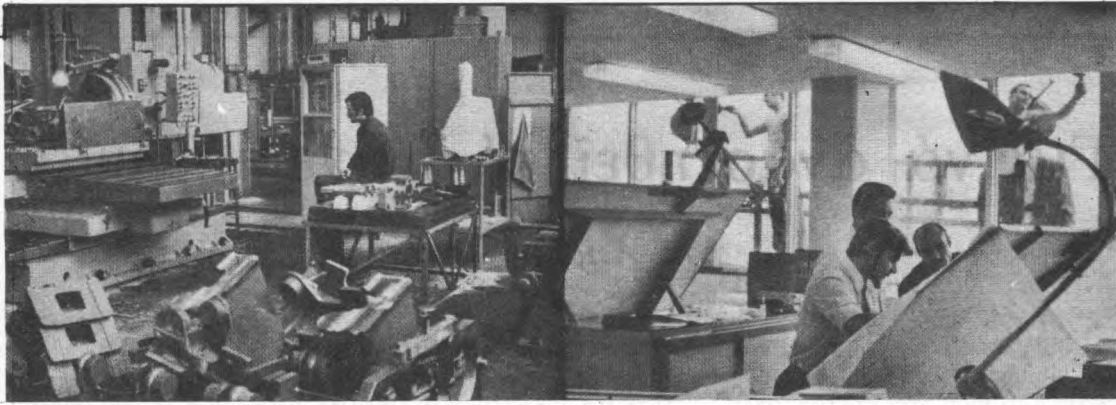

προοδευτικό κίνημα της νεολαίας. Όμως ο γενικότερος πολιτικός και ταξικός συσχετισμός δυνάμεων είναι ο άποφασιστικός παράγοντας και στην προκειμένη περίπτωση ο συσχετισμός δυνάμεων ήταν σαφέστατα δυσμενής για τις λαϊκές δυνάμεις. Γιατί, όταν μιλάμε για προοδευτικό κίνημα νεολαίας δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι πρόκειται για ένα κίνημα που αναπτύχθηκε στο έδαφος της κρίσης του προηγούμενου εκπαιδευτικού συστήματος και που στη συγκυρία της αντιδικτατορικής πάλης στή διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας προσέλαβε δημοκρατικό και αντιιμπεριαλιστικό χαρακτήρα. Οι επιπτώσεις της κρίσης πάνω στους ίδιους τους άμεσα ενδιαφερόμενους, τους εκπαιδευόμενους, με την ζοφερή εικόνα μέλλοντος που προδιέγραφε γι' αυτούς, βάθαινε ακόμη περισσότερο την κρίση, πράγμα που με τη σειρά του καθιστούσε το κίνημα της νεολαίας ολοένα και περισσότερο ριζοσπαστικό. Το στοιχείο αυτό καθιστούσε πιο προβληματική την κρατική πρωτοβουλία και ευνουόσε την παρέμβαση των δυνάμεων της αλλαγής, για μιά νέου τύπου μεταρρύθμιση. Αναφερόμαστε σε μιά εναλλακτική λύση που θά άποσκοπούσε, ακριβώς, όχι στην άποδοχή των ρόλων που όριζε η κυριαρχία των συμφερόντων του ιμπεριαλισμού αλλά την προβολή ρόλων που καθορίζονται από τη διαδικασία ανατροπής του.

Τό βασικό όπλο αντίθεσης του κυβερνητικού συγκροτήματος ήταν η αφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων από τη νεολαία και η συμπίεση ή η φθορά όσων ή ίδια είχε κατακτήσει στο δικό της χώρο, κυρίως στον πανεπιστημιακό χώρο. Η πολιτική αυτή κατάφερε να αφαιρέσει από τό κίνημα της νεολαίας την πρωτοβουλία και να τό δεσμεύσει στο δίλημμα: άποδοχή ή άπόρριψη των αλλαγών που ή ίδια ή κυβέρνηση προωθούσε. Στην πρώτη περίπτωση τά κυβερνητικά μέτρα θά είχαν την καθ' άρχην άποδοχή του ίδιου του κινήματος της νεολαίας, στή δεύτερη ή μάχη θά ήταν έξ όρισμού χαμένη μιά και έξαιτίας του γενικότερου συσχετισμού δυνάμεων ή πλάστιγγα έγερνε συντριπτικά υπέρ του κυβερνητικού και γενικότερα του άστικού συγκροτήματος. Μέσα σ' αυτή τή διλημματική διατύπωση των όρων της μεταρρύθμισης ή άπόκρυψη της δυνατότητας ενός άλλου δρόμου ήτον έπόμενη. Όπως έπόμενο ήταν να παρουσιαστούν τελικά οι μεταρρυθμίσεις που έφάρμοσε ή κυβέρνηση σάν ταυτόσημες μέ τά «συμφέροντα όλου του λαού». Η επιτύ-

χία της κυβερνητικής πολιτικής βασίστηκε, κυρίως, στην άδυναμία του ίδιου του λαϊκού κινήματος να διακρίνει και να επιβάλλει τους δικούς του δρόμους για τό ξεπέρασμα από την κρίση. Φαίνεται έτσι πόσο μακριά βρίσκονται από την πραγματικότητα όσοι υποστηρίζουν ότι τά κυβερνητικά μέτρα ήταν άποτέλεσμα της πίεσης που άσκησαν οι προοδευτικές δυνάμεις στην κυβέρνηση και την υποχρέωσαν να ένδώσει.

Άπό την άποψη που βλέπουμε τό ζήτημα ή σημερινή καμπή του κινήματος, ή άμυντική στάση στην όποια έχει υποχρεωθεί, ή κυριαρχία του άυθόρμητου, ο συχνός υποβίβασιμός του σε κίνημα αντικυβερνητικής διαμαρτυρίας, ή άδυναμία θετικής διατύπωσης στόχων, συνδέονται μέ τον ίδιο τό χαρακτήρα του που διαμορφώθηκε μέσα στο κλίμα της αντιδικτατορικής πάλης ή της μεταδικτατορικής εύφορίας. Πράγματι, άν ή κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος ώθησε ένα μεγάλο μέρος της νεολαίας σε ριζοσπαστικές θέσεις, ώστόσο ή πολιτική έκφραση αυτού του ριζοσπαστισμού διαποτίστηκε από τις ανάγκες του αντιδικτατορισμού και όχι από μιά ένδελεχ ή κριτική του ίδιου του (άστικού) εκπαιδευτικού συστήματος. Έτσι, την ώρα που ή άρχουσα τάξη είχε άποσαφηνίσει τή δική της επιλογή, τό λαϊκό κίνημα δεν είχε να αντίτάξει παρά μιά συνθηματολογία και ένα βερμπαλιστικό αντιιμπεριαλισμό, πράγμα που τό υποχρέωσε σε άμυντική στάση. Άλήθεια ποία ήταν ή εναλλακτική λύση που πρότεινε ή Άριστερά, και γενικότερα τό λαϊκό κίνημα; Θά τολμήσουμε τή διατύπωση: *Έναλλακτική λύση δεν υπήρξε. Άν'* αυτής προβλήθηκε μιά άθροιστική παράθεση αίτημάτων που ή λύση τους χρόνηζε, όπως ή επαγγελματική κατοχύρωση των άποφοίτων της ΤΕΕ, ή έλλειψη κτιρίων και εργοστηρίων ή ή δυνατότητα πρόσβασης στα ΑΕΙ των γόνων των λαϊκών τάξεων κ.λπ. Άνεξάρτητα, λοιπόν από αίτήματα που διατυπώθηκαν στή διάρκεια κινητοποιήσεων ή συγκεντρώσεων μέ περισσότερη ή λιγότερη γλαφυρότητα, ή κριτική κατανόηση του εκπαιδευτικού προβλήματος και ή συμπύκνωση των στόχων μέ εναλλακτικής λύσης, παραμένουν άκόμη σε έντελώς υποτυπώδες επίπεδο. Άπό κεί και πέρα τό άποτέλεσμα ήταν έπόμενο: Άρνηση της κυβερνητικής πρότασης χωρίς εναλλακτική λύση. Άν σ' αυτήν την πρακτική άδυναμία προστεθεί τό συχνό φλερτάρισμα μέ την άστική ιδεολογία της «μόρφωσης» που τάχα πραγματώνει τό ιδανικό του

«κοινοῦ συμφέροντος» (;), ἂν πάρουμε ὑπόψη πόσο διαδομένη, στίς γραμμές τοῦ προοδευτικοῦ κινήματος εἶναι ἡ ἄποψη πῶς τίς ταξικές διακρίσεις τίς δημιουργεῖ ἡ ἔλλειψη «ἴσων ἐυκαιριῶν» πρόσβασης στήν ἀνώτερη καί ἀνώτατη παιδεία στούς γόνους τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῆς ἀγροτικῆς, ἐνῶ ξεχνιέται ὅτι τό ζήτημα δημιουργεῖται μέ τήν κοινωνική καί πολιτική ἀπομόνωση τῶν τάξεων αὐτῶν ὡς τάξεων, ἂν τέλος πάρουμε ὑπόψη ὅτι στόν τόπο μας ὑπάρχει μιὰ γενικότερη κρίση τῆς σοσιαλιστικῆς ἰδεολογίας, τότε εὐκολά μποροῦμε νά καταλάβουμε πῶς ἐγινε δυνατή αὐτή ἡ ἀμυντική ὀπισθοχώρηση τοῦ κινήματος.

Καταλαβαίνουμε λοιπόν τώρα ὅτι καί ἡ λύση «Σακελλαρίδη-Δενδρινοῦ» δέν ἦταν λύση γιατί δέν εἶχε τά πολιτικά μέσα νά ἐπιβληθεῖ, ἡ ἔστω νά ληφθεῖ ὑπόψη: ἦταν ἀφερέγγυα τόσο ἀπό τήν πλευρά τοῦ λαϊκοῦ κινήματος μέ τό ὅποιο δέν συνδέεται, ὅσο καί ἀπό τήν πλευρά τοῦ κυβερνητικοῦ συγκροτήματος πού δέν ἦταν δυνατό νά δεχτεῖ τήν ἀνατροπή τῆς βασικῆς λογικῆς τοῦ νόμου δηλαδή τά δύο κυκλώματα καί τή μεταξύ τους στεγανότητα.

Καταλαβαίνουμε ἐπίσης ὅτι γενικότερα ἡ κριτική στό νόμο βασίστηκε στή διεκδίκηση «ἴσων ἐυκαιριῶν», πράγμα πού στέρησε τή δυνατότητα νά ὑπάρξει ἕνας γενικότερος καί οὐσιαστικότερος προβληματισμός γιά τά σημερινά καί μελλοντικά προβλήματα τῆς παιδείας.

*

Κατ' ἐπανάληψη ὑποστηρίξαμε καί προσπαθήσαμε νά τό δείξουμε ὅτι ὁ νόμος γιά τήν ΤΕΕ ἀποτελεῖ μιὰ ριζική τομή στό ἐκπαιδευτικό σύστημα. Ἐπιπλέον ἀποτελεῖ τό βασικό σημεῖο τοῦ συνόλου τῶν μεταρρυθμιστικῶν μέτρων τά ὅποια χωρῆς αὐτήν θά ἦταν ἡμέτερα χωρῆς ἐπαύριο. Γιατί πραγματικά, μόνο μέ τήν ἀπορρόφηση τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ νέων ἀπό τήν ΤΕΕ (κατώτερη καί ἀνώτερη) μπορεῖ νά ἐπιδιωχθεῖ ἡ ἐξειδίκευση τῆς ἐργατικῆς δύναμης πού προέκυψε ὡς ζωτικῆς σημασίας ἀνάγκη στή σημερινή φάση ἀνάπτυξης τοῦ ἐλληνικοῦ καπιταλισμοῦ, μόνο μέ τή δημιουργία ἐνδιάμεσων ἐπαγγελμάτων καί ἀπασχολήσεων μπορεῖ νά ἀπορροφηθεῖ ἡ κρίση πού συνεχῶς θά σοβοῦσε μέ τό παραδοσιακό Γυμνάσιο πού κατασκεύαζε στρατιές ἀνεκδικεμένων ἀλλά τυπικά δικαιούχων ἀνωτάτου διπλώματος – πού οἱ νέοι ὅταν δέν μποροῦν νά

τό κατακτήσουν στά ἑλληνικά Πανεπιστήμια θά τό ἀποτολήσουν στό ἐξωτερικό –, μόνο μέ τήν προβολή νέων ἀξιών εἶναι δυνατό νά ἀναδιοργανωθεῖ ἡ ἀξιολογική κλίμακα τῶν ἐπαγγελμάτων καί τῶν κοινωνικῶν ρόλων, μόνο μέ τήν καθιέρωση τοῦ στεγανοῦ τῶν δύο κυκλωμάτων δέν θά μπορεῖ νά ἀναστατώνονται, τουλάχιστο βραχυπρόθεσμα καί μεσοπρόθεσμα, οἱ προγραμματισμοί καί οἱ ἐπιδιώξεις τῆς ἀρχουσας τάξης, μόνο μέ τό ἀπόλυτα ἱεραρχημένο καί κατατημένο Σχολεῖο μπορεῖ νά διατηρηθεῖ καί νά ἐξυπηρετηθεῖ ἡ ἱεράρχηση καί ἡ κατάτμηση πού συνεπάγεται ὁ κοινωνικός (καπιταλιστικός) καταμερισμός ἐργασίας, μόνο μέ τήν ἱεράρχηση ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων τοῦ νεαροῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας μπορεῖ οἱ «ἀνώτεροι διανοούμενοι», ὡς προνομιούχοι, νά ἐνσωματώνονται μέ διάκριση στό στρατόπεδο τῆς ἀρχουσας τάξης, μόνο ἔτσι μπορεῖ ν' ἀποτρέπεται ἡ ριζοσπαστικότητα, τοῦ κινήματος τῆς νεολαίας, μόνο ἔτσι ὁ ἐκπαιδευτικός μηχανισμός μπορεῖ νά ἀνταποκριθεῖ καί στά καθήκοντά του ὡς κατασταλτικοῦ μηχανισμοῦ. Συνεπῶς ἡ ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου, ἐκτός ἀπό τά αὐτονόητα κοινωνικά ἀποτελέσματά της, θά ἔχει καί ἄλλες ἐπιπτώσεις πού συνδέονται ἀμεσότερα μέ τήν ἰδεολογική καί πολιτική διαπάλη: Ὁ νέος νόμος δημιουργεῖ τίς εὐνοϊκές γιά τήν ἀρχουσα τάξη προϋποθέσεις τοῦ μελλοντικοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα της.

Ὅλα τούτα ἦταν «φυσικά», βρισκόνται μέσα στή λογική τῶν πραγμάτων. Ἄν αὐτή ἡ κατάσταση, ἀπό τή στιγμή πού ὁ γενικότερος πολιτικός συσχετισμός δυνάμεων τήν κατέστησε δυνατή, εἶναι πλέον ἀναπότρεπτη, δέν σημαίνει ὅτι εἶναι μονοσήμαντη καί ἀμοιρη ἀντιφάσεων. Καί ἐκεῖνο πού κυρίως γιά τό μέλλον ἔχει σημασία εἶναι ἡ πολυσημία τῶν τῆς νέας κατάστασης, οἱ ἀντιφάσεις της πού κάνουν αὐτό πού σήμερα φαίνεται λογικό καί ἀναπότρεπτο νά εἶναι στήν πραγματικότητα προσωρινό καί αἰολο. Τά «στεγανά», ὅσο καί ἂν τά προασπίζουν νόμοι, συμφέροντα καί συνήθειες δέν ὑπάρχουν παρά μόνο στό μυαλό τῶν ἀνθρώπων, ποτέ στήν πραγματική ζωή. Ὑπάρχει, βέβαια, ἕνας τρόπος νά θέλει κανεῖς νά καταργήσει τά «κυκλώματα» κυττάζοντας πρῶς τό παρελθόν, ἀλλά θά παραπαίει συνεχῶς διεκδικώντας λαϊκιστικοῦ χαρακτήρα αἰτήματα. Καί ἕνας τρόπος πού βλέπει πρῶς τό μέλλον πού συλλαμβάνει τίς νέες ἀντιφάσεις καί πάει νά δώσει λύσεις στά νέα προβλήματα. Αὐτό εἶναι καί τό πραγματικό δῆλημα γιά τίς προοδευτικές δυνάμεις, καί τό πραγματικό στοίχημα.

Γιά νά ἀναστηθεῖ τό Πανεπιστήμιο

τοῦ *André Tiano**

μετάφραση: **Μιχ. Παπαγιαννάκη**

Τό πανεπιστήμιο εἶναι νεκρό. Εἶναι ἓνα ἀκόμη ὠραῖο πτώμα καί, γιά ὅ,τι μέ ἀφορᾶ, δέν θά 'θελα νά βρισκομαι ἄλλοῦ: σ' αὐτό ἐκφράζομαι ἐλεύθερα χωρίς νά προσδένομαι σέ ἓνα κόμμα, ἔστω και τῆς ἀντιπολίτευσης, χωρίς νά εἶμαι ὑποχρεωμένος νά καλοπιάνω μιά ἐξουσία, ἔστω κι αὐτή τοῦ προϊσταμένου μου. Ἐκεῖ, κάνω ἔρευνες χωρίς ἄλλην ἐγνοια ἀπό τό νά εἰσαγάγω λίγη ἀπό τή δική μου τάξη στήν πολυπλοκότητα τοῦ πραγματικοῦ. Ζῶ μέσα σ' ἓνα πτώμα.

Ἀπό τή στιγμή πού μπαίνεις στό ἀμφιθέατρο ἀναπνέεις τό θάνατο. Τήν πρώτη μέρα στέκομαι στήν εἴσοδο καί οἱ φοιτητές δέν μποροῦν νά μή μέ δοῦν, καί τότε χαμηλώνουν τά μάτια καί δέν ξέρουν πῶς ν' ἀπαντήσουν στόν προσωπικό χαιρετισμό πού προσπαθῶ νά τοῦς ἀπευθύνω. Φοβοῦνται νά συναντήσουν τό βλέμμα μου. Παρουσιάζω τόν ἑαυτό μου καί τό πρόγραμμά μου. Τοῦς προτείνω νά διαλέξουν τόν τρόπο διεξαγωγῆς τῶν ἐξετάσεων: ἓνα θέμα γιά σύνθεση ἀνάμεσα σέ πολλά τμήματα παραδόσεων μέ τίς χειρόγραφες σημειώσεις πού θά θελήσουν νά φέρουν μαζί τους ἢ, πιό παραδοσιακά, ἐξέταση χωρίς σημειώσεις. Στούς 160, πέντε ὡς δέκα ἐπιλέγουν τό νεωτερισμό. Τό Μάρτιο οἱ φοιτητές ζητοῦν τό ἀντίθετο: «τότε γιατί ἀποφασίσατε ὅ,τι ἀποφασίσατε τόν Ὀκτώβριο;». Ἀπάντηση: «Φοβόμαστε κάποια παγίδα».

Μιά φευδαρχία μέ μικρούς ἀφέντες

Καταργῶ τό ἀπό καθέδρας μάθημα καί δίνω σέ ὄλους ἓνα τόμο σημειώσεων πού τόν συμπληρώνω καί τόν συζητῶ κάθε ἐβδομάδα: στίς ὥρες πού ἀφιερώνω στή συζήτηση ἔχω τοῦς μισοῦς φοιτητές ἀπό ὅσους ἔχω στίς ὥρες πού ἀφιερώνω στή συμπλήρωση τῶν σημειώσεων. Γιατί: Λιγότεροι ἀπό τοῦς μισοῦς φοιτητές ἔχουν διαβάσει καμιά δεκαπενταριά σελίδες πού μοίρασα γιά τήν ἐβδομάδα καί τό ἓνα δέκατο τό πολύ τίς διάβασε μέ κριτικό πνεῦμα. Οἱ τελευταῖοι εἶναι αὐτοί πού παρεμβαίνουν στή συζήτηση. Οἱ πιό πολιτικοποιημένοι παίρνουν ἐπίσης τό λόγο. Ἀλλά ποτέ οἱ ἐπεμβάσεις τους δέν εἶναι ριζωμένες σέ μιά ἀκριβή ἀνάγνωση τῶν σημειώσεων. Καί περιμένω μέ τόση ἐλπίδα μᾶς καί ὁ πιό ὀρθόδοξος στρατευμένος φοιτητής τοῦ

ὀποιοῦδήποτε ρεύματος θέσει σέ κατηγορία τίς αἰρέσεις μου: ποτέ!

Ἔρχονται οἱ ἐξετάσεις τοῦ τρίτου ἔτους (γιά τίς ὁποῖες ἔχω κάνει ἤδη δυό προφορικές ἐπαναλήψεις στίς ὥρες τῶν παραδόσεων): ἓνα τέταρτο ἀπό τοῦς ἑκατόν ἐξήντα φοιτητές μου (τόσοι ἐπιζοῦν ἀπό τοῦς ὀκτακόσιους πού μπήκαν στό πρῶτο ἔτος) ἔχει ἐπίπεδο ἀνώτατης ἐκπαίδευσης. Ἐννοῶ αὐτούς πού ἔχουν ἓνα μίνιμουμ γνώσεων (τά μισά ἀπό ὅσα λέχθηκαν στό μάθημα), πού εἶναι ἱκανοί νά κάνουν τή διαλογῆ ἀνάμεσα στίς γνώσεις τους πού ἀντιστοιχοῦν στό θέμα τῶν ἐξετάσεων καί τίς ἄλλες, καί πού εἶναι ἱκανοί νά ἀκολουθήσουν στό γραπτό τους μία ἢ δυό κατευθυντήριες ἰδέες.

Ἐπερβάλλω; Ὁχι ἀγαπητοί φίλοι φοιτητές. Γελάσατε πολύ ὅταν δουλεύαμε τό θέμα τῶν ἐξετάσεων τοῦ περασμένου χρόνου («σχέσεις ἀνάμεσα στίς διεθνείς ροές ἐμπορευμάτων καί στίς διεθνείς ροές κεφαλαίων») καί σᾶς εἶπα ὅτι τό ἓνα τρίτο τῶν περυσινῶν συναδέλφων σας ἀφίερωσαν ἓνα μέρος τοῦ γραπτοῦ τους σέ κάθε ἓνα ἀπό τοῦς δυό αὐτούς τύπους ροῶν ἀποκλειστικά: ἔτσι, αὐτόματα ἀπαγόρευσαν στόν ἑαυτό τους τή δυνατότητα ν' ἀναπτύξουν τίς ἰδέες τους πάνω στίς σχέσεις τῶν δυό ροῶν. Ἐνα μήνα ἀργότερα τό ἓνα τρίτο ἀπό σᾶς τοῦς ἴδιους ἔκανε τό ἴδιο σφάλμα σέ ἓνα ἄλλο ἀνάλογο θέμα συγκριτικῆς μελέτης. Πού εἶναι λοιπόν τό Πανεπιστήμιο τῶν ὀνείρων μας, ἡ λογική, τό κριτικό πνεῦμα, ἡ δουλειά, τό πάθος;

Ἀπό τή μεριά τῶν πανεπιστημιακῶν δασκάλων ἡ πραγματικότητα δέν εἶναι καλύτερη. Στούς ὀκτακόσιους πρωτοετείς φοιτητές δηλώθηκε ἀπό τήν πρώτη μέρα ὅτι πεντακόσιοι ἀπ' αὐτούς ἦταν περιττοί. Καί ποιός φυσικά ἀισθάνεται περισσότερο ὅτι μιά τέτοια ἀπειλή τόν ἀφορᾶ ἀπό τόν φοιτητή πού προέρχεται ἀπό τά χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, τόν φοιτητή πού τό δικαίωμά του στίς σπουδές δέν εἶναι ριζωμένο σέ οἰκογενειακές παραδόσεις;

Στά πανεπιστημιακά συμβούλια¹, ἀδιαφορία, διακοπές, κοροϊδίες ἀπέναντι στοῦς φοιτητές πού, συχνά ἀδέξια ἀλλά θαρραλέα, προσπαθοῦν νά θέσουν προβλήματα ἀλλά ἀπό τόν τρόπο διεξαγωγῆς τῶν ἐξετάσεων. Πόσες καί πόσες συζητήσεις ἀδειάζουν ἐντελῶς ἀπό τό περιεχόμενό τους μέ προκαταρκτικές διαβουλεύσεις ὅπου δέν καλοῦνται οὔτε οἱ φοιτητές οὔτε οἱ βοηθοί! Κάθε πρόταση ἐρμηνεύεται σάν κριτική, καί κάθε κριτική ἀπορρίπτεται. Κανένας ἔλεγχος τῆς κοινωνίας πάνω στίς ὑπηρεσίες πού ὁ καθένας προσφέρει. Καμιά παρατήρηση, ἔστω συναδελφική, ἀπό μέρος τοῦ διευθυντή

* Τακτικός καθηγητής τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας στό Πανεπιστήμιο I τοῦ Μοντελιέ (Γαλλία).

της Μονάδας Διδασκαλίας και Έρευνας². Τά μαθήματα γίνονται (ευτυχώς, δόξα τῷ θεῷ, συνήθως γίνονται) ἢ δὲν γίνονται; «Δὲν μπορῶ τίποτε». Τό περιεχόμενό τους δὲν εἶναι σύμφωνο μὲ τὸ πρόγραμμα καὶ καταστρέφει ἔτσι τὴ λογικὴ τοῦ συνόλου; «Ὁ καθένας εἶναι ἐλεύθερος». Οἱ πιστώσεις γιὰ τὴν ἔρευνα μοιράζονται σὲ πενήντα μερίδια, πράγμα πού ἐπιτρέπει στὸν καθένα μας νὰ πάει μιά φορά τὸ χρόνο στὸ Παρίσι, κι αὐτὸ γιατί δὲν γίνεται δεκτὸ νὰ συζητήσουμε ἕνα σχέδιο ἔρευνῶν γιὰ ὅλο τὸ Ἴδρυμα... Τὸ πανεπιστημιακὸ σῶμα μοῦ δίνει τὴν ἐντύπωση μιᾶς φευδαρχίας, ἀποτελούμενης ἀπὸ μικροὺς ἀφέντες πού ἀποφεύγουν νὰ θίξουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο καὶ ἐνώνονται τὶς περισσότερες φορές γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὰ προνόμιά τους ἐναντία στη βασιλικὴ ἐξουσία καὶ κυρίως ἐνάντια στοὺς βοηθοὺς, αὐτὲς τὶς συμμορίες μικροεγγενῶν χωρὶς φέουδο, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι θὰ συμμαχήσουν μὲ τοὺς καθηγητὲς μόλις τοὺς παραχωρηθεῖ μιά εὐνοια.

Νὰ ἀπαγορευτεῖ τὸ Πανεπιστήμιο στοὺς κάτω τῶν 25 χρονῶν

Ὅσο γιὰ τὴ βασιλικὴ ἐξουσία τοῦ Ὑπουργείου, ἄς ἀλλάξουμε κουβέντα. Ὑποκριτικὲς μεταρρυθμίσεις χωρὶς πιστώσεις. Ἀνεύθυνη συμπεριφορά, ὅπως τὸ εἶδαμε πρόσφατα, ἀπέναντι στὶς ἀπεργίες τῶν φοιτητῶν καὶ τῶν βοηθῶν. Στὴν ἀπεργία τῶν φοιτητῶν τὸ Ὑπουργεῖο προκαλεῖ τοὺς ἀπεργοὺς τὶς παραμονές τοῦ Πάσχα, δηλώνοντας ὅτι τὸ κίνημά τους προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τους νὰ πάνε στὰ χειμερινὰ σπόρ καὶ ἀναγγέλοντας ὅτι ἡ ἀπεργία θὰ λήξει μετὰ τὶς διακοπὲς ἀντὶ νὰ δώσει τὶς ἀναγκαῖες διευκρινήσεις πάνω στὰ ἀνησυχητικὰ σημεῖα τῆς μεταρρύθμισης, τὶς ὁποῖες τελικὰ θὰ δώσει ἕνα μῆνα ἀργότερα. Τὸ 1975, ὁ κ. Σουασσώ (τότε ὑφυπουργὸς Ἀνωτάτης Παιδείας, σημ. τ. Μ.) ὑπόσχεται λαγοὺς μὲ πετραχελία καὶ ὁ διάδοχός του πού θεωρεῖ αὐτὲς τὶς ὑποσχέσεις ἀδύνατες νὰ πραγματοποιηθοῦν δὲν ἀπαντᾷ στὰ πολλαπλὰ αἰτήματα πού κατέληξαν στὴν ἀπεργία τοῦ 1976. Καὶ ὅμως θὰ μποροῦσε τουλάχιστο νὰ δικαιολογήσει τὴν ἠμαγωγία τοῦ προηγούμενου ὑπουργοῦ καὶ νὰ ζητήσει μιά ἀναδιαπραγμάτευση πάνω σὲ πῶς πραγματικὲς βάσεις. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν τελικὰ ὅτι οἱ ἐξετάσεις στὴν περίοδο Ἰουλίου δὲν μπόρεσαν νὰ διεξαχθοῦν κανονικὰ.

Μπροστὰ σὲ μιά τέτοια πραγματικὴ ἄς μῆ

1. Ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ τὰ Συμβούλια Διαχείρισης πανεπιστημιακῶν υποθέσεων πού προβλέπει ὁ Νόμος-Πλαίσιο «Προσανατολισμοῦ τῆς Ἀνωτάτης Παιδείας» πού ψηφίστηκε ὁμόφωνα ἀπὸ τὴ γαλλικὴ Βουλὴ στὰ τέλη τοῦ 1968 μετὰ ἀπὸ τὰ γνωστὰ «γεγονότα» τοῦ Μάη. Σ' αὐτὰ τὰ Συμβούλια μετέχουν καὶ αἰρετοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν φοιτητῶν, τῶν βοηθῶν, τῶν ἐπιμελητῶν κ.λπ.

2. Μονάδα Διδασκαλίας καὶ Ἐρευνας (Unité d'Enseignement et de Recherche — UER) πού ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς νέας ὀργάνωσης τοῦ Πανεπιστημίου πού προβλέπει ὁ νόμος τοῦ 1968 (βλ. σημ. 1). Μιά ΜΔΕ περιλαμβάνει 100 ἕως 1000 φοιτητὲς καὶ δέκα ἕως εἴκοσι καθηγητὲς καὶ ἄλλο διδακτικὸ προσωπικὸ. Διευθύνεται ἀπὸ ἕναν διευθυντὴ (ἀντίστοιχο, χονδρικό, τοῦ Κοσμητοῦρα) πού ἐκλέγεται ἀπὸ τὸ Συμβούλιο Διαχείρισης.

ὄνειρευόμαστε. Ἄλλὰ ἄς δουλέψουμε τὴ φαντασία μας: Τὸ Πανεπιστήμιο δὲν μπορεῖ νὰ ἀναστηθεῖ παρὰ μὲ μιά βαθιὰ μεταμόρφωση φοιτητῶν καὶ δασκάλων.

Μᾶς χρειάζονται φοιτητὲς πού νὰ ἔχουν ἐνδιαφέροντα, ἐμπιστοσύνη ἀλλὰ καὶ ἐλευθερία ἀπέναντι στοὺς δασκάλους τους, ἐργατικότητα.

Ἡ ἐπιλογὴ³ θὰ μπορέσει νὰ ξεχωρίσει τοὺς πῶς ἐργατικούς. Θὰ ἔχουν, ὅμως, ἐμπιστοσύνη καὶ ἐλευθερία; Εἶναι ἀμφίβολο. Θὰ ἔπρεπε γιὰ κάτι τέτοιο ἡ ἐπιλογὴ νὰ εἶναι τόσο δρακόντεια ὥστε οἱ φοιτητὲς πού τὴν περνοῦν νὰ αἰσθάνονται «ὑπεράνω ἐξετάσεων». Εἶναι δυνατό νὰ κάνουμε ἀπὸ μερικὰ Πανεπιστήμιά μας καινούριες «Μεγάλες Σχολές»⁴. Ἄλλὰ δὲν εἶναι δυνατό νὰ μεταμορφώσουμε ἔτσι τὸ Πανεπιστήμιο

Ἡ ἄλλη λύση εἶναι ἀδύνατη ἂν δὲν ἀλλάξει ριζικὰ ἡ κοινωνία.

Ὅχι πιά γυμνασιόπαιδα στὸ πανεπιστήμιο ἀλλὰ ἄνδρες καὶ γυναῖκες πού ἔχουν ἤδη ζήσει μιά ἐπαγγελματικὴ ζωὴ. Τὸ Πανεπιστήμιο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαγορευτεῖ στοὺς κάτω τῶν 25 ἐτῶν. Κάθε ἄνδρας ἢ γυναῖκα πού θὰ μποροῦσε νὰ παρουσιάσει ἀποδείξεις ὅτι ἐργάστηκε γιὰ πέντε χρόνια θὰ ἐπαιρνε μιά ἐπιχορήγηση σπουδῶν γιὰ δύο χρόνια (πού ἀντιστοιχοῦν σὲ ἕνα DEUG⁵). Στὸ τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου, ἕνας διαγωνισμὸς σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο θὰ παρατείνει τὴν ἐπιχορήγηση γιὰ ἄλλα δύο χρόνια (ὅσα χρειάζονται γιὰ τὴν maîtrise). Καὶ ἔπειτα ἕνας τελευταῖος διαγωνισμὸς γιὰ ἄλλα δύο χρόνια μεταπτυχιακῶν σπουδῶν.

Στὸ ἐπίπεδο τῶν Πανεπιστημίων, θὰ καταργοῦνταν οἱ κάθε εἶδους ἔλεγχοι καὶ ὑποχρεώσεις. Οἱ πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι δὲν θὰ εἶναι πιά τιμητὲς ἀλλὰ θὰ μεταδίδουν γνώσεις καὶ τὴ μαρτυρία τους ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀναλυτῆ καὶ τοῦ ἐρευνητῆ. Γιὰ νὰ μὴν κρύβει αὐτὸς ὁ μηχανισμὸς μιά ἀκόμη μεγαλύτερη κοινωνικὴ ἐπιλογὴ θὰ ἔπρεπε τὰ οικονομικὰ κίνητρα τῆς παραμονῆς στὸ Πανεπιστήμιο νὰ εἶναι ἐντελῶς δευτερεύοντα. Πράγμα πού προϋποθέτει μιά ὀλοκληρωτικὴ ἀναστάτωση τῆς ἱεραρχίας τῶν εἰσοδημάτων. Φυσικὰ θὰ παραμείνει ἡ

3. Ἀπόδοση τοῦ ὄρου selection πού χρησιμοποιεῖται στὴ γαλλικὴ ἀρθρογραφία γιὰ κάθε μηχανισμὸ πού ἀποβλέπει σὲ νὰ περιορίσει τὸν ἀριθμὸ τῶν νέων πού θέλουν νὰ πάνε στὸ πανεπιστήμιο: εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις, διοικητικοὶ ἢ οικονομικοὶ περιορισμοὶ κ.λπ.

4. Ἀπόδοση τοῦ «Grandes Écoles». Οἱ Μεγάλες Σχολές εἶναι ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα ἀνώτατου ἐπιπέδου πού ὅμως δὲν περιλαμβάνονται στὴν αὐστηρὰ «πανεπιστημιακὴ» παιδεία. Συνήθως εἶναι σχολές πού ἀνήκουν σὲ ὑπουργεῖα ἀλλὰ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ σὲ ἡμιδημόσιους ὀργανισμοὺς καὶ οἱ ὁποῖες «παράγουν» μηχανικούς ἢ στελέχη ἐπιχειρήσεων. Ἡ δομὴ τους καὶ οἱ κανονισμοὶ τους (σπουδῶν, ἔρευνας, καθηγητικῶν προσωπικῶν κ.λπ.) δὲν συμμορφώνονται πάντοτε πρὸς τὶς κλασικὲς πανεπιστημιακὲς παραδόσεις, οὔτε ρυθμίζονται ἀπὸ τὸ νόμο-πλαίσιο γιὰ τὴν Ἀνώτατη Παιδεία τοῦ 1968.

5. Diplôme d'Études Universitaires Générales (DEUG). Πρόκειται γιὰ τὸ δίπλωμα τῶν πρώτων κύκλων πανεπιστημιακῶν σπουδῶν σύμφωνα μὲ πρόσφατη μεταρρύθμιση. Ὁ φοιτητὴς μπορεῖ θεωρητικὰ νὰ σταματήσει ἐκεῖ καὶ νὰ προσανατολιστεῖ πρὸς ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση ἢ νὰ συνεχίσει πρὸς τὴν maîtrise, δίπλωμα τοῦ δευτέρου κύκλου (συνολικὰ τέσσερα χρόνια) καὶ τὸ διδακτορικὸ.

άνισότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς του καθενός. Άλλά πόσες άστικές οικογένειες θά συνεχίσουν νά πιέζουν τά παιδιά τους νά κάνουν σπουδές, όταν αυτές «θά πάφουν νά άποδίδουν»; Σέ μία τέτοια περίπτωση ό άριθμός τους θά είναι πολύ μεγαλύτερος άπό τίς έργατικές οικογένειες; Κάτι τέτοιο θά μπορέσει νά άποτελέσει τή βάση σημαντικών διακρίσεων; και τέτοιες διακρίσεις θά μπορούσαν νά άντιπαθούν στά έξωπανεπιστημιακά πολιτιστικά συμπληρώματα πού θά προσφέρει μία σοσιαλιστική κοινωνία;

Μείωση τών άμοιβών τών καθηγητών

Τό νά θέτει κανείς έρωτήματα δέν σημαίνει ότι και τά λύνει. Άλλά άκόμη και άν οι άπαντήσεις στά παραπάνω δέν ήταν ίκανοποιητικές μήπως θά διατρέχαμε μεγαλύτερους κινδύνους άπ' όσους ήδη συναντούμε; Έπιλογή; Μά υπάρχει ήδη. Άνιση επαγγελματική προετοιμασία σέ όφελος εκείνων πού θά μπορούν νά πηγαίνουν για σπουδές στό έξωτερικό; Υπάρχει ήδη σέ όφελος τών φοιτητών τών «Μεγάλων Σχολών» και τών όσων πανε για μεταπτυχιακές σπουδές στά άμερικάνικα Πανεπιστήμια.

Βέβαια, μία μικρή μειοψηφία νέων θά ξεφεύγουν άπό τό σύστημα κάνοντας σπουδές στό έξωτερικό μέ έξοδα της οικογενείας τους ή θά κρύβονται στό διάρκεια της πεντάχρονης άναμονής σέ μικρές επιχειρήσεις όπου θά έχουν τόν καιρό νά έτοιμάζονται μόνοι τους για τίς σπουδές τους. Άλλά έστω και χωρίς νά φτάνει τήν άπόλυτη ισότητα (είναι έξάλλου δυνατό κάτι τέτοιο;) τό εκπαιδευτικό σύστημα θά βελτιωνόταν σημαντικά άπό τήν πλευρά τών φοιτητών. Άπό τήν πλευρά τών δασκάλων, είναι επίσης άπαραίτητη μία άνανέωση πού θά τούς κάνει νά χάσουν τήν άλαζονεία τους, τόν άρρωστο άτομικισμό τους, προστατεύοντας συνάμα τήν άγάπη τους για τήν έλευθερία. Στίς ρίζες τών ελλείψεών μας βλέπω τήν έλλειψη κάθε περιορισμού. Οί φοιτητές είναι άδιάφοροι και ύποταγμένοι. Δέν

έχουνε ιεραρχικούς προϊσταμένους. Ή εικόνα πού δίνει ό καθένας για τόν έαυτό του έχει έλάχιστες συνέπειες στή ζωή μας. Ή κοινωνία δέν μάς έλέγχει. Κανείς δέν μάς χρησιμοποιεί έξω άπό τό Πανεπιστήμιο. Μέ λίγα λόγια, ύπάρχει μία πανεπιστημιακή άλλοτρίωση πού μάς κάνει νά είμαστε δημιουργοί, τών όποιων ό λόγος είναι βασιλιάς.

Ένα μόνο φάρμακο: ή σύγκρουση μέ τήν πραγματικότητα. Καί γι' αυτό: ή μείωση τών άμοιβών μας πού θά μάς ύποχρέωνε νά μοιράσουμε τό χρόνο μας άπό τή μία μεριά στή διδασκαλία και στην προσωπική έρευνα και άπό τήν άλλη στίς συμπληρωματικές δραστηριότητες (έρευνες μέ άμοιβή, διαχείριση, γεωργία, ύπηρεσίες). Για νά γίνει κάτι τέτοιο πιό γρήγορα, θά έπρεπε νά μάς θέσουν σέ διαθεσιμότητα για τρία χρόνια μέ ένα μηνιαίο μισθό δύο χιλιάδες φράγκα.⁶ Έτσι θά μπορούσαμε νά ξαναπροσανατολιστούμε, και μερικοί άπό μάς δέν θά ξαναγύριζαν πίσά. Όσοι ξαναπάρουν τή θέση τους θά έχουν, ίσως, ξεφύγει άπό τήν πανεπιστημιακή άλλοτρίωση. Καί φυσικά ή στρατολόγηση καθηγητών θά γινόταν μετά τή διδακτορική διατριβή και μόνο άνάμεσα σέ όσους θά είχαν επαγγελματική πείρα. Ή άλλαγή νοοτροπίας τών δασκάλων είναι άυστηρά άπαραίτητη για τήν έφαρμογή νέων κανόνων, για τόν καταμερισμό τών έξουσιών μέσα στό Πανεπιστήμιο. Ό νόμος για τόν «Προσανατολισμό στην Άνώτατη Παιδεία» έδειξε ότι οι κανόνες δέν άρκούν χωρίς άλλαγή νοοτροπίας.

Όυτοπία όλα αυτά; Ναι, στό μέτρο πού ή άνάσταση του Πανεπιστημίου δέν θά γίνει παρά μέσα σέ ένα έπαναστατικό περιβάλλον. Άλλά ή ουτοπία μπορεί νά μάς βοηθήσει νά ζούμε τήν καθημερινή ζωή, νά κάνουμε τή δουλειά μας, νά μείνουμε πανεπιστημιακοί χωρίς Πανεπιστήμιο.

Άπαισιόδοξος; Όχι, είμαι άπό τούς πιό αισιόδοξους, γιατί έγώ πιστεύω στην άνάσταση.

6. Ό κατώτερος έργατικός μισθός σήμερα στή Γαλλία είναι περίπου 1800 φράγκα τό μήνα (1 φράγκο = 7,5 δρχ. περίπου).

Β. Μνιάτοκο

Τό
καθυστερημένο
ρεπορτάζ

Ήριδανός

ΜΑΡΣΕΛ ΠΡΟΥΣΤ

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ
ΤΟΝ
ΧΑΜΕΝΟ ΧΡΟΝΟ

VII

Η ΜΕΡΙΑ
ΤΟΥ ΓΚΕΡΜΑΝΤ

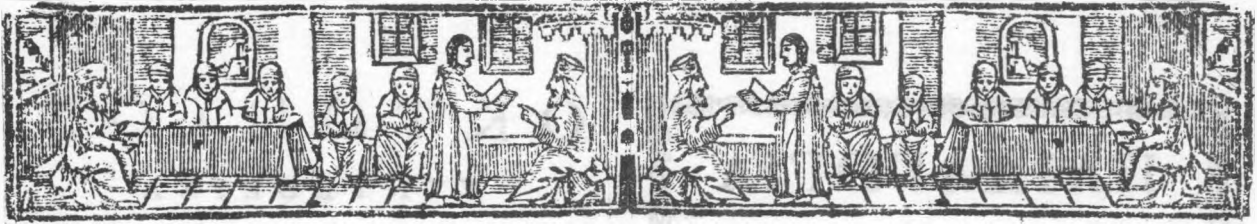
ΗΡΙΑΝΟΣ

Έλία

Κανέτσι

Μάζα και έξουσία

Ήριδανός

ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Τά μεγάλα “τραθήγματα” του 1823

του Φίλιππου Ήλιου

Τό 1939, σέ ύποσημειώσεις ενός βιβλιογραφικού δημοσιεύματός του, ό Κ. Δ. Μέρτζιος ανακοίνωσε λίγους αριθμούς γιά τό “τραθήγμα”, τόν αριθμό αντιτύπων, όρισμένων ελληνικών βιβλίων πού είχαν τυπωθεϊ, τό 1822 και τό 1823, στη Βενετία¹.

Τρεις από τούς αριθμούς αυτούς ξαφνιάζουν, ίσως, και μοιάζουν υπερβολικοί, γιατί παρουσιάζουν δι, στό τυπογραφείο τών Γλυκήδων, τυπώθηκαν, τό 1823, ένα Ψαλτήρι σέ 50.000 αντίτυπα· μία Όκτώηχος σέ 100.000 αντίτυπα· και ή Χρήσιμος Παιδαγωγία (ένα μικρό, δεκαεξασέλιδο, παραδοσιακό άλφαθητάριο) σέ 150.000 αντίτυπα. Όσο περιεργοι κι αν φαίνονται, πάντως οι αριθμοί αυτοί είναι πραγματικοί.

Θυμίζω, από τώρα, δι, ή Όκτώηχος και τό Ψαλτήρι είναι, βέβαια, βιβλία τής εκκλησιαστικής λειτουργίας, χρησιμεύουν όμως, σέ δη, τή διάρκεια τής Τουρκοκρατίας και μεταγενέστερα, ως άργά στον 19ο αιώνα, σαν διδακτικά έγχειρίδια από τά όποια οι δάσκαλοι, κατά κανόνα ίερωμένοι, μαθαίνουν στά παιδιά ανάγνωση και γραφή, ή μόνο ανάγνωση. Ό διδακτικός προορισμός αυτών τών βιβλίων και, μάλιστα, τό γεγονός δι προορίζονται γιά τή χαμηλότερη εκπαιδευτική βαθμίδα, όπου ό αριθμός τών μαθητών, από τήν ίδια τή φύση τής μορφωτικής πυραμίδας, είναι και ό μεγαλύτερος, έξηγει και τίς τρεις σταθερές πού παρουσιάζονται στην ιστορία τους: μεγάλος αριθμός επανεκδόσεων (γιά τήν περίοδο τής Τουρκοκρατίας γνωρίζουμε

δι κυκλοφόρησαν 90 τουλάχιστον εκδόσεις τής Όκτώηχου και 115 του Ψαλτηριού)· τραθήγματα, στό μέτρο πού τά γνωρίζουμε, αισθητά υψηλότερα από τά τραθήγματα τών άλλων κατηγοριών εντύπων (μέ εξαίρεση, ίσως, σέ όρισμένες περιπτώσεις, τό τραθήγμα τών λαϊκών λογοτεχνικών βιβλίων)· και, τέλος, διακίνηση, έτσι όπως μπορούμε νά τήν αποκαταστήσουμε από διάσπαρτες εμπορικές πράξεις (παραγγελίες, αγορές, πωλήσεις), πολλαπλάσια από τή διακίνηση βιβλίων πού ανήκουν σέ άλλες κατηγορίες.

Ό συνδυασμός όλων αυτών τών τεκμηρίων δέν είναι χρήσιμος μόνο γιά μία ουσιαστική, δηλαδή κοινωνική, ιστορία του ελληνικού βιβλίου. Βοηθά, επίσης, ανατρέποντας κάποιες καλά έδραιωμένες δεδαιότιητες, νά δούμε δι, ή έκταση του νεοελληνικού αναλφαθητισμού, στή διάρκεια τής Τουρκοκρατίας, δέν εϊταν τόσο μεγάλη όσο έχουμε συνηθίσει νά νομίζουμε. Μέσα σ' αυτή τή διπλή προοπτική χρησιμοποίησα, πάρεργα, πρίν από λίγα χρόνια, και ύστερα από τούς απαραίητους ελέγχους, τά στοιχεία πού είχε πρώτος ανακοινώσει ό Κ. Δ. Μέρτζιος².

1. Κ. Δ. Μέρτζιος, «Τρίτον και τελευταίον παράρτημα τών παρά Νικολάω Γλυκή τώ έξ Ίωαννίνων εκδόσεων», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 13, 1938, 114 σημ. 3-4, 115 σημ. 1.

2. Φ. Η. Ήλιου, «Σημειώσεις γιά τά “τραθήγματα” τών ελληνικών βιβλίων τόν 16ο αιώνα», π. *Ελληνικά* 28, 1975, 104 και 133.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑ

ΧΡΗΣΙΜΟΣ ΕΙΣ ΤΟΥΤΕ ΠΟΘΟΥΝΤΑΣ
ΜΑΘΕΙΝ ΓΡΑΜΜΑΤΑ,

Μετὰ προσθήκης τινός.

„ Πραῦς, παλινός τοῖς διδασκάλοις ἔσο.
„ Ἐάν ἤς φιλομαθής, ἔση πολυμαθής.

ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ.

Παρά Νικολάου Γλυκεῖ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.

1823.

Κυκλοφόρησε σέ 150.000 ἀντίτυπα

Μιά ἀπάντηση στόν Γ. Βελουδή

Ἡ ἀναφορά στοὺς ἀριθμούς αὐτοὺς, τελείως περιθωριακή στό κείμενό μου, ἐρέθισε, περίεργα, τόν Γιώργο Βελουδή, πού καί σέ παλιότερη ἐργασία του³ εἶχε ἀμφισβητήσει τήν πραγματικότητα τῶν ἀριθμῶν πού εἶχε δημοσιεύσει ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος. Τώρα, στήν πρόσφατη ἐκδόσή του τῆς «Φυλλάδας τοῦ Μεγαλέξανδρου», ἐπανέρχεται στό θέμα μέ μερικές τελεσιδικές διατυπώσεις πού μέ ἀφοροῦν καί στίς ὁποῖες χρειάζεται νά δοθεῖ μιά ἀπάντηση.

Γράφει ὁ Γ. Βελουδής:

«Ἡ ἀνεξέταστη παραλαβή ἀπό τόν Φ. Η. Ἡλιού τῶν φανταστικῶν “τραθηγμάτων” 50.000 καί 150.000 ἀντιτύπων πού δίνει ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος (ἐγώ ὁ ἴδιος διαπίστωσα τήν ἀνυπαρξία τῶν στοιχείων αὐτῶν στίς βενετσιάνικες ἀρχειακές πηγές

3. G. Veloudis, *Das griechische Druck- und Verlagshaus «Glikis» in Venedig (1670—1854)*, Wiesbaden 1974, 63 σσμ. 240.

Ο Κ Τ Ω Η Χ Ο Σ

ΣΥΝΤΕΘΕΙΣΑ

ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ.

Ἡ προσετέθησαν

Ἐν μετ' τῆ ἀρχῆ διέφοροι Εὐχαί

Ἐν δὲ τῇ πλεί πᾶ Ἐξαποσειλάξια,
Καί πᾶ Ἐωθιαῖ Ἰδιόμελα.

ΕΝ ΕΤΙΗΣΙΝ.

ΠΑΡΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΑΥΚΕΙ ΤΩ ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ.

1823.

Κυκλοφόρησε σέ 100.000 ἀντίτυπα

στίς ὁποῖες παραπέμπει ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος), προδίδει τάση μυθοποίησης ἀκόμα καί τῶν ἀντιγραφικῶν ἢ ἀδιόρθωτων τυπογραφικῶν λαθῶν τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ἀρχαιοδύτη, γνωστοῦ γιά τήν ἐπιπολαιότητα τῶν “ἐρευνῶν” του»⁴.

Παραξενεύει, βέβαια, τόν πληροφορημένο ἀναγνώστη ἢ κατηγορηματικότητα τῆς διατύπωσης/δι-απίσωσης πού περιέχει ἡ παρένθεση αὐτοῦ τοῦ χωρίου, ἰδίως ὅταν προέρχεται ἀπό ἓνα νεοελληνιστή πού διαθέτει τήν πείρα τοῦ Γ. Βελουδή. Γιατί ὅλοι ξέρουμε ὅτι, μέ τό σημερινό ἐπίπεδο τῶν γνώσεων μας, ἀκόμα καί γιά τά ἐλάχιστα θέματα τῆς νεοελληνικῆς ἐρευνας πού θεωροῦνται ἐπαρκῶς διερευνημένα, τό πολύ πού μποροῦμε νά βεβαιώσουμε (καί πάλι, μέ ὄλες τίς ἀπαιτούμενες ἐπιφυλάξεις) εἶναι ὅτι ἓνα στοιχεῖο δέν βρίσκεται στόν τάδε, συγκεκριμένο, φάκελο κάποιου ἀρχείου ἢ στό τάδε,

4. Διήγησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα, ἐπιμέλεια Γ. Βελουδή, Ἀθήνα, Ἐρμής, 1977, κε' σσμ. 1.

συγκεκριμένο, ράφι κάποιας βιβλιοθήκης. Ἡ ιστοριογραφία μας ἔχει ταλαιπωρηθεῖ ἀρκετά ἀπὸ τὴν αὐτάρεσκη θέση ὅτι ὄσα δὲν γνωρίζουμε δὲν ὑπάρχουν. Ἄν ἀρχίσουμε τώρα νὰ δεβαιώνουμε, ἔτσι κατηγορηματικά, ὅτι κάποιοι κόκκοι ἄμμου «δὲν ὑπάρχουν» στὸν ἄπειραντο καὶ σχεδὸν ἀδιερεύνητο, ἀκόμα, νεοελληνικὸ ὠκεανὸ τῆς Βενετίας, φοβούμαι ὅτι οἱ ἀπογοητεύσεις μας θὰ εἶναι πολλές⁵.

Ὅπως δὴποτε, οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Μέρτζιου γιὰ τὰ τραβήγματα τῶν τριῶν ἐκδόσεων τοῦ 1823 φυσικὸ εἶταν νὰ προκαλέσουν δυσπιστίες. Καὶ γιὰ τὸ δὲν εἴμασθε συνθησιμένοι, γιὰ καμιά ἐποχὴ τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας, σὲ τόσο ὑψηλὲς κυκλοφορίες βιβλίων. Καὶ γιὰ τὸς μέσους ὄρους γιὰ τὰ τραβήγματα τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων τοὺς ἔχουμε διαμορφώσει μὲ βάση τὰ πολυαριθμότερα στοιχεῖα πού διαθέτουμε καὶ πού ἐκφράζουν πραγματικότητες στὴν περιοχὴ τοῦ λόγιου βιβλίου· ὅμως, ἀπὸ τὴ φύση του, τὸ λόγιο βιβλίο κυκλοφορεῖ σὲ πολὺ λιγότερα ἀντίτυπα ἀπ' ὅτι τὸ λαϊκὸ ἀνάγνωσμα, τὸ βιβλίο τῆς ἐκκλησιαστικῆς λειτουργίας καὶ τὸ σχολικὸ ἐγχειρίδιο – κύριες κατηγορίες τῆς ἑλληνικῆς βιβλιοπαραγωγῆς γιὰ τίς ὁποῖες διαθέτουμε, ὡς τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἐλάχιστα συγκεκριμένα στοιχεῖα. Καί, κυρίως, γιὰ τὴν ἱστοριογραφία μας μοιάζει σταθερὴ ἀγκυροβολημένη, γιὰ ὅτι ἀφορᾷ τοὺς αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας ἀλλὰ καὶ τὸν 19ο αἰῶνα, στὴ δεδαιότητα ὅτι τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία αὐτῆς τῆς περιόδου τὴν χαρακτηρίζει ἕνας γενικευμένος ἀναλαβητισμὸς⁶· ἡ πραγματικότητά μοιάζει νὰ εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀλλὰ, πάντως, ἡ ἐκδοχὴ τοῦ γενικευμένου ἀναλαβητισμοῦ φυσικὸ εἶναι νὰ προκαλεῖ δυσπιστίες γιὰ τὰ μεγάλα «τραβήγματα» βιβλίων πού προϋποθέτουν διάφορη μορφωτικὴ συγκρότηση τῶν νεοελληνικῶν κοινωνικῶν ομάδων.

Αὐτὰ ἀφοροῦν τίς γενικὲς δυσπιστίες. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ οἱ συγκεκριμένοι ἀριθμοὶ τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου πού κάπως πρέπει νὰ βολευτοῦν κι αὐτοί. Ἡ λύση πού ὑπαινίσσεται ὁ Γ. Βελουδῆς εἶναι ὄχι μόνο εὐκολὴ ἀλλὰ καὶ ριζικὴ: ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀντιγραφικὰ ἢ τυπογραφικὰ λάθη τοῦ Μέρτζιου. Τὸ θέμα κλείνει, ἔτσι, ὀριστικά.

5. Δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἀφήσω ἀσχολίαστὴ τὴν ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου. Τοῦ ὀφείλουμε περισσότερα ἀπὸ 150 δημοσιεύματα, στηριγμένα, στὸ μέγιστό τους ποσοστὸ, σὲ ἐπίμονες, ἐκτεταμένες, ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴ Βενετία, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ἐλάχιστα γινόταν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Ἐφερε, ἔτσι, στὴν ἐπιφάνεια, ἕνα ποικίλο, πολὺ σημαντικό, ἀγνωστο καὶ ἀνέκδοτο ἀρχαιολογικὸ ὕλικό στὸ ὁποῖο στηρίχτηκαν ἢ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλήσαν, μὲ ἄκρα ὀφέλεια, οἱ περισσότεροὶ ἱστορικοὶ μας. Τοῦ ἔλειπε βέβαια ἡ τεχνικὴ προπαρασκευὴ πού θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ μεγαλύτερη ἐπάφεια τὸ ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν του. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἐντάσσεται στὴ μακρὰ σειρά τῶν «ἐρασιτεχνῶν» πού μὲ τὸ ἔργο τους δημούργησαν τίς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ὑπάρξει ἡ νεοελληνικὴ ἱστορικὴ ἐπιστῆμη. Μαζὶ μὲ τὸν Κ. Σάβα καὶ τὸν Γ. Βλαχογιάννη, ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος βρίσκεται σὲ καλὴ συντροφιά. Κι ἂν ἀκόμα τὸν ἐντάξουμε, πῶς περιορισμένα, στὸν καιρὸ γιὰ τίς νεοελληνικὲς ἔρευνες τομέα τῆς τοπικῆς ἱστοριογραφίας, πάλι ἡ θέση του μένει σημαντικὴ. Ἀρκεῖ νὰ σκεφτοῦμε τὴν ἱστορικὴ μὲ βιβλιογραφία χωρὶς τὰ δημοσιεύματα τοῦ Μέρτζιου, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε πόσα ἐπιπλέον κενὰ θὰ ὑπῆρχαν στὶς γνώσεις μας χωρὶς τὴ δικὴ του συμβολή.

6. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. Φ. Ἡλιού, *δ.π.*, σ. 102 κέ., 110 κέ., 140 κέ.

Κυκλοφόρησε σέ 50.000 ἀντίτυπα

Ὅταν ὅμως ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος παρουσίασε τοὺς ἐπίμαχους ἀριθμούς, παράτεψε, μὲ σαφήνεια, στὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε ἀντλήσει: "Imperial Ufficio Centrale di revisione e censura di libri. — Elenco delle opere stampate". Διευκρίνιζε, ἐπιπλέον, ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ «ἐπίσημον Δελτίον τῆς Λογοκρισίας τῆς Αὐστριακῆς ἐν Βενετία Κυβερνήσεως, ἐν ᾧ εἶναι κατακεχωρημένα ἅπαντα τὰ ἐν τοῖς Τυπογραφείοις Βενετίας, Παδούης, κ.λ.π. ἔντυπα, τὰ ἐκδοθέντα ἀπὸ τοῦ 1821, μέχρι καὶ τοῦ 1847», καὶ συμπλήρωνε ὅτι «ἡ ἐκδοσις τοῦ εἰρημένου Δελτίου», «διεκόπη», τὸ 1848, «λόγω τῆς ἐν Βενετία ἐκραγείσης ἐπαναστάσεως»⁷.

Δὲν ἔμενε, λοιπόν, σὲ ὁποιον θὰ εἶχε, πολὺ δικαιολογημένα, ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν, παρὰ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσῃ ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος τὰ στοιχεῖα του. Ὁ Γιώργος Βελουδῆς φαίνεται ὅτι τὸ ἔκανε καὶ μᾶς πληροφορεῖ: «ἐγὼ ὁ ἴδιος διαπίστωσα τὴν

7. Κ. Δ. Μέρτζιος, *δ.π.*, σ. 114.

άνυπαρξία των στοιχείων αυτών στις βενετσιάνικες αρχειακές πηγές στις οποίες παραπέμπει ο Κ. Δ. Μέρτζιος». Έστω.

Στή Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας, πάντως, και με αριθμό κατάταξης Reg. 1461, φυλάσσονται, και είναι προσιτοί στους έρευνήτες, οι έντυποι τόμοι του Δελτίου της αυστριακής λογοκρισίας των χρόνων 1821-1848. Πρόκειται για πολυσέλιδα έντυπα που κυκλοφορούσαν κάθε μήνα (μέ συνεχή όμως σελιδαρίθμηση και με ενιαία αρίθμηση των αναγραφόμενων εντύπων του κάθε έτους) και πού, ύστερα, συσταχώνονταν σέ τόμο, για τήν κάθε χρονιά, μέ ιδιαίτερο έξώφυλλο. Μέ μικρές παραλλαγές μέσα στο χρόνο, ο τίτλος των επιμέρους Δελτίων είναι αυτός πού δίνει και ο Μέρτζιος: Imp. R. Ufficio Centrale di Censura e Revisione. — Elenco delle opere stampate e pubblicate in Venezia e nelle Provincie Venete, nel mese di Gennajo 1821 [ώς: Gennajo 1848]. 'Από τό 1824, τό πρώτο τμήμα του τίτλου αλλάζει: διαγράφεται ή λέξη *λογοκρισία* και μένει: Imperiale Regio Ufficio di Revisione dei libri e stampe. — Elenco... κτλ. 'Ο γενικός τίτλος πού αναγράφεται στο έξώφυλλο των εντύπων τώμων είναι απλούστερος: Elenco delle opere stampate e pubblicate in Venezia e nelle provincie Venete nell' anno 1821 [ώς: 1848]. Στα «Δελτία» αυτά, λοιπόν, πού αναγράφουν, σέ Ιταλική, πάντα, γλώσσα, τους τίτλους, τό σχήμα, τόν αριθμό των σελίδων, τό τραβήγμα και τήν τιμή των εκδιδόμενων βιβλίων⁸, ο άναγνώστης μπορεί νά βρει, ανάμεσα στους χιλιάδες τίτλους Ιταλικών εκδόσεων, και τίτλους ελληνικών βιβλίων· ανάμεσα σ' αυτούς και τις άκόλουθες ενδείξεις πού δείχνουν ότι ο «άρχαιοδότης» και «γνωστός για τήν επιπολαιότητα των έρευνών του» Κ. Δ. Μέρτζιος δέν έπασχε, σ' αυτή τήν περίπτωση, τουλάχιστον, από μυθομανία, ούτε διέπραξε άσυγχώρητα αντιγραφικά σφάλματα¹⁰. Θά πρόσθετα

8. Ο Ν. Vianello, *La tipografia di Aivisopoli*, Φλωρεντία 1967, 39, σημειώνει ότι τό Δελτίο κυκλοφόρησε ως τόν Μάρτιο του 1848. Τό αντίτυπο της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης σταματά στόν 'Ιανουάριο. Όπως είχε τήν καλοσύνη νά μέ πληροφορήσει ο Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης τό ίδιο συμβαίνει και μέ τό αντίτυπο πού σώζεται στήν Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη της Πάδοδας.

9. Τό σύνολο των στοιχείων του Δελτίου της αυστριακής λογοκρισίας πού άφορούν εκδόσεις ελληνικών βιβλίων ανακοινώνω στήν ύπό έκδοση μελέτη μου *Νέες σημειώσεις για τά τραβήγματα των ελληνικών βιβλίων*. Άφορούν 222 τίτλους πού κυκλοφόρησαν σέ 993.565 αντίτυπα. Η Μαρία Κωνσταντουδάκη προθυμοποιήθηκε νά μέ βοηθήσει στήν έρευνά μου. Έχει και από τή θέση αυτή τις εύχαριστίες μου.

10. Ξεκινώντας από τήν άρχή ότι ο Μέρτζιος κάνει πάντα λάθη, ο Γ. Βελουδής δέν πήρε καν ύπόψη του, όταν κατάστρωσε τους πίνακες των εκδόσεων του Γλυκή, πώς ο Μέρτζιος ανακοινώνει, αντίλόντας από τό Δελτίο της Αυστριακής Λογοκρισίας, 58, λανθάνουσες ως τότε, εκδόσεις των Γλυκήδων και ότι, όσο «άρχαιοδότης» κι άν είναι, πάντως δέν θά μπορούσε νά «εφεύρει» 58 τίτλους βιβλίων (πολλά από τά όποια επισημάνθηκαν και βιβλιογραφικά από μεταγενέστερες έρευνες). Πέρα όμως από αυτο σημειώνω και κάτι άλλο, έξίσου άνησυχητικό: τρία, τουλάχιστον, από τά έργα πού χρησιμοποιεί ο Γ. Βελουδής στή βιβλιογραφία της μελέτης του για τους Γλυκήδες, παραπέμπουν, παρέχοντας τόν τίτλο, άκριβώς, πού δίνει και ο Μέρτζιος, στο Δελτίο της αυστριακής λογοκρισίας (Ε. Pastorello, *Bibliografia storico-analitica dell' arte della stampa in Venezia*, Βενετία 1933· Κ. Θ. Δημαράς, «Καποδίστριας - Μουστοξύδης - Κουτλουμουσιανός», π. *Θησαυρίσματα* 1, 1962, 59· Ν. Vianello, *La tipografia di Aivisopoli e gli annali di sue pubblicazioni*, Φλωρεντία 1967).

άκόμα, στο σημείο αυτό, πώς και μόνο ή χρήση, από τόν Γ. Βελουδή, της έννοιας «μυθοποίηση», προκειμένου για θέματα της ιστορικής έρευνας, δείχνει μιá στενή και τελικά δογματική αντίληψη πού αντίστρατεύεται στο άνοιχτό πνεύμα και στή διαρκή άμφισβήτηση των βεβαιωτήτων πού μäs επιβάλλει ή ίδια ή συγκρότηση του ιστορικού φαινομένου.

'Όπωςδήποτε, στο «Δελτίο» του Νοεμβρίου 1823 (σ. 159, άρ. 859) υπάρχει ή αναγραφή: «Ottoico, ovvero Inni Sacri di Gio. Damasceno, in Greco, in 8° di pag. 196. Venezia, Stamparia Glichi. Numero degli esemplari 100.000. Prezzo in Lire Austriache 0.50». Δηλαδή: «'Οκτώηχος συνθετεια παρά του έν άγίους 'Ιωάννου του Δαμασκηνού [...] Ένετίησιν. Παρά Νικολάω Γλυκεί τῷ έξ 'Ιωαννίνων. 1823. 8ο, σ. 196. Άριθμός αντίτυπων 100.000. Τιμή Λ. Αυστριας 0,50» (ή έκδοση είναι γνωστή και βιβλιογραφημένη¹¹).

Στό ίδιο «Δελτίο» του Νοεμβρίου 1823 (σ. 160, άρ. 860), άλλη αναγραφή: «Pedagogia, cioe Abbedario rei fanciuli in lingua greca, in 8° di pag. 16. Venezia, Stamp. Glichi. Numero degli esemplari 150.000. Prezzo in Lire Austriache 0.06». Δηλαδή: «Παιδαγωγία χρήσιμος εις τους ποθούντας μαθείν γραμματα [...] Έν Βενετία. Παρά Νικολάω Γλυκεί τῷ έξ 'Ιωαννίνων. 1823. 8ο, σ. 16. Άριθμός αντίτυπων 150.000. Τιμή Λ. Αυστριας 0,06» (έκδοση γνωστή και βιβλιογραφημένη¹²).

Τέλος, πάντα στο «Δελτίο» του Νοεμβρίου 1823 (σ. 161, άρ. 871), άλλη αναγραφή: «Salterio, onvero i Salmi di Davide in greco, in 8° di pag. 184. Venezia, Stamperia Glichi. Numero degli esemplari 50.000. Prezzo in Lire Austriache 0.50». Δηλαδή: «Ψαλτήριον Δαβίδ του Προφήτου και Βασιλέως μετά των ὠδῶν. Ένετίησιν. Παρά Νικολάω Γλυκεί τῷ έξ 'Ιωαννίνων. 1823. 8ο, σ. 184. Άριθμός αντίτυπων 50.000. Τιμή Λ. Αυστριας 0,50» (και ή έκδοση αυτή είναι γνωστή και βιβλιογραφημένη¹³).

Στό σημείο αυτό τελειώνει ή απάντηση στόν Γ. Βελουδή. Άπό δω και πέρα αρχίζουν τά πραγματικά προβλήματα και τά ουσιαστικά έρωτηματικά.

Τά τραβήγματα των ελληνικών βιβλίων στην Τουρκοκρατία και στην Έπανάσταση

Τό πρώτο είναι, φαντάζομαι, εκείνο πού άφορά τους άπόλυτους αριθμούς: τί αντιπροσωπεύουν τά μεγάλα τραβήγματα των τριών εκδόσεων του 1823 μέσα στήν ιστορία των ελληνικών βιβλίων και των τραβηγμάτων τους;

'Ας πούμε, άμέσως, ότι οι δλοικοί αριθμοί πού διαθέτουμε, για τό σύνολο της Τουρκοκρατίας και για τά χρόνια της Έπανάστασης, βρίσκονται σέ

11. Γ. Σ. Πλουμδής, «Τά έν Παδοϋη παλαιά ελληνικά βιβλία», π. *Θησαυρίσματα* 5, 1968, 236 άρ. 29.

12. Δ. Σ. Γκίνης - Β. Γ. Μέξας, *Έλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, Α' 1939, άρ. 1392 (μέ συμπλήρωση στόν τ. Α' σ. 476).

13. Δ. Σ. Γκίνης - Β. Γ. Μέξας, δ.π., Α' άρ. 1404.

απέριως χαμηλότερα επίπεδα. Για την περίοδο της Τουρκοκρατίας, το υψηλότερο τραβήγμα ελληνικού βιβλίου που έχει επισημανθεί ως σήμερα είναι τα 5.000 αντίτυπα μιας έκδοσης της Καινής Διαθήκης τυπωμένης στη Μόσχα, το 1817¹⁴. γνωρίζουμε, επίσης, ότι η Έπανάσταση του 1821 ματαίωσε το σχέδιο της έκτυπωσης, στο Πατριαρχικό Τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης, μιας έκδοσης της Καινής Διαθήκης σε 10.000 αντίτυπα (5.000 με το κείμενο και τη μετάφραση και 5.000 με μόνο τη μετάφραση)¹⁵. Από εκεί και κάτω, οι γνωστοί μας «μεγάλοι» αριθμοί τραβηγμάτων είναι της τάξης των 3.000 αντιτύπων για επτά βιβλία και των 2.000 αντιτύπων για άλλα ξέι. Ύστερα έρχονται τα τραβήγματα της τάξης των 1.500–1.600 αντιτύπων (12 εκδόσεις), των 1.000–1.200 αντιτύπων (3 εκδόσεις). Για έννεα άλλες εκδόσεις γνωρίζουμε ότι κυκλοφόρησαν σε 600–800 αντίτυπα, και για δέκα σε πεντακόσια. Τέλος, τέσσερα μικρά διοικητικά φυλλάδια κυκλοφόρησαν σε 50–150 αντίτυπα. Στο σημερινό στάδιο της πληροφόρησής μας αυτές είναι οι θεοβιότητες μας για τα τραβήγματα των ελληνικών βιβλίων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Καμιά, δηλαδή, αναλογία με τις πενήντα, εκατό και εκατονπενήντα χιλιάδες αντίτυπα των τριών εκδόσεων του 1823.

Πίνακας I

ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Αριθμός αντιτύπων	Αριθμός εκδόσεων				Σύνολο
	16ος αί.	17ος αί.	18ος αί.	1801–1821	
50–150	-	-	-	4	4
500	-	-	5	5	10
600–800	7	-	1	2	10
1000	-	2	11	15	28
1100–1200	1	1	-	1	3
1500–1600	2	2	-	8	12
2000	-	-	1	4	5
2250	-	-	-	1	1
3000	-	-	4	3	7
5000	-	-	-	1	1
Σύνολο	10	5	22	44	81

Πίνακας II

ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1822 – 1832

(Δέν περιλαμβάνονται τα τραβήγματα της Βενετίας)

Αριθμός αντιτύπων	Αριθμός εκδόσεων											Σύνολο
	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830	1831	1832	
200–300	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	3
500	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	3
580–800	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	-	5
1000	1	5	18	10	6	5	3	4	-	5	1	58
1200–1300	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2
1500	-	-	-	2	-	-	-	2	-	1	-	5
1700–1800	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	2
2000	-	-	1	1	1	-	-	1	2	-	1	7
2500	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
3000	-	-	-	-	1	-	-	-	3	3	1	8
4000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Σύνολο	1	6	21	14	9	6	3	9	10	13	4	96

14. *Περί της άρχής, του σκοπού και της προόδου της περι της Αγίας Γραφής Έταιρίας, Κέρκυρα* [1819], 13.

15. Β. Σφυρόερας, *Ίλαρίων Σιναιτης ο Κρης (1765–1838) και αι δύο επιστολαί του περί της Μεταφράσεως των Αγίων Γραφών*, Αθ. 1970, 255.

αντιστοιχα φαινομενα εχουμε και για τα χρονια της 'Επανάστασης (-1832), αν εξαιρέσουμε τα στοιχεία για τις εκδόσεις της Βενετίας που μας αποκαλύπτουν τα Δελτία της αυστριακής λογοκρισίας. Και στα χρόνια αυτά τα γνωστά μας τραβήγματα κυμαίνονται ανάμεσα στα 200 και στα 4.000 αντίτυπα. Στο μέτρο που η σπανιότητα των στοιχείων που διαθέτουμε και η αδυναμία μας να αποκαταστήσουμε ξεχωριστές σειρές επιτρέπουν κάποιες συγκρίσεις ανάμεσα στις δύο περιόδους, τότε θα πρέπει να επισημανθεί μία τάση για αύξηση των τραβηγμάτων (που στην πραγματικότητα αρχίζει από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα). Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας τα βιβλία που γνωρίζουμε ότι κυκλοφόρησαν σε λιγότερο από 1.000 αντίτυπα αντιπροσωπεύουν το 29,6% του συνόλου των βιβλίων των οποίων γνωρίζουμε το τραβήγμα· τα χρόνια της 'Επανάστασης (-1832), το αντίστοιχο ποσοστό είναι 11,5%. 'Αντίστροφα, τα βιβλία που κυκλοφορούν σε χίλια ή σε περισσότερα από χίλια αντίτυπα αντιπροσωπεύουν το 70,2% του συνόλου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και το 88,4% στα χρόνια της 'Επανάστασης (που είναι και χρόνια της άταρχης του ελεύθερου Κράτους). 'Ανάλογες παρατηρήσεις προκαλεί και η σύγκριση των επιμέρους στοιχείων για τα υψηλότερα από τα τραβήγματα που εμφανίζονται στους πίνακες I και II. 'Αλλά και για τα χρόνια της 'Επανάστασης οι αριθμοί που διαθέτουμε δεν έχουν καμιά αναλογία με τα μεγάλα τραβήγματα του 1823.

Εδώ όμως χρειάζεται να διευκρινιστεί η σημασία και ο χαρακτήρας των αριθμών και των ποσοστών που παρουσιάστηκαν στις άμεσως προηγούμενες παραγράφους και στους πίνακες I και II.

'Ενα πρώτο σημείο που πρέπει να επισημανθεί: σέ σχέση με τη συνολική βιβλιοπαραγωγή, ο αριθμός των εκδόσεων των οποίων γνωρίζουμε τα τραβήγματα είναι χαμηλός: τα 81 γνωστά μας τραβήγματα των χρόνων της Τουρκοκρατίας αντιστοιχούν, μόλις, στο 1,6% των 5.000 εκδόσεων που πραγματοποιήθηκαν αυτή την περίοδο· τα 96 γνωστά τραβήγματα των ετών 1821-1832 αντιστοιχούν στο 10,6% των 900 εκδόσεων της περιόδου.

Μία δεύτερη παρατήρηση αφορά τη μονομέρεια των αριθμών που διαθέτουμε: στο μέγιστό τους ποσοστό εκφράζουν πραγματικότητες από το χώρο του κοσμικού και του θρησκευτικού λόγιου βιβλίου, για τα χρόνια της Τουρκοκρατίας· ή τις ιδιοτυπίες της βιβλιοπαραγωγής των ιεραποστόλων της Μάλτας (20,2% της συνολικής παραγωγής· 66,6% των γνωστών τραβηγμάτων) για τα χρόνια της 'Επανάστασης. Για τις υπόλοιπες κατηγορίες δεν διαθέτουμε ολικούς αριθμούς. 'Από τη σκοπιά που μας ενδιαφέρει εδώ αρκεί να σημειωθεί ότι, με μία μόνο, πολύ πρώιμη, εξαίρεση¹⁶, οι αριθμοί στους οποίους αναφέρθηκαν δεν περιλαμβάνουν ούτε αλφαβητάρια ούτε άλλα βιβλία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης

16. 'Ενα συμβόλαιο του 1584 προσδιορίζει τα τραβήγματα 10 εκκλησιαστικών βιβλίων: έξι από αυτά θα τυπώνονταν σε 600 αντίτυπα· ένα σε 800 και ένα σε 1.100· ή 'Οκτώηχος και το Ψαλτήρι σε 1.600 αντίτυπα· βλ. Κ. Δ. Μέρτζιος, «Λουκάς Σουγδουρής ο έξ 'Ιωαννίνων εκδότης εν Βενετία (1570-1591)», 'Ηπειρωτική 'Εστία 18, 1969, 6-9· Φ. 'Ηλιού, δ.π., σ. 106 κέ.

✦ ΑΒΓΔΕΖΗΘΙΚΛΜΝΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ
✦ ΑΒCDEFGHIKLMNOPQRSTU VXYZ.

Σκηνή διδασκαλίας: αλφαβητιστές και μαθητές. Ξυλογραφία που επαναλαμβάνεται στις εκδόσεις του 'Οκτωήχιου και της Παιδαγωγίας.

(Παιδαγωγίες, 'Οκτώηχια, Ψαλτήρια), αλλά ούτε λαϊκές φυλλάδες¹⁷. Είναι, ακριβώς, οι κατηγορίες εντύπων για τις οποίες έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι βρισκονταν στην κορυφή της κυκλοφορίας.

Μία σειρά έμμεσων ένδειξεων νομιμοποιεί την υπόθεση ότι τα βιβλία που προορίζονται για να ικανοποιήσουν πρωτοβάθμιες παιδευτικές ανάγκες κυκλοφορούν σε πολλαπλάσια αντίτυπα απ' ό,τι οι άλλες κατηγορίες βιβλίων· επιβεβαιώνει, συνάμα, την άποψη για τις διαφορικές κυκλοφορίες των εντύπων κατά κατηγορίες. 'Ετσι, ενώ το συνηθισμένο τραβήγμα των λόγιων βιβλίων κυμαίνεται ανάμεσα στα 1.000-1.500-2.000 αντίτυπα, έχουμε μαρτυρίες για κυκλοφορίες αλφαβηταρίων σε «πολλές χιλιάδες αντίτυπα»¹⁸. Πρόκειται, πάντως, για τα λίγα αλφαβητάρια που εκδίδονται έξω από το κύκλωμα της Βενετίας.

'Ομως τα ελληνικά τυπογραφεία της Βενετίας είναι καλύτερα οργανωμένα για την παραγωγή και τη διάδοση των παραδοσιακών βιβλίων της στοιχειώδους, όπως θα λέγαμε σήμερα, εκπαίδευσης. Και το παραδοσιακό κοινό, πολυαριθμότερο από τη φύση του, αυτό το βιβλίο προτιμά και αγοράζει για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του. 'Εμμεσες, πάλι, ένδειξεις οδηγούν στη δεβαιότητα ότι η κυκλοφορία βιβλίων αυτής της κατηγορίας πραγματοποιείται σε πολύ υψηλά επίπεδα. Πώς άλλως μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός ότι, αρχίζοντας από τον 17ο αιώνα, έχουμε διάσπαρτες παραγγελίες ή αποστολές, προερχόμενες από τις πιο διαφορετικές περιοχές (Θεσσαλία, Κέρκυρα, Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ναύπλιο, Σμύρνη, Τεργέστη) και που εμφανίζουν, ανά παραγγελία, ζητήσεις της τάξης των: 100, 200, 300, 600 αντιτύπων του Ψαλτηριού· 100, 250, 400, 600, 2.500 αντιτύπων της 'Οκτώηχου· 200, 300, 400, 950, 4.500 αντιτύπων της Παιδαγωγίας¹⁹;

17. 'Εχουμε έμμεσες ένδειξεις ότι μιά ομάδα λαϊκών λογοτεχνικών βιβλίων ('Απόκοπος, Φυλλάδα του Γαιδάφου, 'Ιμπέριος, 'Απολλώνιος) κυκλοφόρησαν, στα τέλη του 16ου αιώνα, σε περισσότερα από 3.000-3.500 αντίτυπα το καθένα (Φ. 'Ηλιού, Σημειώσεις..., δ.π., σ. 120).

18. Συγκεντρωμένα στοιχεία στο Σημειώσεις..., δ.π., σ. 131-2.

19. Συγκεντρωμένα στοιχεία, δ.π., σ. 113-114 και 132-133· τα συμπληρώνω εδώ με τα νέα τεκμήρια που προσκομίζει η Εύη Λιάτα στην υπό έκδοση μελέτη της Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου στις αρχές του 18ου αιώνα.

Τραθήγματα τών τυπογραφείων τῆς Βενετίας (1820-1847)

Ένα ακόμα βήμα για νά πλησιάσουμε τίς πραγματικότητες πού φαίνεται πώς ἐκφράζουν τά μεγάλα τραθήγματα τοῦ 1823, μᾶς ἐπιτρέπουν τά στοιχεία, ὅσα παρέχει τό Δελτίο τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας· μέ ἐξαίρεση πέντε ἀριθμούς πού εἶχε παρουσιάσει ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος, δέν ἔχουν, ὅσο γνωρίζω, ἐπισημανθεῖ ἀπό τή νεοελληνική ἔρευνα. Τά στοιχεία αὐτά καλύπτουν ἕνα μεγάλο τμήμα ἀπό τίς ἑλληνικές ἐκδόσεις τῶν βενετσιάνικων τυπογραφείων: 222 τίτλους ἀπό τοὺς 360 πού κυκλοφόρησαν τά χρόνια 1820-1847, τό 62%. Ἡ ἐπισημανσή τους ἐπιτρέπει νά ἀποκτήσουμε μιά πιό συγκεκριμένη εἰκόνα γιά ἀγνωστές μας πλευρές τῆς ἐκδοτικῆς πρακτικῆς στή Βενετία ὅπου παράγονται, σχεδόν ἀποκλειστικά, βασικές κατηγορίες βιβλίων· ἐκεῖνες, ἰδιαίτερα, πού ἀποτελέσαν τή ραχοκοκαλιά τῆς ἑλληνικῆς ἐκδοτικῆς ζωῆς τά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλά καί μεταγενέστερα: βιβλίον γιά τήν ἐκκλησιαστική λειτουργία, λαϊκό φυλλάδιο, παραδοσιακά ἀλφαριθμητικά καί ἀναγνωσματάρια ποικίλων μορφῶν. Κυρίως: ἀνατρέπει τίς τάξεις τῶν μεγεθῶν στίς ὁποῖες εἴμαστε συνηθισμένοι γιά τά τραθήγματα τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων. Ἐτσι, ἐνώ, ὅπως σημειώθηκε ἤδη, τό ὑψηλότερο τραθήγμα πού γνωρίζουμε γιά τά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι τά 5.000 ἀντίτυπα (γιά μιά, μόνο, ἐκδοση), καί γιά τά χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, ὡς τά 1832 (μέ ἐξαίρεση, πάντα, τίς ἐκδόσεις τῆς Βενετίας), τά 4.000 ἀντίτυπα (γιά δύο, μόνο, ἐκδόσεις), ἔχουμε, στά χρόνια 1820-1847, στή Βενετία, 41 ἐκδόσεις τῶν ὁποίων ἡ κυκλοφορία κυμαίνεται ἀνάμεσα στά 4.000 καί στά 150.000 ἀντίτυπα (βλ. πίνακα III).

Σημείωσα, πιό πάνω, ὅτι οἱ καινούριοι αὐτοὶ ἀριθμοὶ πού παρουσιάζονται τώρα, ἀνατρέπουν τίς τάξεις τῶν μεγεθῶν στίς ὁποῖες εἴμαστε συνηθισμένοι προκειμένου γιά τά τραθήγματα. Ἄς προσθέσουμε, ἐδῶ, ὅτι δέν ἀνατρέπουν τίς γνώσεις μας γιά τίς πραγματικότητες πού ἐξέφραζαν οἱ ἀπό παλαιότερα γνωστοὶ ἀριθμοί. Τίς ἐμπλουτίζουν, ὁμως, μέ νέα στοιχεία, πού ἐπιτρέπουν νά συλλάβουμε πραγματικότητες οἱ ὁποῖες προηγούμενα μᾶς διέφευγαν· μποροῦμε, ἔτσι, νά ἔχουμε μιά πληρέστερη εἰκόνα γιά τίς ἐκδοτικές καί, μέσα ἀπό αὐτές, γιά τίς κοινωνικές πολλαπλότητες καί ἀντιφάσεις πού ἐκφράζονται καί μέσα ἀπό τή διακίνηση τοῦ βιβλίου γιά νά ἀποδώσουν τίς ἀντιθετικές συνθήκες μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ἐξελίσσεται ἡ νεοελληνική κοινωνία. Ἰδιαίτερα φατίζονται οἱ πρωτοβάθμιες μορφωτικές καταστάσεις πού ἀντανακλῶνται στίς μεγάλες κυκλοφορίες τῶν τριῶν βιβλίων πού μᾶς ἀπασχολοῦν: Παιδαγωγία, Ὀκτωήχι, Ψαλτήρι.

Στό Δελτίο τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας βρίσκουμε χαρακτηριστικά στοιχεία γιά τίς ἐκδόσεις αὐτές πού καλύπτουν, μόνες τους, ὅλο τό φάσμα τῶν τραθημάτων ἀπό τά 16.000 ἀντίτυπα καί πάνω. Οἱ σχετικές πληροφορίες ἀφοροῦν: ἐφτά ἐκδόσεις τῆς «Χρήσιμης Παιδαγωγίας», ἀπό τίς ὁποῖες οἱ τέσσερις κυκλοφόρησαν: σέ 20.000 ἀντίτυπα ἡ μία, καί οἱ ὑπόλοιπες τρεῖς σέ, ἀντίστοιχα, 6.000,

Πίνακας III
ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1820 - 1847

ἀριθμός ἀντίτυπων	ἀριθμός ἐκδόσεων			Σύνολο
	1820 -1830	1831 -1840	1841 -1847	
60-450	3	4	2	9
500	3	1	4	8
600-900	1	2	1	4
1000	17	28	14	59
1200-1300	1	1	13	15
1500-1600	5	13	9	27
2000	5	20	17	42
2500	-	2	2	4
3000	1	6	6	13
3500	-	-	1	1
4000	-	3	9	12
5000	-	-	2	2
6000	1	4	1	6
9000	2	2	-	4
10000	2	2	1	5
12000	-	1	-	1
15000	-	1	-	1
16000	-	-	1	1
20000	-	2	2	4
50000	1	-	-	1
90000	-	1	-	1
100000	1	-	-	1
150000	1	-	-	1
Σύνολο	44	93	85	222

10.000 καί 150.000 ἀντίτυπα· ἑννέα ἐκδόσεις τῆς Ὀκτωήχου ἀπό τίς ὁποῖες δύο κυκλοφόρησαν σέ 6.000, δύο σέ 9.000 ἀντίτυπα καί ἀπό μιά σέ 600, 2.000, 5.000, 16.000 καί 100.000 ἀντίτυπα· τέλος, ὀκτώ ἐκδόσεις τοῦ Ψαλτηριοῦ, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ δύο σέ 6.000 ἀντίτυπα καί οἱ ὑπόλοιπες σέ 1.200, 4.000, 5.000, 9.000, 50.000 καί 90.000 ἡ καθεμία.

Στούς ἐπόμενους τρεῖς πίνακες συγκεντρώνονται τά στοιχεία αὐτά, συνδυασμένα μέ ὄλες τίς γνωστές μας ἐνδείξεις γιά ἐκδόσεις τῶν τριῶν βιβλίων στήν περίοδο πού καλύπτει τό Δελτίο τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας. Μέ παῦλες (-) δηλώνονται οἱ ἐκδόσεις τῶν ὁποίων τό Δελτίο δέν σημειώνει τό τραθήγμα. Ἡ ἔνταξη τῶν τελευταίων αὐτῶν ἐκδόσεων στούς πίνακές μας ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε, ὄχι δέβαια μέ ἀκρίβεια ἀλλά, πάντως, κατά προσέγγιση, τή συνολική διάδοση κάθε βιβλίου στά ἀντίστοιχα χρόνια - πράγμα πού εἶναι, τελικά, καί τό ζητού-

μενο από τή σκοπιά πού ενδιαφέρει τόν ιστορικό. Για τόν λόγο αυτό χρειάζεται, άλλωστε, νά σημειωθεί ότι οι εκδόσεις τών τριών βιβλίων πού γνωρίζουμε θετικά, πρέπει νά αποτελούν ένα, μόνο, τμήμα από εκείνες πού έκυκλοφόρησαν στά χρόνια πού μās ενδιαφέρουν. Όρισμένες πυκνότητες μέσα στό χρόνο, πού εμφανίζονται στους πίνακες IV, V και VI, συνδυαζόμενες μέ τίς μακρές έκδοτικές παύσεις, πού επίσης παρουσιάζονται εκεί, συνηγορούν πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση²⁰.

Πίνακας IV
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑΣ
ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ (1821-1847)

1823 (ἐκδ. Γλυκῆ)	150.000 ἀντίτυπα
1829 (ἐκδ. Γλυκῆ)	-
1829 (ἐκδ. Andreola)	-
1830 (ἐκδ. Antonelli)	-
1830 (ἐκδ. Γλυκῆ)	-
1832 (ἐκδ. Γλυκῆ)	20.000 ἀντίτυπα
1839 (ἐκδ. Φοίνικος)	20.000 ἀντίτυπα
1842 (ἐκδ. Γλυκῆ)	20.000 ἀντίτυπα
1842 (ἐκδ. Φοίνικος)	20.000 ἀντίτυπα
1844 (ἐκδ. Γλυκῆ)	6.000 ἀντίτυπα
1844 (ἐκδ. Γλυκῆ)	10.000 ἀντίτυπα
1846 (ἐκδ. Γλυκῆ)	-

Πίνακας V
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΚΤΩΗΧΟΥ
ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ (1821-1847)

1822 (ἐκδ. Γλυκῆ)	6.000 ἀντίτυπα
1823 (ἐκδ. Γλυκῆ)	100.000 ἀντίτυπα
1830 (ἐκδ. Γλυκῆ)	2.000 ἀντίτυπα
1830 (ἐκδ. Andreola)	9.000 ἀντίτυπα
1830 (ἐκδ. Antonelli)	-
1832 (ἐκδ. Γλυκῆ)	6.000 ἀντίτυπα
1834 (ἐκδ. Γλυκῆ)	-
1836 (ἐκδ. Andreola)	600 ἀντίτυπα
1839 (ἐκδ. Φοίνικος)	9.000 ἀντίτυπα
1842 (ἐκδ. Γλυκῆ)	16.000 ἀντίτυπα
1844 (ἐκδ. Γλυκῆ)	5.000 ἀντίτυπα
1845 (ἐκδ. Φοίνικος)	-

Πίνακας VI
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΨΑΛΤΗΡΙΟΥ
ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ (1821-1847)

1823 (ἐκδ. Γλυκῆ)	50.000 ἀντίτυπα
1829 (ἐκδ. Γλυκῆ)	-
1830 (ἐκδ. Andreola)	9.000 ἀντίτυπα
1830 (ἐκδ. Antonelli)	-
1832 (ἐκδ. Γλυκῆ)	6.000 ἀντίτυπα
1836 (ἐκδ. Andreola)	6.000 ἀντίτυπα
1839 (ἐκδ. Φοίνικος)	90.000 ἀντίτυπα
1842 (ἐκδ. Γλυκῆ)	1.200 ἀντίτυπα
1844 (ἐκδ. Γλυκῆ)	4.000 ἀντίτυπα
1845 (ἐκδ. Φοίνικος)	-
1846 (ἐκδ. Γλυκῆ)	5.000 ἀντίτυπα

Έχουμε, δηλαδή, γιά μιά περίοδο 25-26 χρόνων, 12 τουλάχιστον εκδόσεις τῆς Παιδαγωγίας, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ ἑπτὰ κυκλοφόρησαν σέ ἕνα συνολικό ἀριθμό 246.000 ἀντίτυπων· 12, τουλάχιστον, εκδόσεις τῆς Ὀκτωήχου, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ ἑννέα κυκλοφόρησαν σέ 153.600 ἀντίτυπα· καί 11, τουλάχιστον, εκδόσεις τοῦ μικροῦ Ψαλτηριοῦ, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 8 κυκλοφόρησαν σέ 171.200 ἀντίτυπα.

Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοί, στά καθέκαστά τους καί στό σύνολό τους, εἶναι ἐντυπωσιακοί. Δείχνουν ὅτι, μέσα σέ ἕνα τέταρτο αἰώνα, τρεῖς μόνο τίτλοι τῆς ἑλληνικῆς βιβλιοπαραγωγῆς πραγματοποιήσαν στίς 24 ἀπό τίς γνωστές μās ἐπανεκδόσεις τους μιά συνολική κυκλοφορία 570.800 ἀντίτυπων. Καί ἀγνοοῦμε τὰ τραβήγματα ἄλλων ἔντεκα, τουλάχιστον, ἐπανεκδόσεων τῶν ἰδίων βιβλίων, τό ἴδιο διάστημα. Οἱ ἔντεκα αὐτές ἐπανεκδόσεις ἀντιπροσωπεύουν τό 31,4% τοῦ συνόλου. Οἱ μεγάλες διαφορές στους ἀριθμούς πού διαθέτουμε γιά τὰ τραβήγματα τοῦ καθενός ἀπό τὰ τρία βιβλία δέν μās ἐπιτρέπουν νά θεωρήσουμε αὐτόματα ὅτι τὰ τραβήγματα πού ἀγνοοῦμε ἀντιπροσωπεύουν κι αὐτά τό 31,4% τοῦ συνόλου τῶν τραβηγμάτων. Ἄν εἶταν ἔτσι, τότε ἡ κυκλοφορία τῶν τριανταπέντε ἐπανεκδόσεων θά ἀνερχόταν σέ 706.000 ἀντίτυπα περίπου. Δέν νομίζω ὅτι μποροῦμε νά συγκρατήσουμε τόν τελευταῖο αὐτό ἀριθμό χωρίς κάποια ἐπεξεργασία. Γιατί στή συγκρότησή του παρεμβαίνουν καί τὰ μεγάλα τραβήγματα τοῦ 1823, τὰ ὁποῖα μένει, τώρα, νά ἀντιμετωπίσουμε συγκεκριμένα.

Τά μεγάλα τραβήγματα τοῦ 1823

Πραγματικά, ἀκόμα καί μέσα στά ὑψηλά τραβήγματα πού μās ἀποκαλύπτουν οἱ βενετσιάνικες πηγές, τὰ πενήντα, ἑκατό, ἑκατονπενήντα χιλιάδες ἀντίτυπα τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ψαλτηριοῦ, τῆς Ὀκτωήχου καί τῆς Παιδαγωγίας στά 1823, ἀποτελοῦν χυλιπητή ἐξαίρεση καί (μαζί μέ τὰ 90.000 ἀντίτυπα τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ψαλτηριοῦ τοῦ 1839) ἐμφανίζονται σάν ἀριθμοὶ μοναδικοί. Ὅχι ὁμως καί ἀνεξήγητοι.

Ὅπως ἡ μοναδικότητα τοῦ ὁποῦ ἱστορικοῦ - ποσοτικοῦ ἢ στατιστικοῦ χαρακτήρα - στοιχείου, ἔτσι καί ἡ μοναδικότητα τῶν τριῶν τραβηγμάτων τοῦ 1823, εἶναι δυνατό νά ἐρμηνευθεῖ σάν ἕνα ἐξαιρετικό φαινόμενο πού προκλήθηκε ἀπό τυχαία, ἑξωτερικά, περιστατικά. Ὅμως, τελικά, δέν μπορεῖ παρά νά ἐντάσσεται σέ κάποιες κανονικότητες, τίς ὁποῖες πρέπει νά προσπαθοῦμε, κάθε φορὰ, νά ἐπι-

20. Έχουμε, π.χ., 4 εκδόσεις τῆς Παιδαγωγίας στά δύο χρόνια 1829-1830, δύο εκδόσεις τό 1842 κι ἄλλες δύο τό 1844, ἐνῶ γιά τὰ ἑξὶ συνεχῆ χρόνια 1833-1838 ἢ γιά ἄλλα μικρότερα διαστήματα σεν γνωρίζουμε οὔτε μιά. Τό πιθανότερο εἶναι πῶς κάποιες εκδόσεις λανθάνουν, πού θά ἰσορροποῦσαν τήν κατάστασι. Πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση συνηγορεῖ καί ὁ ρυθμός μέ τόν ὁποῖο ἐμπεριλαμβάνονται οἱ γνώσεις μās γιά τίς εκδόσεις τῶν ὀλιγοσέλιδων ἢ τῶν πύθ συχνά ἐπανεκδιδόμενων βιβλίων. Ἐνδεικτικά σημειῶνω πῶς στή Βιβλιογραφία Γκίνη-Μέξια ἀναγράφονται μόνο 13 ἀπό τίς 35 γνωστές μās εκδόσεις τῶν τριῶν βιβλίων πού μās ἀπασχολοῦν ἐδῶ. 16 ἄλλες ἔγιναν γνωστές ἀπό μεταγενέστερες πρροσθήκες, ἐνῶ 6, πού λανθάνουν ἀκόμα, τίς γνωρίζουμε μόνο ἕμμεσα, ἀπό τὰ στοιχεία τῶν Δελτίων τῆς ἀστροιακῆς λογοκρισίας.

σημαίνουμε. Άν ή μοναδικότητα ενός ιστορικού φαινομένου θεωρηθεί στιγμιαία εκδήλωση και τοποθετηθεί σε προοπτικές της μικρής ή της ελάχιστης ιστορικής διάρκειας, τότε είναι πολύ πιθανό πώς θα αντιμετωπιστεί σαν εξαίρεση, έργο της τύχης ή θαύμα της φύσεως - ή, ακόμα, τό είδαμε κι αυτό, σαν τυπογραφικό λάθος. Άν, αντίθετα, τό τυχαίο ή τό εξαιρετικό, ή ισχυρή ιδιαιτερότητα, τοποθετηθούν, σωστά, στην προοπτική της μέσης ή της μακράς ιστορικής διάρκειας, τότε εντάσσονται σε ένα έναιο σύνολο και μετέχουν στίς κανονικότητες πού χαρακτηρίζουν τούς ρυθμούς της λειτουργίας του.

Στήν περίπτωση μας τήν κανονικότητα τήν εκφράζει ό ρυθμός και τό επίπεδο της κυκλοφορίας του κάθε βιβλίου, ή της κάθε ομάδας ομοειδών βιβλίων, σε μία χρονική περίοδο πού εκτείνεται σε πέντε ως δεκαπέντε μέ είκοσι χρόνια. Τό έξωτερικό στοιχείο πού προκαλεί τίς ιδιαιτερότητες πού μας απασχολούν, τά μεγάλα τραθήγματα του 1823, τό συγκροτούν οι νέες εκδοτικές πραγματικότητες πού δημιούργησε, άπότομα, ή Έπανάσταση του 1821. Έχουμε και εδώ ένα τυπικό παράδειγμα συνέχειας των παραδοσιακών λειτουργιών· ή συνέχεια όμως αυτή, κάτω από τήν πίεση της συγκυρίας, εκδηλώνεται και μέσα από άπότομες μεταπτώσεις και ενλλαγές των επιμέρους στοιχείων πού διαμορφώνουν τίς τελικές της ισορροπίες.

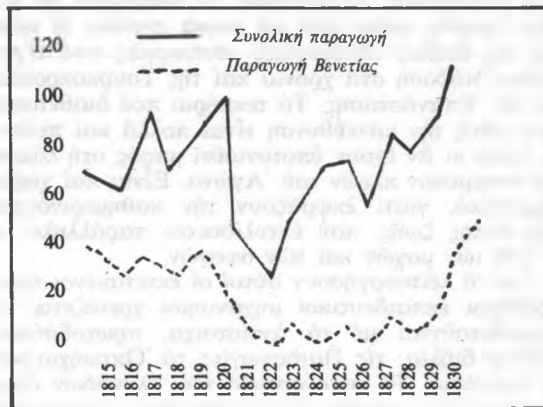
Άς δούμε, πρώτα, τίς επιπτώσεις της Έπανάστασης του 1821 στην ελληνική εκδοτική κίνηση. Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι παρατηρείται μία κάθετη πτώση της βιβλιοπαραγωγής: από τό επίπεδο των 80, 90, 100 τίτλων τό χρόνο στο όποιο είχε φτάσει ή παραγωγή τά τελευταία πέντε χρόνια πριν από τήν Έπανάσταση, περνούμε, άπότομα, στους 36 τίτλους για τό 1821, στους 26 για τό 1822, στους 36 για τό 1823· από τό 1824 αρχίζει μία άνοδική τάση, αλλά μόνο στα 1829-1830 ή παραγωγή θά φτάσει ξανά στα προεπαναστατικά επίπεδα²¹. Πιο έντυπωσιακή είναι ή περίπτωση της Βενετίας: από τό 1815 ως τό 1820 ή εκεί παραγωγή των ελληνικών βιβλίων κυμαίνεται ανάμεσα στους τριάντα και σαράντα τίτλους τό χρόνο. Μέ τήν Έπανάσταση πέφτει στους 9 τίτλους για τό 1821, στους 3 για τό 1822, στους 7 για τό 1823, κι ύστερα άτονει ως τό 1829: δύο ως πέντε τίτλοι τό χρόνο, μέ μηδέν παραγωγή στα χρόνια 1824 και 1826. Κάποια άνοδος παρατηρείται τό 1829 (12 τίτλοι)· μόνο από τό 1830 ή Βενετία φτάνει στα προεπαναστατικά της επίπεδα.

Πιο σημαντική είναι ή πτώση της ετήσιας ποσοστιαίας συμμετοχής των τυπογραφείων της Βενετίας στη συνολική βιβλιοπαραγωγή. Άπό τό 35-55% της πενταετίας 1815-1820 περνάμε, ξαφνικά, στο 0-15% για τά χρόνια 1821-1828· για πέντε από τά χρόνια αυτά τό ποσοστό πέφτει σε κάτω από 6%. Τό βενετσιάνικο τυπογραφείο των Γλυκήδων, όπου τυπώθηκαν, τό 1823, τά τρία βιβλία μέ τά μεγάλα τραθήγματα, ύφίσταται κι αυτό τίς συνέπειες της

21. Άπό τό 1821 και ύστερα τά ελληνικά διοικητικά έντυπα αρχίζουν νά αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό ποσοστό της βιβλιοπαραγωγής. Χωρίς αυτά οι αριθμοί πού αναφέρθηκαν για τά χρόνια 1821-1823 θά ήταν ακόμα πιο χαμηλοί.

νέας κατάστασης. Άπό τούς 25-35 τίτλους τό χρόνο πού έβγαζε τήν περίοδο 1815-1820, πέφτει, στα χρόνια 1821-1827, σε μία μέση ετήσια παραγωγή τριών τίτλων, από τούς οποίους πολλοί αντιπροσωπεύουν λιγοςέλιδα φυλλάδια²².

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ 1815 - 1830

Σημ. Ο υπολογισμός έγινε μέ βάση τούς τίτλους (και όχι τούς τόμους) πού κυκλοφόρησαν κάθε χρόνο.

Έτσι, από 1821-1822, ένα μεγάλο τυπογραφείο, πού κατασκευάζε και τύπωνε δεκάδες χιλιάδες σελίδες τό χρόνο, βρέθηκε, ξαφνικά, σε άπραξία, μόλις στην Τουρκοκρατούμενη Ανατολή εκδηλώθηκε ή Έλληνική Έπανάσταση και τά παρεπόμενά της: μερική άποδιάρθρωση των έμπορικών δικτύων μέσα από τά όποια γινόταν και ή διάθεση των έντύπων· δυσκολίες στίς επικοινωνίες· νέα κινητικότητα σημαντικών πληθυσμιακών ομάδων· τέλος, ή γενική άνασφάλεια. Ένας από τούς λόγους της άπραξίας αυτής θά πρέπει νά ήταν και ή πλήρης άποδιάρθρωση, για μερικά χρόνια, του ιδιότυπου αλλά πολύ εκτεταμένου εκπαιδευτικού δικτύου (μέ εξαίρεση, όπως θά δούμε, τή χαμηλότερη βαθμίδα του) πού μέ τή μορφή σχολείων, άκαδημιών, γυμνασίων, ή άλλων, πιο άτυπων, καταστάσεων, κάλυπτε τίς μορφωτικές ανάγκες των ελληνόπουλων.

Στά χρόνια πού προηγούνται από τήν Έπανάσταση ή παραγωγή του τυπογραφείου των Γλυκήδων κινείται γύρω από τέσσερις βασικούς άξονες: εκκλησιαστικές εκδόσεις, λαϊκές φυλλάδες, σχολικά έγχειρίδια, λόγιο βιβλίο. Οι νέες καταστάσεις πού διαμορφώθηκαν μέ τήν Έπανάσταση άποδιοργανώνουν τό κοινό πού απορροφούσε τίς εκδόσεις αυτές - μέ μία, πάντως, μεγάλη εξαίρεση: τό κοινό πού συγκροτούν οι μικροί μαθητές, είτε αυτοί φοιτούν σε κοινά σχολεία, είτε παρακολουθούν, σε μικρές ομάδες ή άτομικά, τά μαθήματα των άλφαθητιστών ή των παιδαγωγών, όπως αποκαλούσαν, τότε, αυτούς πού δίδασκαν τά πρώτα γράμματα.

22. Όλοι αυτοί οι αριθμοί είναι επίδεικτικοί τροποποιήσεων, στο μέτρο πού θά επισημαίνονται έντυπα πού παραμένουν, ακόμα, άθησαύριστα. Δέν φαίνεται όμως πώς τά νέα εδρήματα θά είναι τόσο πολλά ώστε νά τροποποιήσουν αισθητά και τίς ποσοστιαίες αναλογίες.

Καί στίς ἐπαναστατημένες περιοχές (πού, βέβαια, δέν αποτελοῦν ὅλες καί ταυτόχρονα πεδία μαχῶν: ὑπάρχουν πάντα οἱ μεγαλύτερες ἐκτάσεις τῶν μετόπισθεν) καί, πολύ περισσότερο, σέ περιοχές πού ἐθίχτηκαν λιγότερο ἢ καθόλου ἀπό τήν Ἐπανάσταση (νησιά, μεγάλα τμήματα τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· κι ἀπό τήν ἄλλη τά Ἐφτάνησα καί οἱ παροικίες) ἡ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση ἐξακολουθεῖ νά παρέχεται σέ μεγάλη ἔκταση, μέσα ἀπό τά κοινά σχολεῖα ἢ μέσα ἀπό τίς ἄτυπες παιδευτικές λειτουργίες πού εἶχαν μεγάλη διάδοση στά χρόνια καί τῆς Τουρκοκρατίας καί τῆς Ἐπανάστασης. Τά τεκμήρια πού διαθέτουμε πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση εἶναι πολλά καί πειστικά, ἔστω κι ἂν ἔχουν ὑποτονισθεῖ μπρὸς στή λάμψη τῶν πολεμικῶν κλεῶν τοῦ Ἀγῶνα. Εἶναι καί χαρακτηριστικὰ, γιατί ἐκφράζουν τήν καθημερινότητα μᾶς ἄλλης ζωῆς, πού ἐκτυλίσσεται παράλληλα μέ τή ζωὴ τῶν μαχῶν καί τῶν σφαγῶν.

Γιὰ νά λειτουργήσουν αὐτοὶ οἱ ἐκτεταμένοι πρωτοβάθμιοι ἐκπαιδευτικοὶ μηχανισμοὶ χρειάζεται νά τροφοδοτοῦνται μέ τὰ ἀντίστοιχα, πρωτοβάθμια, σχολικά βιβλία: τίς Παιδαγωγίες, τὰ Ὀκτωήχια καί τὰ Ψαλτήρια. Τό τυπογραφεῖο τῶν Γλυκῆδων εἶναι τό μόνο πού μπορεῖ νά ἱκανοποιήσει, ἐκεῖνη τήν ἐποχὴ, αὐτές τίς ἀνάγκες: σέ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας καί τῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ καί λίγο ἀργότερα, τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας ἔχουν τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς ἐκδόσεως αὐτῶν τῶν βιβλίων· καί τὴν ἐποχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει, τό μόνο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο πού λειτουργεῖ στή Βενετία εἶναι τό τυπογραφεῖο τοῦ Γλυκῆ.

Ὅπως σημείωσα ἤδη, τό τυπογραφεῖο αὐτὸ περνᾷ, ἐκεῖνα τὰ χρόνια, μιά περίοδο ἀπραξίας πού προκαλεῖται αἰφνίδια, ἀπὸ τελείως ἐξωτερικοὺς λόγους, σέ μιά στιγμή ἀνόδου τῶν ἐργασιῶν του. Μποροῦμε νά θεωρήσουμε ὅτι, τρεπόμενο πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς μόνης σημαντικῆς ζήτησης πού ἐμφανίζεται στή βιβλιαγορὰ, ἀξιοποιεῖ καί τὴ μόνη σοβαρὴ ἐκδοτικὴ δυνατότητα πού τοῦ παρέχεται: πραγματοποιώντας, μέ κάποιο ἀντίκρισμα, τὰ μεγάλα τραβήγματα τοῦ 1823, διατηρεῖ τό ρυθμὸ τῶν ἐργασιῶν του σέ ἓνα ὑποφερτὸ ἐπίπεδο, ὥσπου νά ἡρεμήσουν τὰ πράγματα καί νά ξαναμποῦν σέ κανονικὸ ρυθμὸ. Τίς τεχνικὲς δυνατότητες τίς εἶχε: ἡ ἐργασία καί οἱ δαπάνες πού ἀπαιτήθηκαν γιὰ τὴν παραγωγή τόσο μεγάλων ποσοτήτων τό 1823, βρίσκονται σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὴν ἐργασία καί τίς δαπάνες πού ἀπαιτήθηκαν γιὰ τὴ συνολικὴ παραγωγή τοῦ ἴδιου τυπογραφείου τό 1819· τό ἴδιο ἰσχύει καί γιὰ τίς δυνατότητες ἀποθήκευσης: ἡ παραγωγή τοῦ 1819 δέν εἶταν, μόνο, πιὸ πολυδάπανη, εἶταν καί ὀγκωδέστερη ἀπὸ τὴν παραγωγή τοῦ 1823.

Πραγματοποιώντας τόσο μεγάλα τραβήγματα ὁ Γλυκῆς δέν ξεφεύγει ἀπὸ τίς κανονικότητες τῶν ἐκ-

23. Τό τυπογραφεῖο τοῦ Θεοδοσίου σταματᾷ, οὐσιαστικά, τὴ λειτουργία του στὰ 1820· γνωρίζουμε μᾶ, μοναδικὴ του, ἔκδοση τό 1824· βλ. Γ. Πλουμίδης, *Τὸ βενετικὸν τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καί τοῦ Πάνου Θεοδοσίου*, Ἀθ. 1969, 143· οἱ ἑλληνικὲς ἐκδόσεις τοῦ Andreola καί τοῦ Antonelli ἀρχίζουν στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1820.

Ξυλογραφία
ἀπὸ τὴν
«Παιδαγωγία»

δοτικῶν ρυθμῶν τῆς ἐποχῆς του. Θὰ θέλαμε, βέβαια, νά γνωρίζουμε τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν ἀντιτύπων στὸν ὅποιο κυκλοφοροῦσαν οἱ ἐκδόσεις τῆς Παιδαγωγίας, τῆς Ὀκτωήχου καί τοῦ Ψαλτηριοῦ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας καί ἰδιαίτερα τὴν τελευταία, τουλάχιστον, δεκαετία πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα· θὰ μπορούσαμε ἔτσι νά διαπιστώσουμε ἂν καί σέ ποῖο βαθμὸ ὁ Γλυκῆς ἀνέβασε τὴν παραγωγή στὰ 1823. Ἀλλὰ καί τὰ λίγα πού γνωρίζουμε καί τὰ ὅσα μαθαίνουμε, τώρα, ἀπὸ τὰ Δελτία τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας μᾶς ὀδηγοῦν πρὸς τὴν οὐσιαστικὴ πλευρὰ τοῦ φαινομένου πού μᾶς ἀπασχολεῖ, δηλαδὴ πρὸς τίς τελικὲς εὐθυγραμμίσεις πού πραγματοποιοῦνται μέσα ἀπὸ τὴ διάρκεια καί τὴν ἐπανάληψη.

Ἐχω σημειώσει καί ἄλλου πῶς τὴν παραγωγή τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας (ἀλλὰ καί ἀργότερα, ὡς τὸν προχωρημένο 19ο αἰῶνα) τὴν χαρακτηρίζει ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἐπανεκδόσεων μᾶς μικρῆς, σχετικᾶ, ὁμάδας παραδοσιακῶν βιβλίων: οἱ ὑπολογισμοὶ πού εἶχα παρουσιάσει γιὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 15ο αἰῶνα ὡς τὸ 1790²⁴, ἔδειχναν πῶς οἱ ἐπανεκδόσεις ἀντιπροσώπευαν τὸ 70% περίπου τῆς συνολικῆς παραγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου αὐτῆς τῆς περιόδου· μέ τὰ νέα βιβλιογραφικὰ δεδομένα πού προέκυψαν τὰ τελευταία πέντε χρόνια, τό ποσοστὸ πλησιάζει, τώρα, τὸ 75%.

Ἔτσι, ἂν θέλουμε νά ἔχουμε μιά σωστὴ εἰκόνα γιὰ τὴν κυκλοφορία ἐνός βιβλίου, δέν πρέπει νά περιοριστοῦμε στὸ τραβήγμα τῆς μᾶς ἐκδόσεως, πού μπορεῖ νά εἶναι ἀποτέλεσμα τυχαίων διακυμάνσεων· πρέπει νά ἀναζητήσουμε τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ

24. Φ. Ἡλιού, *Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, Α' Ἀθ. 1973, 27 καί 29-30.

των αντίτυπων που κυκλοφόρησαν σε μία συγκεκριμένη περίοδο, μέσα από τις αλληπάλληλες επανεκδόσεις του ίδιου βιβλίου. Έτσι μόνο, άλλωστε, αποκτά κάποιο νόημα και η έρευνα για τα τραβήγματα. Γιατί εκείνο που ενδιαφέρει τον μελετητή δεν είναι τόσο η άπλη ικανοποίηση κάποιας τυχαίας περιέργειας, όσο η μετατροπή των τεκμηρίων που διαθέτει (στην περίπτωση μας: για τα τραβήγματα), σε δείκτες που θα του επιτρέψουν να μετρήσει τις πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου που τον απασχολεί (εδώ: την επίδραση του βιβλίου στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής και το βαθμό της διαφορικής συμμετοχής των ποικίλων κοινωνικών ομάδων στα κινήματα των ιδεών και της παιδείας, όπως αυτά εκφράζονται με τις διαμεσολαβήσεις του βιβλίου²⁵).

Έτσι και τα μεγάλα τραβήγματα του 1823 χρειάζεται να ενταχθούν στη χρονική διάρκεια που θα πρέπει να απαιτήθηκε για την απορρόφηση τους από την αγορά. Ο Γλυκίης μπορεί να τύπωσε 150.000 Παιδαγωγίες, 100.000 Όκτωήγια και 50.000 Ψαλτήρια το 1823. Αλλά, απ' ό,τι γνωρίζουμε, Παιδαγωγία και Ψαλτήρι ξανατύπωσε μόνο το 1829²⁶, και Όκτωήχο το 1830. Δεν έχουμε στοιχεία που θα επέτρεπαν συγκρίσεις με τα τραβήγματα της προεπαναστατικής περιόδου, όπου, κατά τεκμήριο, η τάξη των μεγεθών θα ήταν πιο συγγενική. Πάντως οι αριθμοί που διαθέτουμε για τις βενετσιάνικες εκδόσεις των τριών βιβλίων σε μεταγενέστερα χρόνια είναι χαρακτηριστικοί. Θά σημειώσω από τώρα ότι ανάγονται σε χρόνια όπου στο χώρο των βιβλίων αυτής της κατηγορίας έχουν σημειωθεί σημαντικές ανακατατάξεις: το μονοπώλιο της Βενετίας έχει πια εξουδετερωθεί· οι τίτλοι των αλφαριθμητικών και των παρεμφερών εκδόσεων έχουν πολλαπλασιαστεί και εκδίδονται, με μεγαλύτερη πυκνότητα, σε όλα τα ελληνικά τυπογραφεία, που είναι τώρα και πολυαριθμότερα και πιο αναπτυγμένα μέσα στο γεωγραφικό χώρο· τέλος, και παρά τις αντιδράσεις που σημειώνονται, το συγκεντρωτικό σύστημα της ελληνικής παιδείας, που αρχίζει να διαμορφώνεται στα χρόνια του Καποδίστρια, τείνει προς τον εξοβελισμό της Όκτωήχου και του Ψαλτηριού από τη διδασκαλία.

Παρ' όλα αυτά: υπάρχει μία έκδοση του Ψαλτηριού, στα 1839, από το τυπογραφείο του Φοίνικος, με πολύ ύψηλο τραβήγμα: 90.000 αντίτυπα²⁷. Άς πούμε ότι ανήκει κι αυτή στις «έξαιρέσεις». Πάντως δυό εκδόσεις Ψαλτηριών μέσα στην τριετία 1830-1832 κυκλοφόρησαν σε ένα συνολικό αριθμό 15.000 αντίτυπων²⁸ και υπάρχει, το ίδιο διάστημα, μία τρίτη έκδοση της οποίας αγνοούμε το τραβήγμα. - Μέσα στην ίδια τριετία, 1830-1832, τρεις εκδόσεις της Όκτωήχου κυκλοφόρησαν, συνολικά,

σε 17.000 αντίτυπα²⁹ και υπάρχει, και στην περίπτωση αυτή, άλλη μία μαρτυρημένη έκδοση, στα ίδια χρόνια, της οποίας αγνοούμε το τραβήγμα. Λίγο αργότερα, σε ένα διάστημα έξι χρόνων, 1839-1844, τρεις εκδόσεις της Όκτωήχου κυκλοφορούν, συνολικά, σε 30.000 αντίτυπα³⁰. - Τέλος, μέσα σε τέσσερα χρόνια, 1839-1842, τρεις εκδόσεις της Παιδαγωγίας κυκλοφόρησαν, συνολικά, σε 60.000 αντίτυπα³¹.

Μέσα σ' αυτή την προοπτική, τα μεγάλα τραβήγματα του 1823 παύουν να φαίνονται υπερβολικά ή «φανταστικά»: εντάσσονται, όμως, στους κανονικούς ρυθμούς της παραγωγής των ελληνικών βιβλίων της εποχής τους.

Φυσικά, όπως πάντα σε τέτοιες περιπτώσεις, δεν θά πρέπει να αποκλείσουμε εκ των προτέρων κάποιες άλλες εξηγήσεις - από το λάθος ως την πλαστή δήλωση - που ίσως μας διαφεύγουν από ελληνική σχετικών στοιχείων. Το γεγονός παραμένει ότι ο Γλυκίης δήλωσε αυτές τις ποσότητες στις αρχές όπου έδηλωνε μόνιμα τα τραβήγματά του, σε ανθρώπους, δηλαδή, που είχαν πείρα από την καθημερινή εκδοτική πρακτική· και οι αρχές αυτές, οι άνθρωποι αυτοί, κατάγραφαν τη δήλωσή του χωρίς να αντιδράσουν, και επιπλέον την δημοσίευσαν. Θά πρέπει αυτό να σημαίνει ότι αριθμοί που για μας, τους ελάχιστα πληροφορημένους γι' αυτά τα θέματα, φαίνονται, ίσως, υπερβολικοί, από τους σύγχρονους, και μάλιστα τους αρμόδιους, θεωρήθηκαν φυσιολογικοί.

Υπάρχει, άλλωστε, ένα ακόμη τεκμήριο που οδηγεί στην επιβεβαίωση των αριθμών του 1823: τον ίδιο χρόνο ο Γλυκίης κυκλοφόρησε μία έκδοση της Γραμματικής του Λάσκαρη σε 10.000 αντίτυπα³². Η αναλογική σχέση ανάμεσα στο τραβήγμα αυτό και στα τραβήγματα, τον ίδιο χρόνο, του Ψαλτηριού, της Όκτωήχου και της Παιδαγωγίας, όπως άλλωστε και η αναλογική σχέση ανάμεσα στα τραβήγματα των τριών αυτών βιβλίων (50, 100, 150.000 αντίτυπα), επιβεβαιώνεται από δσα στοιχεία διαθέτουμε για τις ποσοστιαίες αναλογίες που παρουσιάζει η κυκλοφορία τους. Το πιο εύγλωττο παράδειγμα, που είναι και τό, χρονικά, πλησιέστερο προς τα φαινόμενα που μας απασχολούν, τό φέρνει η παραγγελία που απευθύνει ο Γερούσης, ένας έμπορος από την Τεργέστη, στο τυπογραφείο των Γλυκίδων, τό 1832. Ο Γερούσης παραγγέλνει, μονοκοπανιάς: 200 Γραμματικές του Λάσκαρη· 600 Ψαλτήρια· 2.500 Όκτωήχους και 4.000 Παιδαγωγίες³³. Σάν να είχε αποτυπώσει, στην παραγγελία του, τις αναλογίες των τραβηγμάτων των τεσσάρων αυτών βιβλίων τό 1823.

28. *Elenco...* 1830, αρ. 253, και 1833, αρ. 517.

29. *Elenco...* 1830, αρ. 243, 412, και 1833, αρ. 488.

30. *Elenco...* 1839, αρ. 806· 1843, αρ. 1651, και 1845, αρ. 479.

31. *Elenco...* 1839, αρ. 812· 1842, αρ. 330, και 1843, αρ. 1657.

32. *Elenco...* 1823, αρ. 838.

33. Άγγελική Γαβαθά-Παναγιωτοπούλου, «Μεταβίβαση κυριότητας και έμπορική επέκταση του τυπογραφείου Γλυκίη», *Ο Έρανος* 8, 1970, 150.

25. Βλ. Φ. Ήλιου, *Σημειώσεις*, δ.π., σ. 102 έξ.

26. Στα 1830 ακόμα, ένας έμπορος από την Τεργέστη, ο Α. Αντωνόπουλος, στέλνει στην Ελλάδα 400 αντίτυπα από την έκδοση της Παιδαγωγίας του 1823 (βλ. Άρχείο του Όρφανοτροφείου της Αίγινας· Έθνική Βιβλιοθήκη, Τμήμα χειρογράφων Ε 2208).

27. *Elenco delle opere stampate e pubblicate in Venezia e nelle provincie Venete nel' anno 1839*, αρ. 825.

αι γραμματα ζωριζω

Μάξ Βέμπερ: συστηματική κοινωνιολογία και μεθοδολογία

του Βασίλη Φίλια

'Εκδ. «Νέα Σύνορα», 'Αθήνα 1976, σσ. 251

Οι κοινωνικές επιστήμες στον τόπο μας είναι γενικά αναιμικές, με εγχώρια παραγωγή υποτονική και σκιώδη. Οι τάσεις ζωογέννησης, που, δειλά στην αρχή έντονα πιά ύστερα, εκδηλώθηκαν τα τελευταία χρόνια, όταν ξεπερνάνε τον ιδεολογικό τους επαρχιωτισμό και γίνονται ουσιαστικές, είναι σημάδια παρήγορα. Πρόδηλα, ένας επιφανειακός εκδοτικός οργανισμός (κυρίως μεταφράσεις ξένων έργων) δέν σημαίνει υποχρεωτικά και ουσιαστική επιστημονική παραγωγή.

Ο Max Weber, βέβαια, δέν ανήκει στους ελάσσονες κοινωνιολόγους· έντούτοις, τό έργο του μένει περίπου terra incognita στον τόπο μας. Η γνωστή έκδοση, του ΕΚΚΕ (Μ. Βέμπερ *Δοκίμια επί της θεωρίας των κοινωνικών επιστημών*, 'Αθήνα 72), δύο μεταφρασμένα βεμπεριανά κείμενα ('*Η επιστήμη ως επάγγελμα στο Αρχαίον οικονομικών και πολιτικών επιστημών* τ. 12-13, 'Αθήνα 1932-

1933 και '*Η πολιτική ως επάγγελμα*' 'Αθήνα 1954) και κάποιες σποραδικές, αποσπασματικές μελέτες (συνήθως εμπόλιμες σε συλλογικούς τόμους) δέν αναιρούν την προηγούμενη διαπίστωση. Συνεπώς, ό Φίλιας εισχωρεί σε σχεδόν παρθένα περιοχή για τά ελληνικά δεδομένα: γι' αυτό και οί κίνδυνοι που έλλοχεύουν είναι ιδιαίτερα απειλητικοί και τό βιβλίο, έχοντας χαρακτηρίρα εισαγωγής, φορτώνεται αύξημένες ευθύνες.

Ο συγγραφέας ήδη στον πρόλογο του αποκαλύπτει τίς προθέσεις και τίς άφεταιρίες του και προσδιορίζει τό στόχο του βιβλίου του: «Αυτό τό βιβλίο δίνει έμφαση (α) στην αντιμετώπιση του προβλήματος της διαπλοκής των κοινωνικών παραγόντων από τον Μάξ Βέμπερ, (β) καθώς και σε μερικές θεμελιώδεις γνωσιολογικές και μεθοδολογικές απόψεις του έργου του». Η όμολογία αυτή υποδηλώνει ταυτόχρονα και τό συγκεκριμένο τρόπο πρόσβασης στο έρ-

γο του Weber. Είναι μια νόμιμη και δυνατή, αλλά όχι και αποκλειστική, εισαγωγή στο έργο του Γερμανού κοινωνιολόγου. Τό βιβλίο χωρίζεται σε δύο ένισα μέρη, τά όποια άντιστοιχούν στα (α) και (β) του παραθέματος που προηγήθηκε.

Η άμοιβαία επίδραση των κοινωνικών παραγόντων εξετάζεται σε τέσσερις ένότητες:

1. Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

α. Η μαχρία άποσκοπεί στην καθυποταγή και στον έλεγχο των φυσικών δυνάμεων. Έχει χαρακτηρίρα έγκόσμιο και στόχους έξωθρησκευτικούς, που άντιστοιχούν στην ανάγκη ρύθμισης οικονομικών σχέσεων ή καθιέρωση «ταμπόν» είναι συγκεκριμένη έκφραση της προσπάθειας για τεχνητή άποστασιοποίηση, στεγανοποίηση, και, τελικά, διασφάλιση πραγμάτων, που αποτελούν άντικείμενα ιδιοκτησίας και κατοχής. Ανάλογα κι έξυπηρετώντας σκοπούς όλοένα πρακτικούς λειτουργεί κι ό τοτεμισμός. Ο Weber φαίνεται να πιστεύει ότι ή θρησκευτική δραστηριότητα γενικότερα δέν καθορίζεται από έσχατολογικές μεταφυσικές παραμέτρους, αλλά σχετίζεται με όρους της οικονομικής καθημερινότητας.

Σταδιακά μορφοποιείται ένας διυσιμός, μια άντιπαράθεση της φυσικής πραγματικότητας προς έναν αέξιδανικευμένο ύπερ-κόσμο» (σελ. 14). Αυτό σημαίνει τή φάση της μετάβασης της θρησκευτικότητας από τή μαχρία στην άνιμιστική της εκδοχή· εξέλιξη που συνοδεύεται από έντονες πολιτισμικές επιπτώσεις. Η διαδικασία κατασκευής προσωποποιημένων και μεταξύ τους άνταγωνιζόμενων θεοτήτων άρχισε ήδη να ξετυλίγεται με συνέπεια τή δημιουργία μονίμου και θεσμοποιημένου ίερατείου. Ο Weber έπισμαίνει οικονομικά κίνητρα σ' αυτή τή διαδικασία, που έχουν χαρακτηρίρα ύποκειμενικό, πρόκειται δηλαδή για άτομικές επιδιώξεις· δέν διακρίνει και δέν έντοπίζει όμως την πραγματική σχέση των σφαιρών θρησκείας-οικονομίας.

Στή μεταβατική πορεία από τον πολυθεισμό στην ούνιβερσαλιστική μονοθεϊστική άντίληψη διαπιστώνον-

και γραμματα γνωρίζω • και γραμμα

ται σχέσεις άντανάκλασης άνάμεσα στον κυρίαρχο, επίγειο μονάρχη και στον παντοδύναμο, μοναδικό, έπουράνιο θεό. Τό άν ό θεός έχει άνθρωπομορφική κατασκευή ή μένει άμορφος και άπρόσωπος άποτελεί συνάρτηση των συγκεκριμένων γεωπολιτικών και οικονομικών όρων. Στην Ιουδαϊκή μονοθεϊστική σύλληψη, πού σε εύρύτατες δοσολογίες διοχετεύθηκε στον χριστιανισμό και στον Ισλαμισμό, οι ένοποιημένες φυλές του Ίσραήλ στην πάλη τους προς τίς άλλες δυνάμεις της περιοχής βρίσκουν συμπαράστατή τή θεό της πολεμικής τους μοίρας, έναν Ίεχωβά-χαρισματικό πολεμικό ήγεμόνα στο χώρο της ανατολικής Ασίας ό θεός είναι άμορφος, ταυτίζεται με τόν ούρανο — «εύθεια άντανάκλαση του γεγονότος ότι στίς χώρες της ανατολικής Ασίας ή γονιμότητα της γής έξαρτιόταν άπειθειάς από τή βροχή και τήν ήλιοφάνεια, στοιχεία δηλαδή του άπρόσωπου ούρανού» (σελ. 17).

β. Η γένεση της πόλης δημιουργεί καινούρια περιρρέουσα άτμόσφαιρα και εύνοει μιá γοργή ανάπτυξη του διανοητικού στοιχείου, πού «άπομαχικοποιεί» τή θρησκευτικότητα. Η θρησκευτικότητα εκλογικεύεται μερικá όταν ό «άδανοούμενος της θρησκείας» (προφήτες, άπόστολοι) βλέπει τή μεταθανάτια λύτρωση σάν ύπέρβαση των έξωτερικών αντιφάσεων, σάν κεντρική νοηματοδότηση της ζωής και του κόσμου. Όταν ή λυτρωτική ιδέα σμασιολογικά φαίνεται νά ταυτίζεται με κάποια συγκεκριμένα, καθολικά συμφέροντα και (νά) τά επενδύει προστατευτικά, τότε τή σημασιοφορούν πλάτύτερα στρώματα πληθυσμού. Ο Weber θεωρεί ότι ή προοπτική έξάπλωσης της ιδέας της λύτρωσης σημαίνει στέρηση των διανοουμένων από τίς δυνατότητες ήσυχης πολιτικής επίδρασης. Η (μεταθανάτια) λυτρωτική ιδέα υποβοηθεί τή συμπιλίωση των κυριαρχούμενων με τά προνομιούχα στρώματα ταυτόχρονα υποκρύπτει μιá λανθάνουσα και σοβούσα «μνησικαχία», πού τρέφεται στο χώρο των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και πού εκφράζεται με τήν προσδοκία μελλοντικής τιμωρίας των καταπιεστών και δικαίωσης των καταπιεζομένων

γ. Τήν άρχική λειτουργία του μαγικού και άνιμιστικού στοιχείου τήν ύποκαθιστά βαθμιαία μιá εκδήλωση ήθικής-όρθολογικής θρησκευτικότητας καταλυτικό ρόλο σ' αυτή τή διαδικασία άλλαχτης παίζει ή πόλη, ως τόπος πού συγκεντρώνει άτομα, πού τά συντάσσει και τά στοιχίζει διαφοροποιώντας τα άποχαστικά από τίς άγροτικές συνθήκες διαβίωσης. Έτσι, ό Weber δείχνει ότι τά μικροστικά στρώματα — κυρίως οι χειροτέχνες — τείνουν νά ιδεοφορήσουν ήθιολογικές διδασκαλίες, πού κουβαλάνε λογικά και διανοητικά στοιχεία: τά άγροτικά στρώματα, όπως και τά κυρίαρχα γαιοκτηματικά, δέν ένθαρρύνουν μιá ήθική-λογική στάση άπέναντι στη θρησκεία, βολεύονται με τίς άνορθολογικές εκδηλώσεις της. Θεοκρατικές και αντιπολιτικές τάσεις ριζώνουν και καλλιεργούνται στο έδαφος πού προσφέρουν οι μορρωμένες κοινωνικές κατηγορίες. Όπωςδήποτε οι θρησκευτικές άρετηρίες δέν παρεμβάνουν καθοριστικά στη διαμόρφωση του τρόπου ζωής, όρουν μόνο δευτερογενώς, δέν προσδιορίζουν τήν οικονομική πλευρά της ζωής. Ο Φίλιπς, παραθέτοντας τή μομφή για έμπειρισμό, πού ό Πάρσονς προσάπτει στο Βέμπερ, δημιουργεί τά περιθώρια νά προσεγγίσει (ταχυντά) τόν Βέμπερ σε διλεκτικοϋλιστικές θέσεις.

Στο παράρτημα πού ακολουθεί ρίχνονται σύντομες αλλά έγκρίσιες ματιές στην ιστορική διαδρομή και στη διαδικασία έδραίωσης των κοινωνικών βάσεων της Ισραηλιτικής και κινεζικής θρησκείας: γίνονται επίσης διεισδυτικές άναφορές στα κοινωνιολογικά ισόδύναμα των Ινδικών θρησκείων. Η έξέταση της διστρωμάτωσης του λαού του Ίσραήλ, ή έρμηνευτική της σύγκρουσης-άντίθεσης μεταξύ των στοιχείων:

αα. Βορράς — άγρότες — λατρεία θεού γονιμότητας (Μπά-αλ)

ββ. Νότος — ποιμένες — λατρεία Ίεχωβά,

πού αναπτύσσεται στο πλαίσιο μιáς προόδου και γενικευμένης δικδικασίας ή όποία ολοκληρώνει τήν άστικοποίηση και πού λύνεται ιστορικά με ύπερίσχυση του Νότου,

άπόθρηση και περιθωριοποίηση, της άγροτικής λατρευτικής με παράλληλη επικράτηση της Ιεχωβίτικης θρησκείας, είναι από τίς καλύτερες στιγμές του βιβλίου.

2. Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

α. Διαφορίζεται ή νομική από τήν κοινωνιολογική διάσταση ενός κινήνα δικαίου ή δευτερο, συνδέεται με τή συλλογική κοινωνική ήρση και τόν πρακτικό της προσανατολισμό. Ο Weber διατυπώνει τήν άποψη ότι μιá συνείδηση όρθολογική έξειδικεύει μιá ιδέα Δικαίου και πραγματοποιεί τή διάκριση άνάμεσα σε fas (θεϊκή έντολή) και ius (νόμος πού τείνει νά έξισορροπήσει κάποια συγκρουόμενα συμφέροντα). Ο Weber πάντα επιφυλακτικά άπέναντι σε άνορθολογικές κατασκευές — δυσπιστεί μπροστά σε έννοιες με συναισθηματική ύψη (κίσθημα δικαίου, κίσθημα έντιμότητας) με τόν Ισχυρισμό ότι πρόκειται για «κίσθήματα» γενικά, δυσπροσδιόριστα και άσταθή. Έξάλλου, δέν άποδέχεται τήν ύπαρξη κάποιας καθολικής και δεσμευτικής αξιολογικής άναφοράς. Διαγράφει τή σχέση έθιμου-κανονικότητας της συμπεριφοράς, τίθετώντας με σαφήνεια τήν άποψη ότι οι ρυθμιστικότητες και οι νόμοι της πραγματικότητας, μέσα από τή διαλογή του χρόνου και από άργύσμετες ιστοριο-γενετικές διαδικασίες, κρυστάλλωνουν τή βάση όπου δομείται και συγκεκριμενοποιείται ή ιδέα του δικαίου.

Ο Weber ύποστηρίζει ότι λειτουργία διαπλαστική νέων ρυθμίσεων άσικών άτομα με κίσημένη νομική δεκτικότητα, πού επηρεάζουν τά ύπόλοιπα μέλη του συγκεκριμένου κοινωνικού μορρώματος. Η καταστημένη τάξη περνάει σε διαδικασία άνάιρεσης της μέσα από σύνδρομες και πολύπλοκες λειτουργίες «επιποίησης» — άποδοχής καινούριου Δέοντος — και «συναντίληψης». Ο Γερμανός κοινωνιολόγος, ένταχμένος στο κλίμα του νεοκινετισμού, άσκεί κριτική στους όπαδούς κυρίως της ιστορικής σχολής του δικαίου πού τονίζουν με έμφαση τή λειτουργία του έθιμου και θεοποιούν κάποια άδρανικά άναπτυσσό-

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

μενο λαϊκό πνεύμα», τό όποιο εκφράζεται μέ μιá έθιμογόνα άρραστηριότητά· παράλληλα σχετικοποιεί τούς όποιους ήθικούς και νομικούς κανόνες θεωρώντας τους άπό τόκα κοινωνικών συνθηκών. 'Ο Φίλιπς προβάλλοντας τίς θέσεις τών G. Radbruch και A. v. Martin φωτίζει πύό έντονα τίς ζευπεριανές άπόψεις.

β. 'Ο φορμαλισμός στό χώρο του δικαίου, στή μή παραστατική έκδοχή του, σημαίνει προοδευτική άφχιρεση τών συγκεκριμένων ύλικών στοιχείων και ύποκατάστασή τους άπό κάποια έννοιολογία· ταυτόχρονα, κατασκευή άφηρημενοποιημένων, γενικευμένων κανόνων μέσα άπό διακριτές λογικές-διανοητικές επεξεργασίες. 'Ο Weber μäs έξηγεί διάφορες στιγμές τής διαδρομής του φορμαλισμού (και τών αντίφορμαλιστικών τάσεων), μέσα στό χρόνο (γέννη — σχέσι, μέ μαγειρία — Ρώμη — πειθαρχία πολεμικών τημάτων — Κίνα). Δέν συσχετίζει άποκλειστικά τήν άρθρωση του δικαίου σέ συγκεκριμένους κανόνες μέ τό σκοπιμοθηρικό προσανατολισμό όρισμένων κοινωνικών ομάδων. Τονίζει ότι ό μηχανισμός ρυθμιστικής και νομοτεχνικής «άνακάλυψης» κιγείται άπό τόν «προικισμένο βιρτουόζο τής νομικής σκέψης» πού τείνει νά εκφράσει τίς συνολικές ανάγκες. 'Η χαρισματική αυτή λειτουργία άτόμων άκινητεί και καταργείται όταν «δημιουργήθηκε ή κοινότητα τών πολεμιστών μέ δικά τής πολιτικά συμφέροντα ή άργότερα όταν νεοπαγείς δυνάμεις άστικού χαρακτήρα επιδίωξαν και τελικά πέτυχαν έναν διαχωρισμό τής νομοθετικής άπό τήν δικαιοδοτική άρμοδιότητα» (σελ. 19) [διάκριση ανάμεσα σέ δικαιο, ως άντικειμενική ρύθμιση (=θεσμός/ίθεία δίκη) και σέ δικαιο, ως ύποκειμενικό δικαίωμα (=θέμις/σκολιά δίκη)].

Ότι ή προϊούσα διεύρυνση τής οικονομικής άγοράς τείνει νά μεγιστοποιήσει τή σημασία του νομικού στοιχείου στίς κοινωνικές σχέσεις είναι σημείο σύγκλισης τών άπόψεων Weber — Paschukanis, χωρίς μιá τέτοια διαπίστωση νά αίρει τίς διαφορετικές τους άφετηρίες κι εκτιμήσεις σέ βασικότερες θεματικές. 'Η έρμηνευτική πού μäs προτείνει ό Weber γιά τίς φορμαλιστικές τάσεις

στό δικαιο, ύπερτονίζοντας τή διαπλαστική, χαρισματική επέμβαση και θεωρώντας περίπου αυτόνομες τίς «έξουσιαστικο-πολιτικές προθέσεις» δέν άποτελεί — κατά τή γνώμη μου — μόνο άπλή «διαφορά άπόχρωσης και τονισμού» (σελ. 80) άπό τίς θέσεις του ιστορικού ύλισμού, αλλά διαφορά ούσιαστική.

γ. Στή συνέχεια του βιβλίου έξετάζεται ή πορεία πρός τό «νομικό έξορθολογισμό». 'Επιταχυντικό ρόλο στήν εξέλιξη αυτή διαδραματίζει ή εμφάνιση τής άγοράς και τό πέρασμα άπό τή «στατική πόλη του μεσαίωνα στή νέα οικονομική δυναμική». 'Η νομική ισότητα, αίτημα τών άστικών στρωμάτων, αίρει κάθε νομικά προνομιακή θέση. Τό έκλογικευμένο δικαιο, πού δέν επιδέχεται έξαιρέσεις στήν έφαρμογή του, σταθεροποιεί και διανέμει ισόποσα τίς εύκαιρίες κέρδους τών άστών οι όποιοι κινούν τήν έμπορευματική διαδικασία τής άγοράς, τούς εύθυγραμμίζει νομικά. 'Ο πολιτικός συντελεστής έξάλλου (σταδιακή γραφειοκρατικοποίηση, έξουσία, ένίσχυση κεντρικής έξουσίας, άποδυνάμωση φυγόκεντρων χωριστικών τάσεων πού καλλιεργούν οι φεουδάρχες) επιτείνει τήν όρθολογικοποίηση του δικαίου. 'Ο Weber διευκρινίζει ότι δέν βλέπει άναγκαστικά (άπλή ή άνακυκλωτική) ντετερμινιστική προσδιοριστική σχέση, ανάμεσα σέ οικονομικο-πολιτική συγκυρία και έφαρμογή μιās νομικής ρύθμισης. Συνεπώς, διευρύνει ύπερβολικά τά περιθώρια άυτονομίας πού ύπάρχουν ανάμεσα στίς παραμέτρους τής συνάρτησης.

Στίς τελευταίες γραμμές αυτού του κεφαλαίου ό Φίλιπς έπιχειρεί νά καθορίσει τά (δυσδιάκριτα) όρια ανάμεσα στή ζευπεριανή και στή μαρξιστική προσέγγιση του δικαίου προσπαθει έπίσης νά επισημάνει τά σημεία σύγκλισης (στη σύλλογιστική γραμμή του Weber άναγνωρίζεται ή πρωτεύουσα λειτουργία του οικονομικού συντελεστή) και τά σημεία διαφοροποίησής τους (τα — γιά τούς μαρξιστές ή προβληματικά τών ταξικών συγκρούσεων και ή κίρια επίδραση τών παραγωγικών δυνάμεων-σέσεων δέν άφήνουν τά διευρυμένα περιθώρια άυτονομίας πού

θεωρεί ότι ύπάρχουν ό Weber ββ — ούτε, άλλωστε, ή περιωγή δράσης τών πολιτικών συμφερόντων μέ έξουσιαστικό χαρακτήρα είναι τόσο έκτεταμένη, όσο φαίνεται νά πιστεύει ό Weber γγ — κι ακόμα, ή άυτονομική κατηγορία τών νομικών, πού, άπεργώντας κοινωνικές συνθήκες και διατηρώντας κάποιες λογικο-άξιολογικές άφετηρίες, κατασκευάζει δικαιο, μάλλον συσκοτίζει και μυστικοποιεί τά πράγματα κι άπομακρύνεται άρκετά άπό τίς μαρξιστικές άναλύσεις.

3. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

α. Στήν ένότητα αυτή άναλύεται ή κοινοτική συγκρότηση και ή οικόγένεια. 'Ο Weber πιστεύει ότι ή οικόγένεια, πρωτοκύτταρο κοινοτικού σχηματισμού, άρχικά έρμηνεύεται ως «ειδικά οικονομικός σχηματισμός» πού στοχεύει στήν έξασφάλιση τών μέσων διατροφής. 'Ο πυρηνικά οικονομικός αυτός χαρακτήρας καλύπτεται εκ τών ύπέρων μέ έξω-οικονομικά στοιχεία. 'Η οικόγένεια δέν είναι άμορφο σύνολο· έχει έσωτερική δόμηση και ιεράρχηση. Οι ένδοοικογενειακές σχέσεις άναπτύσσονται στή βάση ενός βιολογικού χαρίσματος («φυσιολογικά δοσμένη ύπεροχή στον άγώνα τής ζωής» — σελ. 46) και παίρνουν έξουσιαστικό χαρακτήρα.

Έξετάζονται οι τύποι έξουσίας πού γεννιούνται και λειτουργούν στή πλάσια τής φυλής (έξουσιαστικο κέντρο, χωρίς διοικητικούς έκτελεστικούς βραχιόνες — γεροντοκρατία, πού περιέχει σπερματικά και στοιχεία μέ λογικο-αξιοκρατικό ή συναισθηματικό χαρακτήρα, και πατριαρχική άρθρωση — χαρισματική ήγεσία και ιδεοτυπικά τής χαρακτηριστικά). 'Ο Weber έρευνά τά κίνητρα τής πρωτογενούς κοινωνικής δράσης και ύποστηρίζει ότι οι όποιες κοινωνικές όμαδοποιήσεις έμπερικλείουν κάποια οικονομική σχέση. 'Ακόμα και οι έξω-οικονομικές κοινωνικές συσσωματώσεις (μέ θρησκευτικό ή πολιτικο-στράτιωτικό προσανατολισμό) παρά τήν άυτονομία τους τέμνονται μέ τήν οικονομική σφαίρα. Στίς πρώιμες δομές ή οικονομική παράμετρος

τα μωριζω • και γραμματα μωριζω

προσδιορίζει το πολιτικό στοιχείο μόνο σε μία ύστερη φάση με συνθήκες διαφοροποιημένες οικονομίας (μπορεί να) υπάρχει ανεξάρτητη παρουσία μιας κοινότητας ως πολιτικής.

Ο Weber υπογραμμίζει τη συναισθηματική προσκόλληση που συνεπάγεται ο χαρισματικός σύνδεσμος κυριαρχίας συσχετίζει το χάρισμα με το οικονομικό στοιχείο, που παίρνει τη μορφή πρακτικής «επιβεβαίωσης», την οποία επίμονα γυρεύει ή μάζα από τον χαρισματικό ηγέτη. Η χαρισματική εξουσία τείνει να εδραιωθεί μέσα στο χρόνο με την «καθημερινοποίηση του χαρισματος». Θά άξιζε να σημειωθεί ότι εδώ το «πολιτικό» διογκώνεται στη βεβαιωμένη συλλογιστική, ενώ το «οικονομικό» άπλωθείται σε περιοχές περιθωριακές.

Τέλος, η «γενετική» της πολιτικής εξουσίας στον Weber είναι διαφορετική απ' ό,τι στον μαρξισμό, αφού ο Weber θεωρεί ότι οι τάσεις οικονομικο-κοινωνικής μονοπάτησης (άρχ, αποκλεισμού κάποιων στρωμάτων) δεν λειτουργούν υποχρεωτικά προς την κατεύθυνση διαμόρφωσης πολιτικής εξουσίας.

β. Άναμεσα στο «κοινωνικό» και στο «πολιτικό» υπάρχει κάποιο κενό. Η «κοινωνία» δεν επικαλύπτεται με την «πόλη» (σελ. 106). Η πολιτική βία (δεμένη σύμφυτα με τον πολιτικό σύνδεσμο) είναι ύστερόχρονη, σε σχέση με την κοινωνική τάξη. Η δεσπόζουσα πολιτική εξουσία θεμελιώνεται πάνω στη μονοπωλημένη δύναμη καταναγκασμού (άρχαια και όριακή έννοια ή αξίωση του συνδέσμου για προστασία της ζωής των μελών του — «γειτονία θανάτου») και στην «αξίωση γοήτρου». Η περίπτωση αμφισβήτησης της πολιτικής εξουσίας εξηγείται από τη λανθάνουσα αντιπαράθεση κοινωνικού — πολιτικού ή, ακριβέστερα, από το γεγονός ότι η πολιτική εξουσία κηρύσσεται σε σχέση με τη σφαίρα του κοινωνικού και δεν αποτελεί πιά όργανο και λειτουργικό τμήμα της. Η δυσλειτουργικότητα της πολιτικής εξουσίας κυρτώνεται, στο μέτρο που τείνει να στερηθεί τη βάση της (πίστη και μαζική αναγνώριση των μελών του συνδέσμου). Περνάει

βαθμιαία στη φάση της κρίσης της νομιμοποίησής της και, ίσως τελικά σε διαδικασίες όριστικής κατάρρευσης.

Ο Weber καταγράφει πάντα προσεχτικά την κηρυχία του πολιτικού συντελεστή: παράλληλα δέχεται την ύπαρξη μιας ιστορικής ανόριξης ανάγκης για δύναμη και μιας ροπής για γοήτρου. Μία παρεμβατική σημείωση του Φίλια ότι «η λενινιστική άποψη για τον πρωτοποριακό ρόλο των δυναμικών μειοψηφιών σάν συντελεστή, ιστορικής επιτάχυνσης γερφρώνει σε πολλά σημεία τις δύο θέσεις» — έννοει τη βεμπεριανή και τη μαρξιστική αντίληψη — (σελ. 113), είναι ουσιαστικά συζητήσιμη, στο βαθμό που ο Weber δίνει υπερβολική έμφαση στον περιθωριακό ρόλο ψυχολογικών κινήτρων, παρεμβάλλει μία σειρά ιδεολογήματα στη λειτουργία του πολιτικού συντελεστή και στέκεται έξω από μία ταξική προβληματική.

Ένα διαφοροποιημένο μόρφωμα — η ομάδα των πολεμιστών — αποχτάει μία ιδιαίτερη θέση και μία ειδική ικανότητα νόμιμης άσκησης καταναγκασμού. Αυτό όφειλεται στί ότι οι άγρότες άπασχολούνται σε τέτοιο βαθμό με την καλλιέργεια του εδάφους, ώστε άδυνατούν να λειτουργήσουν και ως στρατιώτες. Ο Weber έρμηνεύει την εμφάνιση των επαγγελματιών στρατιωτικών και δίνει διαφάνεια στην εξέλιξη του «στρατιωτικού» μέσα στην ιστορική διαδρομή.

Η γραφειοκρατικοποίηση, είναι συγκεκριμένη εκδήλωση τάσης για όρθολογικοποίηση της εξουσίας. Ο μόνιμος διοικητικός μηχανισμός χαρακτηρίζει στην άρχαία έποχή τον άνατολικό δεσποτισμό ενώ άπουσιάζει από τη δυτική πόλη. Το γραφειοκρατικό αίτημα θά έμφανιστεί στη δύση, μετά τη μείωση του πλήθους των πολιτών που είχαν δυνατότητα έξοπλισμού με δικά τους μέσα και συζευγμένο με την άνάγκη ύπαρξης μόνιμων και τακτικών στρατιωτικών δυνάμεων.

Η θρησκεία δρᾶ και ως διαμορφωτικό στοιχείο της πολιτικής εξουσίας. Πρόκειται για μία άμφίπλευρη κίνηση: η θρησκεία έπηρεάζει την

εξουσία που με τη σειρά της δικαιώνεται ή προβάλλει άπολογητικούς μύθους με ιδεολογικά και θρησκευτικά σχήματα. Τά παραδείγματα των Ινδιών και της Κίνας, που διεξοδικά μελέτησε ο Weber, είναι εύγλωττα.

Στην πρώτη φάση της εξέλιξής του ο Weber αξιολογεί το βιολογικό στοιχείο σάν άποφασιστικό παράγοντα τελικά, ύποστηρίζει τη θέση ότι η διαφοροποίηση των φυλών δεν όφειλεται στην αίματική ταυτότητα ή σε μίαν άνθρωπολογική συγγένεια, αλλά σε ιστορικά άποκτημένες ιδιότητες και κυρίως στο «ψυχολογικό στοιχείο της συνείδησης μιας ταύτισης» (σελ. 124). Η φυλετική ιδιαιτερότητα επενδύεται με μυθολογικά στοιχεία και μη όρθολογικές συγκινησιακές καταστάσεις. Η άναζητήση γοήτρου και η άνάγκη για δύναμη βρίσκειται στη ρίζα κάθε έθνικής εύαισθησίας. Αυτή άγκαλιάζει (ή τεχνητά διοχετεύεται σε) πλατιά στρώματα και τά κινήτοποιεί. Αίτια των πολέμων είναι η «άταση για δημιουργία υπερδυνάμεων», η όποία ένισχύεται και τροφοδοτείται από στρώματα που άσκούν την οικονομική και την πολιτική εξουσία.

4. Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

α. Σ' ένα πρώτο στάδιο η ένδοκοινοτική διαδικασία ανταλλαγής άποβλέπει άπλά στην κάλυψη άναγκών: στην περίοδο της άγροτικής ιδιοκαλλιέργειας δεν ύπάρχει πεδίο για πραγματοποίηση κέρδους. Η γενικευμένη χρησιμοποίηση του χρήματος ανταποκρίνεται σε μία έπόμενη φάση, όπου η κίνηση των αγαθών άποσυσχετίζεται από την άπλή ανταλλακτική διαδικασία κάλυψης άναγκών και άποσυνδέεται από χρονικούς, τοπικούς και προσωπικούς περιορισμούς. β. Το δίκαιο καλύπτει, διασφαλίζει και έγγυάται μία όρισμένη οικονομική κατάσταση: ο Weber ισχυρίζεται ότι η λειτουργία του δικαίου, ως στοιχείου που έξωθει προς τη δημιουργία νέων οικονομικών σχηματισμών είναι περιορισμένη, κυρίως λόγω του ένδοτικού-προαιρετικού χαρακτήρα που έχει η έφαρμογή του.

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

γ. 'Εξουσία πρόδηλα επηρεάζει τήν οικονομική διαδικασία. Συγκεκριμένα, ό πολιτικός συντελεστής παγιώνει τήν παράδοση, και ακινητοποιεί τις εξελίξεις λειτουργώντας απαγορευτικά για κάθε οικονομική καινοτομία ή τέτοια του λειτουργία είτε δικαιώνει ή ανρθολογικές καταστάσεις στή σφίρα τής οικονομικής ζωής, είτε σταθεροποιεί ευεργετικά τήν πορεία μιας συγκεκριμένης οικονομικής δυναμικής.

'Η γραφειοκρατία έχει διττή, και ίσως αντίφατική λειτουργία: ενοσιεί τήν κατεστημένη οικονομική τάξη (ρυθμίζει τή χρηματική κυκλοφορία στή ψευδοαρχική πλαίσια και εξασφαλίζει για τόν έαυτό της τακτική και μόνιμη μισθοδοσία) αλλά και τήν υπονομεύει μακροχρόνια (δεδομένου ότι ή δικδικασία έκρηγματισμού τής οικονομίας, πού τή στηρίζει τό γραφειοκρατικό επίτελειο, διευρύνει τήν αγορά, άρα δυναμοποιεί τά άστικά στρώματα, τά όποια αρχίζουν ν' άντιπρακτίζονται άποφασιστικά στή ψευδοαρχική δομή).

δ. 'Η «νοσηματική στάση» έχει γενική σημασία: πρόκειται για συνειδητή ή ύποσυνειδητή, κοινωνική ή πολιτική, ιδεολογία, πού καθορίζει και νοσηματοδοτεί τόν τρόπο ζωής, δράσης και συμπεριφοράς πλατιών στρωμάτων.

ε. 'Ο Weber μάς προτείνει τήν ακόλουθη (σχηματικά και έκχυδαίσιμα διατυπωμένη) έρμηνευτική κατασκευή για τή λειτουργία του πορευτισμού. 'Η μεταρρυθμιστική θεωρηση και αντίληψη διαρρηγνύει τό ύστραχο μέσα στό όποιο ό καθολικισμός καταδικάζει τήν άστική οικονομική ολοκλήρωση και εξέλιξη. 'Ο Weber διαπιστώνει μιá «έκλεκτική συγγένεια» του άστικού πνεύματος των άνερχόμενων στρωμάτων τής πόλης με κάποιους τύπους τής προτεσταντικής θρησκευτικότητας ή ώθησης για έντατικότητα και έμφαντική προσήλωσι, στήν έργασιακή δραστηριότητα, πού κατευθύνεται στήν επίτευξη κέρδους, συνδέεται με τή Μεταρρύθμισι. 'Ο άνθρωπος τής Μεταρρύθμισης είναι ακτιβιστής, με τήν έννοια ότι δρᾶ στή πλαίσια ενός καθαραισμένου επαγγέλματος, πού συμπίπτει με τήν εκπλήρωσι, θρησκευτικής ύποχρέωσης — διαδι-

κασία πού τόν δικαιώνει και τόν σημαντικοποιεί. 'Η κορυφαία σωτηριολογική προοπτική έδραιώνεται και έπιβεβαιώνεται στό κυνηγητό τής έργασίας, πού ανάγεται σε πρωταρχική άρετή. 'Η πραγματοποίησι, κέρδους είναι ή έκφραση τής θείας εύλογίας. 'Ο Weber μάλλον θεωρεί ότι αυτή ή στροφή προς τις έγκόσμιες (οικονομικές) διαδικασίες άποτελεί παράγοντα κεφαλαιακής συσσώρευσης. Κι όλο αυτό τό σενάριο ξετυλίγεται ένισχυόμενο από τήν έπιμέλεια, τήν οικονομία και τή μετριοπάθεια, άρετές νομιμοποιητικές για τόν άστικό τρόπο ζωής.

'Ερμηνευτικοί κώδικες πού στηρίζονται άποκλειστικά σε «πραγματικά δεδομένα» (τεχνική, οικονομικές-πολιτικές συνθήκες, θεσμοί) είναι άνεπαρκείς για τήν άποτελεσματική «άνάγνωση» και ουσιαστική κατανόηση τής οικονομικής και κοινωνικής συνέχειας πεποιθήσι, του Weber είναι ότι απαιτείται ή συνδρομή μιας άποφασιστικής παραμέτρου: τής προτεσταντικής «νοσηματικής στάσης», πού, άν και προϊόν οικονομικο-πολιτικών συγκυριών, τελικά συμβάλλει αυτόνομα στήν εξέλιξη του σύγχρονου καπιταλισμού.

'Ο Weber έρευνᾷ και φωτίζει τις διαπλοκές πού υπάρχουν άνάμεσα στή θρησκεία και τήν οικονομία σε διάφορετικούς χώρους και συνθήκες ('Ινδίες-Κίνα-Ίσραήλ). Τό κρίσιμο χαρακτηριστικό τής πόλης είναι ότι ό πληθυσμός της δέν παράγει τά μέσα διατροφής του, αλλά τά προμηθεύεται από τήν αγορά. 'Ακριβώς σ' ένα τέτοιο πλαίσιο ό Weber μελετάει τά διάφορα άστικά στρώματα, τή δικδικασία εξέλιξής τους, τή λειτουργία τους και τις μεταξύ τους διαφορές. 'Η μελέτη, άφορᾷ σε δύο επίπεδα χρόνου, στήν αρχαία και στή μεσαιωνική εποχή.

Πρίν κλείσει τό πρώτο μέρος του βιβλίου συμπυκνώνονται όρισμένα συμπέρασματα και επανατοποθετείται ή σχέση του πολιτικού και του οικονομικού στοιχείου. 'Ο Weber, βέβαια διαφωνεί με τήν ύπαγωγή, κάθε μή οικονομικού στοιχείου στό έποικοδόμημα και δοκιμάζει νά προσδιορίσει τό βαθμό διαμορφωτικής επέμβασης του οικονομικού συντελε-

στή πάνω σε παράγοντες πολιτικούς, νομικούς, ήθικούς, θρησκευτικούς, ψυχολογικούς πλαισιοθετημένους χωροχρονικά.

Οι άναφορές στις μεθοδολογικές και γνωσιολογικές πλευρές του βεμπεριανού έργου χωρίζονται σε δύο ένότητες:

1. ΤΟ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ MAX WEBER

α. 'Η έκθεση, τής θεωρητικής σύλληψης του Weber για τήν ιδεολογία γίνεται σε αντίστιξη με τις όμοθεμες άπόψεις του Mannheim. 'Η ιδεολογία (είναι έκκεφαλικό κατασκευάσμα πού) άποτελεί στρεβλή άντανάκλαση του κοινωνικού είναι — είτε υπερτονίζει είτε έλαχιστοποιεί κάποια στοιχεία τής κοινωνικής πραγματικότητας. 'Ο Weber υίοθετεί τήν άποψη ότι ή σκέψη δέν ταυτίζεται με τήν ιδεολογία, ούτε θεμελιώνεται όντολογικά: οι νοητικές κατηγορίες δέν βασίζονται σε «σταθερές». Πάντως, ό Weber δέν πιστεύει ότι ή γνωστική διαδικασία έξηγείται με τις «άνταποκρίσεις» πού προτείνει ό Mannheim, ούτε πώς ή όποια ανθρώπινη σκέψη άποτελεί, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, πιστό καθρέφτισμα τής πραγματικότητας. Για τόν Weber ύπάρχει δυνατότητα αυτόνομης και άντικειμενικής λογικής άνάλυσης για τήν όποια, όπωσδήποτε, ή κοινωνική πραγματικότητα προσφέρει τό πρώτο υλικό και τούς όρους σχηματισμού της.

β. 'Ο Γερμανός κοινωνιολόγος θεωρεί μη άποδείξιμη τήν άποψη ότι λειτουργεί κανόνας με καθολικευμένη δύναμη και άπεριοριστο πεδίο χωροχρονικής έφαρμογής. 'Ιστορική έρευνα σχημαίνει βασικά αξιολογική άνάλυση, ό έπιστήμονας, παραμερίζοντας τις ύποκειμενικές αξιολογικές-συναισθηματικές εκτιμήσεις του, κατανosi ένα πολιτισμικό κύκλο μέσα από μιá διαδικασία όρθολογικής, αξιολογικής άνάλυσης με άφεταιρίες και προϋποθέσεις, οι όποιες έμπεριέχονται στον κύκλο πού εξετάζει. 'Η κοινωνική έπιστήμη (όφείλει νά) είναι έμπειρική έρευνα, μελέτη, και γνώσι, τής συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής.

τα γουριζω • και γραμματα γουριζω

γ. Η έννοια δεν απεικονίζει την πραγματικότητα, αλλά συμβάλλει ως όργανο στη γνωστική διαδικασία. Σ' αυτή την αντίληψη, εδράζεται ο «ιδεατός τύπος». Πρόκειται για ένα πλάσμα, συμβατικό και αφηρημένο σχήμα που τείνει να συζευχθεί με το μονάδα με το σύνολο, είναι ένα γενικό, ερμηνευτικό μοντέλο, αποτέλεσμα μιας διανοητικής διαδικασίας τυποποίησης, στην οποία χρωματίζονται έντονα ορισμένα ιδιαίτερα ή ιδιότυπα χαρακτηριστικά. Χρησιμεύει για να συλληφθεί το «πνεύμα» μιας συγκεκριμένης εποχής.

δ. Η βεμπεριανή αντίληψη για την «κατανόηση» έχει θεμελιώδη σημασία, δεν είναι ξερά μεθοδολογική. «Κατανόηση» σημαίνει για τον Weber «εσωτερική ανάπλαση», «σημαίνει να καταλαβαίνεις ένα άλλο υποκειμένο» (σελ. 194). Η κατανοητική διαδικασία αναπαριστάνει την ανθρώπινη συμπεριφορά στη βάση μιας αιτιώδους συνάφειας και μιας αλληλουχίας κινήτρων.

2. Ο ΨΥΧΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

α. Η κρίση δεν αντικατοπτρίζει απλά τις πραγματικές, αλλά και τις αξιολογεί (απορριπτικά ή κατανοητικά). Ένα συνειδητικό περιεχόμενο δεν αρκεί για τη γνώση, πρέπει να αναχθεί σε νοηματική κρίση, να συνδεθεί με κάποια λογική αξία, που θα λειτουργήσει ως κριτήριο. Η εμπειρική πραγματικότητα μεταρροπείται δυναμίζοντάς την από τα κίνητρα κρίσης κι αξιολογείται σε άμεση με κάποιο δέον, αποτελεί όλο το επεξεργασίας και θεωρητικοποίησης.

Ο Weber τονίζει το άτομικό, ψυχικό, πραγματικό γεγονός σε συσχετισμό με το υποκειμενικό νοηματικό περιεχόμενο. Η ανθρώπινη δράση, δεν είναι απλή, μηχανική, απάντηση σ' εξωτερικούς ερεθισμούς αλλά διέπεται από κάποιο νόημα με σαφώς υποκειμενικό χαρακτήρα.

Στις σελίδες που αναφέραμε κρίνεται πόσο ζήνος είναι ο Weber προς τις απόψεις του ψυχολογικού συνσυναλισμού και πως διαφορίζεται από τους πραγματιστές. Αντιτίθεται

απορασιαστικά στον αντικειμενισμό, δυσπιστεί απέναντι στις υπερβατικές πραγματικότητες και στέκεται επιφυλακτικός μπροστά στις αντικειμενικές νομοτελίες και στη χύστηρά αιτιακά πλέγματα. Πάντως, υποστηρίζει πως ό,τι δεν κατανοείται και δεν εξηγείται με την αιτιακή συνάφεια της ανθρώπινης δράσης προς ορισμένα κίνητρα είναι έκφραση ανεπάρκειας της δικής μας γνωσιολογικής εξάρτυσης.

Συνοπτικά, οι επιθετικοί προσδιορισμοί που συνοδεύουν τον Weber μπορεί να είναι:

■ νομιναλιστής-γνωσιολογιστής: δεν έχει ως άμετρητή την ουσία του αντικειμένου που εξετάζει ή γνωσιολογηση, και οι κατηγορίες βοηθούν την ανάγνωση του νοήματος μιας πράξης

■ υποκειμενιστής: χωρίς να βραχυκυκλώνεται στη σχολιά αδιέξοδα του υποκειμενικού ιδεαλισμού, φρονεί ότι σκέψεις, αξίες, νοήματα σχετικοποιούνται και φιλτράρονται υποχρεωτικά από το υποκειμένο

■ σχετικιστής

■ ορθολογικά ανθρωποκεντρικός: εξηγεί την ανθρώπινη δραστηριότητα με ζήνα μια αιτιακή συνάφεια προσπαθεί να κατανοήσει τα κίνητρα της δράσης των ανθρώπων, που δεν είναι α-λογα (όπως πιστεύει ο Pareto)

■ εμπειριστής: με την έννοια ότι παίρνει υπόψη του τη βιωμένη εμπειρία και τις επιδράσεις της στη συνείδηση.

β. Ο Weber επιμένει να ψάχνει πίσω και κάτω από τα θρησκευτικά φαινόμενα το «υποκειμενικό νοηματικό περιεχόμενο» που περιλαμβάνουν. Όμως, δεν συμερίζεται τις μυστικιστικές, θεολογίζουσες αντιλήψεις των Otto, Vierkandt κ.τ.λ. Σ' ένα τελευταίο υποκεφάλαιο παρτιθένται συνοπτικά οι πιο βασικές μορφές που αποδόθηκαν στον Weber.

Θά ήταν ίσως άπραχίτητο να σημειωθεί ότι το βιβλίο συνοδεύεται από εύρύτατη ξενόγλωσση βιβλιογραφία, δυσσύνετη όμως για τον απλό αναγνώστη.

α. Το βιβλίο του Φίλια στην ισχνή και πενιχρή υπόπια βιβλιογραφία λει-

τουργεί θετικά, κατατοπίζει, εισάγει τον αναγνώστη του στη βεμπεριανή σκέψη. Μ' αυτή την έννοια σε πρωτοβάθμια θεώρηση ή προσφορά του συγγραφέα αν δεν είναι πολύτιμη, σίγουρα είναι χρήσιμη και καθόλου επιδεσμική.

β. Βέβαια, ο συγγραφέας αυτής της εισαγωγής είναι πολύ συγκρατημένος στη διατύπωση δικών του κρίσεων, μια και ο ρόλος του, ως παρουσιαστή, του επιβάλλει να ενέχεται προσωπικά στην έκθεση των βεμπεριανών απόψεων στον ελάχιστο δυνατό βαθμό (και όπωςδήποτε μόνο στο μέτρο που είναι απόλυτα αναγκαίο για τη διαδικασία μεταφοράς των σκέψεων του γερμανού κοινωνιολόγου).

γ. Οι επιφυλάξεις που θά μπορούσε να έχει κάποιος εντοπίζονται στα ακόλουθα. Ο Φίλιος χρησιμοποιεί μία γωνία θέασης «μκρξίζουσα», που κάνει την πλάστιγγα να γέρνει άρκετά προς τα υλιστικά στοιχεία των αναλύσεων του Weber. Το αλφαριθμητικό που μς προτείνει για την ανάγνωση του Weber είναι (παραρμωφωτικά): μκρξιστικοποιημένο. Είτε υποδότην, είτε διάχυτη, και πρόδηλη, μια επιμελημένη προσπάθεια διατρέχει όλο το βιβλίο: να μς παρουσιάσει ένα Weber σε τροχιά σύγκλισης προς τις μκρξιστικές αναλύσεις. Αφήνοντας στη σκιά κάποιες πτυχές του βεμπεριανού έργου, στρέφοντας τους προβολείς του και φωτίζοντας έντονα κάποιες άλλες (λειτουργία οικονομικής παρκαμέτρου: θαρρείς κι αυτό τό στοιχείο αρκεί να θεμελιώσει κάποιον —έστω κι απόμακρη— συγγένεια του Weber με τον Marx) δημιουργεί την υπόψη ότι η εικόνα του Weber κινδυνεύει να δοθεί στρεβλή. Πρόδηλα διαφορετική όπτική από αυτή του Φίλια χρησιμοποιεί ο Α. Κολέτι [βλ. και «Ο Μάξ Βέμπερ και μερικές απόψεις της σύγχρονης άστικης κοινωνιολογίας» σελ. 135-157 στον τόμο «Ίδεολογία και κοινωνία» εκδ. Οδυσσέας, 1975]. Αν γίνουν οι αναγκαίες συγκρίσεις όπτικής νομιμοποιείται τό ερώτημα και μένει ή υπόνοια: μήπως τά δεκανίκια που μς προσφέρει ο Φίλιος για την προσπέλαση του Weber είναι άκατάλληλα;

Γιάννης Χ. Τζόβας

Τζέμς Τζούς, «οί Δουβλινέζοι» καί μερικές σκέψεις ακόμα

«Οί Δουβλινέζοι» του Τζέμς Τζούς

Εισαγωγή, Μετάφραση, Σημειώσεις Μαντώ

'Αραβαντινού, 'Ηριδανός 'Αθήνα 1977 σ.σ. 217.

'Αναρωτιέμαι πώς αρχινᾶ κανείς να στήσει μιὰ κριτική για μιὰ ἑλληνική μετάφραση τῶν Δουβλινέζων, ποιός ὁ τύπος καί τὰ στοιχεία τῆς σκηνοθεσίας του, τό ὕλικό τῆς ὑποκριτικῆς του. 'Η συνταγή ἔρχεται ἔτοιμη — ἀπό ποῦ; —, ὑπαγορευμένη, θά λέγαμε: Φτάνει νά ἀνακαλέσεις τὰ οικιακά φαντάσματα τοῦ «πνεύματος τῆς ἐποχῆς», κρούοντας τίς ἀρμονίες τῆς ἐπικαιρότητας, νά χορέψουν τό χορό τῆς σημασίας: Τή μυστική ἀλληλουχία 'Ελλάδας καί 'Ιρλανδίας, τῶν ὑποτακτικῶν ὁ ἀγῶνας ἐκεῖ καί ἐδῶ, βάλει καί λίγον 'Οδυσσεά, ὁ νεοἑλληνας καί ὁ νεοἰρλανδός νά δείχνουν τήν ἀνθρώπινη οὐσία, ποντοπόρα, ὁ ἀγῶνας για τήν ἐλευθερία κι ἡ φύτρα μας πανάρχαια — καί ἄλλοι μαλθακοί σύντροφοι τῆς ἑλληνοπρεπέστατης, κοινωνιολογίζουσας βολῆς μας, τῆς ἀνεσης πού ἀποκτήσαμε μέ τὰ πρόσωπα καί τὰ πράγματα τῆς παιδείας μας καί δέν σκοντάφτουμε πιά πουθενά, οὔτε βέβαια στό ἴδιο μας τό σῶμα. 'Ο Τζούς περνᾶ λοιπόν τό διπλό βάφτισμα τῆς ἐπικαιρότητας: τή δοκιμασία τῆς ἑλληνικότητας καί τοῦ κοινωνιολογισμοῦ. 'Ο Τζούς τώρα θέλει κάτι νά πεῖ, κάτι ἑλληνικό καί κοινωνικό, ὑπάρχει λόγος πού εἶναι ἀνάμεσά μας, πλάι στά ἄλλα περιώνυμα λείψανα τοῦ μουσείου τῶν ιδεῶν μας, διαρκῆς ἐκθεση ἐπικαιρότητας, ἐκθεση ιδεῶν· σχεδόν δέν χρειάζεται πιά νά τόν διαβάσουμε (γενικά ἡ λογοτεχνία δέν διαβάζεται, οὔτε μᾶς διαβάζει, ἀλλά ἀπαγγέλλει τή μετουσίωσή της σέ πράξη, χρησιμεύει — σχολική γιορτή καί τὰ λάβαρα ἀνεμίζουν). 'Ὡστόσο τό κείμενο τοῦ Τζούς κεῖται, ἐνθάδε· ἡ ἐπιγραφή παρμένη ἀπό τόν Στῆβεν Δαίδαλο (*Πορτραῖτο τοῦ Καλλιτέχνη*): Non Serviam.

Δέν ἰσχυρίζομαι πώς ὑπάρχει κριτικός πού χαιρέτισε ἑλληνική μετάφραση τοῦ Τζούς μέ τέτοιες κουβέντες, ἤ μέ αὐτό τό πνεῦμα. 'Η ὁποιαδήποτε σύμπτωση μέ τό ὕφος ἢ τίς φράσεις κριτικῶν γραμμένων για παρόμοια ἢ καί ἐντελῶς διαφορετικά θέματα καί κείμενα εἶναι τυχαία. 'Ὅπως τυχαῖες εἶναι καί οἱ λέξεις πού ἐκσφενδονίζουμε· ἄλλοτε βρίσκουν τὰ πράγματα, ἄλλοτε ὄχι. Στό τέλος, οἱ ἴδιοι περίπου κουτσαίνουμε πάντοτε, ἔτσι κι ἄλλιῶς.

'Ελληνικότητα καί κοινωνιολογισμός, ἡ ταινία τῆς ἑλληνικῆς ἐπικαιρότητας. Κάθε χρόνο ἡ θυσία μας αὐξάνει, λιγοστεύουν οἱ παρθένας, καί ὅσο για τὰ περιττώματα, οὔτε λόγος, ἂν δέν χαλάσει ἡ χαβούζα εἶναι ἀνάξια λόγου, ἄχρηστα, κακῶς κείμενα. Νά ὅμως πού τό κείμενο τοῦ Τζούς ζητᾶ κόπο, ὅπως ὅλες μας οἱ ἡδονές ἀπαιτοῦν κόπο, καί ἄς μῆν φαίνεται ὁ ἰδρώτας· καί πρῶτος κόπος εἶναι νά ἀφήσουμε τήν ἐπικαιρότητα κατά μέρος, ναί, ὄχι ἀκριβῶς ὅπως βγάζουμε τό σακάκι σέ φιλικό σπῆτι, για νά λειτουργήσουμε στό περιβάλλον, ἀλλά μᾶλλον ὅπως ξεντυνόμαστε για τίς ἀχρηστες πράξεις μας. ('Ὅσοι ταυτίζουν τήν ἰδεολογία μέ τήν ἐπικαιρότητα, μποροῦν νά συνεχίσουν νά μετροῦνε τό κεμερί τους.)

Βέβαια, ἀναφέρεται πώς στά νιάτα τοῦ Τζούς εἶχε κάποιες (ιδιόρρυθμες, συμπληρώνει ἀμέσως ὁ βιογράφος του) σοσιαλιστικές ἀπόψεις για τὰ κοινωνικά, εἶχαν ὅμως μικρή σημασία στή ζωή του καί στά γραφτά του. Οὔτε εἶναι ἀπό ἐκείνους πού καταλάθος, ἀκρολουθώντας τήν παρακαμπτήριο τῆς δουλειᾶς τους, ἔδειξαν, φώτισαν, σημάδεψαν τήν κοινωνική πραγματικότητα, ἔφτασαν ἀνέγνωροι στά ἴδια μέ ἐμᾶς συμπεράσματα. 'Ο Τζούς δέν ἔκανε τίποτε κατά λάθος,

καί ὅσο για τὰ συμπεράσματά μας καί ἐμᾶς, ἀργεῖ ἀκόμη ἡ ὥρα τοῦ Γαλιλαίου. Για τήν ἑλληνικότητα τοῦ Τζούς (ποιός ξέρει): 'Η κλασική παιδεία, ὁ "Ὅμηρος, λίγοι γνωστοί "Ἕλληνες τῆς Τεργέστης, πράγματα τόσο ἑλληνικά ὅσο καί ἡ λέξη τηλέφωνο. 'Ἦξερε βέβαια ὀλίγα ἑλληνικά, ἀρχαῖα καί νέα, ἤξερε ὅμως πολύ καλύτερα τὰ λατινικά, τὰ γαλλικά, τὰ ἰταλικά, τὰ γερμανικά, φυσικά τὰ ἀγγλικά, καί τίς ἀντίστοιχες λογοτεχνίες. Κοντολογίς, ἕνας Εὐρωπαῖος συγγραφέας πού μέ ὀρηγτήριο τήν ἀγγλική γλώσσα καί λογοτεχνική παράδοση πήρε τήν εὐρωπαϊκή λογοτεχνία, ἀνέταξε τή λογοτεχνική περιπλοκή καί τήν ἰστορία της. 'Ἔνας 'Ιρλανδός πού ἀποστρεφόταν τόν ἰρλανδικό ἐπαρχιωτισμό. (Μέ τόν ἑλληνικό δέν γνωρίζοταν.)

Τά δεκαπέντε διηγήματα πού συναπαρτίζουν τή συλλογή *Δουβλινέζοι* γράφτηκαν ἀνάμεσα στά 1904 καί 1907, δηλαδή ὅταν ὁ Τζούς (1882 — 1941) ἦταν 22 μέ 25 ἐτῶν. Τά τρία πρῶτα (χρονολογικά), «Οἱ ἀδελφές», «'Η "Ἐβελιν» καί «Μετά τούς ἀγῶνες», γράφτηκαν τό 1904, ὅταν ὁ Τζούς ζοῦσε ἀκόμη στήν 'Ιρλανδία, για τήν ἐφημερίδα *Irish Homestead*, ὅπου καί δημοσιεύτηκαν. Εἶναι ἡ ἐποχή πού ὁ Τζούς ἐτοιμάζει, μέ αὐτοβιογραφικό ζῆλο, τή μεγάλη τομή στή ζωή του, τήν ἀποκοπή του ἀπό τήν 'Ιρλανδία, ἀπό τήν ὁποία καί θά χαλκεύσει τή μεγάλη μεταφορά πού θά ἀπλώσει φλέβες σέ ὄλο τό ἔργο, τήν *ἐξορία* του. (Τά πρωτόλεια τῆς μεταφορᾶς κυκλοφοροῦν μέσα στοῦς *Δουβλινέζους*.) Τά ὑπόλοιπα διηγήματα γράφτηκαν μακριά ἀπό τήν 'Ιρλανδία (στήν Τεργέστη, κυρίως), τά περισσότερα τό 1905, δύο τό 1906 (*Δύο ἐρωτιάρηδες*, κατά μετάφραση Μ. 'Αραβαντινού, *Ἐνα μικρό σύννεφο*), καί τό τελευταῖο, *Οἱ νεκροί*, τό 1907 στή Ρώμη. Στήν ἀρχή τοῦ 1908 ὅλα τὰ διηγήματα τοῦ τόμου εἶναι μαστορικά ἔτοιμα, στή σημερινή τους μορφή. Οἱ *Δουβλινέζοι* ὅμως δέν θά δημοσιευτοῦν παρά τόν 'Ιούνιο τοῦ 1914, μετά ἀπό μιὰ μακρόσυρτη παρδαλή περιπέτεια, ἀπό τήν ὁποία δέν ἔλειψαν καί οἱ μελο-

τα ζωριζω • και γραμματα ζωριζω

δραματικές (έκ των υστερών) εξάρσεις, αφού παλέψουν τή λογοκρισία, τόν πουριτανισμό, τήν κριτική, τήν πληγωμένη αξιοπρέπεια τής 'Ινγκλετέρας για μερικές βάναυσες λέξεις (δπως «bloody») και μερικούς «πορογραφικούς» ύπαινιγμούς, τό έμπορικό δαιμόνιο τών εκδοτών, τή φωτιά (τά δοκίμια τά έκαψαν όργισμένοι τυπογράφοι στό Δουβλίνο τό 1910), τούς δικηγόρους, και μερικά άκόμη τερατάκια τής άγγλόφωνης λογοτεχνικής οικόγενειας τής έποχής. Μετά από μιά τέτοια, διεθνούς κλίμακας, βαβούρα, οί αριθμοί άπογοητεύουν: Διακόσια αντίτυπα πωλήθηκαν τό πρώτο έξάμηνο, είκοσιέξι τό δεύτερο, έπτά τό τρίτο (σύμφωνα μέ τούς υπολογισμούς του ίδιου του Τζούς). 'Η συνηθισμένη ιστορία. Μά καθόλου τά συνηθισμένα διηγήματα.

Οί Δουβλινέζοι, παρά τά είκοσιπέντε χρόνια του συγγραφέα τους, δέν είναι από τά έργα πού άποκαλούμε «νεανικά». Μάλιστα λέγεται, και δικαιολογημένα, πώς Οί νεκροί είναι ένα από τά τρία ή τέσσερα καλύτερα διηγήματα-νουβέλες (ίσως τό καλύτερο) τής άγγλόφωνης λογοτεχνίας. Σέ σχέση όμως μέ τό ύπόλοιπο, τό ώριμο, έργο του Τζούς, τά κείμενα έτούτα παρουσιάζουν μιά εύκολία, ή γραφή τους φαντάζει διάφανη μπροστά στην ήλεκτρισμένη πυκνότητα του 'Οδυσσέα. 'Ελπίζω στή συνέχεια νά δείξω πώς διαλύεται αυτή ή άπατηλή διαφάνεια (σχήμα δξύμωρο) μόλις άγγίξουμε τό δέρμα του κειμένου, και πώς άκόμη και ή στιγμήαία αυτή άποπλάνηση είναι ένα προκλητικό κλείσιμο του ματιού — για μιά περιπέτεια πού αρχίζει έδω, στίς όχθες τής έπαρχίας, και τελειώνει (ποτέ δέν τελειώνει) εκεί, στην οίκουμενική γλώσσα του Finnegans Wake, στον ώκεανό τής παραδεισιακής Βαβέλ.

Είπα ότι ή ζήτηση μιās άνετης διαδρομής προς τήν αλήθεια τών Δουβλινέζων προσκρούει σέ μιά ριγηλή ύλη, μόλις ή άνάγνωση άρχισει νά ξύνει τή στυλπνή επιφάνεια τών λέξεων, μόλις ή 'Ηθική επιχειρήσει για πολλοστή φορά τό τέλειο έγκλημα: τήν κλοπή τής αλήθειας από τό καταληπτικό κείμενο. Τό κείμενο έδω παίζει συχνά ένα περίεργο

κρυφό (λέω τό κείμενο, έτσι γενικά και άόριστα: άγκαλά και τά κείμενα τών Δουβλινέζων είναι άνισα): Αύτός πού προκαλεί τό παιχνίδι και κρύβεται, έξαφανίζεται και στή θέση του βρίσκουμε κάποιον άλλον, παρείσακτο. ('Ο ευαγγελισμός πού άποτολμά ό Γαβριήλ στους «Νεκρούς» ματαιώνεται, εύνουχίζεται, τό φάσμα του νεκρού νέου, του αντίζηλου, άναδευεί τόν πόθο αλλά και τό θάνατο.) "Ένα φαινομενικό κείμενο: ένας άφηγηματικός λόγος συνεχής, χωρίς διακοπές, εύανάγνωστος: ένας γλαφυρός, θά λέγαμε οξυδερκής ρεαλισμός, ή γοητεία τής λιτής γραφής. "Ένα έξκατο κείμενο (όχι μυστικό), γεμάτο διακοπές και κενά (άλλο σχήμα δξύμωρο), ένας διχασμένος άφηγηματικός λόγος, ή σχολαστική διαβάθμιση τής σκιάς στή φωτισμένη λεπτομέρεια πού σιγοτρώει και άναγελά τόν άναπαρστατικό της έαυτό, παραμορφώνει μέ τήν περιγραφική άκρίβεια: 'Η άένση διαπίδυση τής συμβολικής ροής πού πληρεί και εκκενώνει τά πρόσωπα τής άφήγησης: τό παιχνίδι τής σκιάς, ή άναπάντεχη συστροφή τής άφήγησης προς τό ένδιάθετο κείμενο — ή ήδονή τής γραφής.

Πράγματι έλλοχεύει μιά διπλή παραπλάνηση στα κείμενα τών Δουβλινέζων. Πήγα νά πω μιά παγίδα: ώστόσο, μιά παγίδα χωρίς πρόθεση νά παγιδεύσει, χωρίς προαίρεση, όχι όμως άθώα. Μιά παγίδα πού παίζει μέ τήν ένοχή της (τόν νόμο τής 'Αφήγησης). Στόν 'Οδυσσέα, τό άθυρμα έτούτο θά χύσει από πάνω του κάθε ίχνος σοβαροφάνειας, θά άφεθεί στό κέφι τής γραφής, χωρίς άνόητη αιδώ για τή μορφή τής ήδονής. Στόν 'Οδυσσέα, τό κείμενο δέν θά προεξοφλήσει τόν άναγνώστη του, θά τόν άναζητήσει.

'Η μιά όψη τής παραπλάνησης έχει περίπου τά ίδια χαρακτηριστικά για μās, τά θύματα τής έπικαιρότητας, πού θά είχε και για τούς συγκαιρινούς του Τζούς, τούς πραγματικούς Δουβλινέζους: "Ένας ρεαλισμός του περιεχομένου (ή προσιτή θεματολογία) πού στρατίζει τή σκέψη στην κοινωνική σημασία τών διηγημάτων, τήν πρόθεσή τους νά στηλιτεύσουν, νά καταγγείλουν. Πράγματι, όλα τά

σημεία μιās τέτοιας διαδρομής στό τοπίο τών Δουβλινέζων είναι παρόντα: 'Η ίρλανδική πολιτική στό κενό πού άφησε ό Παρνέλ, ή χρεοκοπημένη εκκλησία, τό καταπιεστικό σχολείο, ή δουβλινέζικη οικόγένεια, ή κλειστή κοινωνία μέ τό κουτσομπολιό της, τίς έπιθυμίες της, τίς συγκρούσεις της, τό μόχθο και τήν ούτοπία τής καθημερινής ζωής. 'Ο Τζούς όμως, θά αντίσκόψει ή παιδεία μας, δέν είναι συγγραφέας ήθογραφικός, λογογραφικός, έπαρχιατικός. Ναι, αλλά ούτε αυτή ή όρθή άρνηση άρκεί: Μπορούμε κάλλιστα νά έπιστημάνουμε τήν καταγγελία του έπαρχιατισμού μέσα στην ίδια τή σκηνογραφία πού θά απεικόνιζε τή νοσταλγία του, χωρίς νά άγγίξουμε κάποια άλλα, ύφασμένα στό σκηνικό, σκιρτήματα τής γραφής, πού προσπαθούν νά περιγράψουν, λάθος, νά άνοιξουν έναν άλλο χώρο, τό χώρο τής ήδονής του κειμένου, νά έξκαταστήσουν, εκεί πού χάνεται ή παραμορφώνεται ή προοπτική του λογογραφικού τοπίου τό άτοπο του κειμένου, στα χάσματα του άφηγηματικού λόγου πού κοινωνεί, έπικοινωνεί και τέρπει τήν άκοινωνική ήδονή, στα ρήγματα τής ήθικής καταγγελίας τό κέφι. Τά κείμενα τών Δουβλινέζων τρεκλίζουν, στέκουν άναποφάσιστα μπροστά στον πυλώνα τής καταγγελίας πού εισάγει στό Ναό τής 'Ηθικής και τής 'Αλήθειας. Οί Δουβλινέζοι εισέρχονται στό ναό: σαν έξόριστοι πού έπιστρέφουν σέ τόπο πατρικό, προϊστορικό, περιεργάζονται τίς εικόνες πού ιστορούν τήν ένοχή τους, παίζουν φιλάρεσκα μέ τήν άπωλεσμένη άφετηρία τους. 'Ακριβώς αυτό τό τρέκλισμα, τήν άναποφασιστικότητα, άπολαμβάνω στα διηγήματα έτούτα. Κατά τά άλλα, τό νά μιλά κανείς για τόν άντικληρικανισμό του Τζούς είναι τόσο άυτονόητο και πληκτικό όσο και ή ίρλανδικότητά του, όσο δηλαδή και ή έλληνικότητά μας. Αύτά έχει ή έπικαιρότητα: 'Επιβάλλει τή σιωπή — ένα είδος σιωπής, τή σιωπή του σώματος μπροστά στό κείμενο, ήγουν τήν άποστροφή από τό κείμενο και τό διάλογο μέ τά πνεύματα τής έποχής και τούς τόνους τής κριτικής.

Τή δεύτερη όψη τής παραπλάνησης

και γραμματα γνωρίζω • και γραμμα

τήν συντυχαίνουμε σ' αυτό που συνήθως αποκαλούμε «σύλλ», ύφος: ἐν προκειμένω, ἡ ἀδιατάραχη ἀφηγηματική ροή, ὁ λεπτομερειακός ρεαλισμός (πολλοὶ μίλησαν καί γιὰ τὸν νατουραλισμὸ τῶν Δουβλινέζων), ἡ αὐστηρὴ ἐγκράτεια μπροστά στό θέαμα μιᾶς παραλυμένης πόλης, ἡ σπάνη τῶν λυρικών ἐξάρσεων μπροστά στίς περιπέτειες τῶν συνειδησεων κάποιων «χαρακτηριστικῶν» Δουβλινέζων. Ὁ ἴδιος ὁ Τζόυς ἐβάφτισε τή γραφή του «scrupulous meanness», ἀκριβόλογη, λεπτόλογη ἀσημαντότητα. Ἐνα τέτοιο ὕφος ὁμῶς εἶναι δισυπόστατο: Ἡ ἀλήθεια καί τὸ ἠθικό δίδαγμα γλιτώνουν πάντα μέ ἀναστολή, οἱ ἱστορίες ἀναβάλλουν τή σημασία τους σάν κάτι νά ὑπαινίσσονται. Ἄλλά ὅταν τρέχουμε νά συναντήσουμε τόν ὑπαινιγμὸ ἐκεῖ πού μᾶς νεύει, ἔχει πάντοτε μόλις φύγει, καί ἐκεῖ, στόν ἀρνητικό αὐτὸ χῶρο εἰσβάλλει καί πάλι ὀρμητικό τὸ κείμενο διαστρέφοντας τὸ νόημά του, ἀναιρώντας τή χρησιμότητά του. Κάτι αἰωρεῖται μετὰ ἀπὸ κάθε διήγημα, ὅπως αἰωρεῖται ὁ κτύπος στόν συγκομμένο μουσικό χρόνο, κάτι πού στή συνέχεια διαχέεται, μεταστοιχειώνεται, ἢ ἐξαφανίζεται. Αὐτὴ ἡ ἀναβολὴ τῆς σημασίας μαρτυρεῖ ἕνα μόχθο πού συντελεῖται ἄλλου μέσα στό κείμενο, πού ὀρίζει τίς λαχανιασμένες διακοπές τοῦ κειμένου πίσω ἀπὸ τήν ἀδιατάραχη παρέλαση τῆς ἀφήγησης: ἡ συμβολικὴ τοῦ κειμένου. Στούς Δουβλινέζους ὑπάρχει ἕνα ἀδιάκοπο μεταφορικό ὀλισθήμα τῶν ὀνομάτων, ἄλλου ὑπόκωφο καί ἄλλου κραυγαλέο, ἕνα συμβολικό πλέγμα ἀνοιχτό, μέ ξέπλεκες κλωστές στό ξεφτισμένο ὕφασμα τῆς ἀφήγησης, πού δέν γίνεται τὸ τελεσίδικο νόημα τοῦ κειμένου, ἢ ἀλήθεια του, ἢ ἀνταλλακτικὴ ἀξία τοῦ ἐνός διηγήματος μέ τὸ ἄλλο. Δέν πρόκειται ἐπομένως γιὰ συμβολισμό, ὄχι ἀκριβῶς. Ὅταν μιλάμε γιὰ σύμβολα στή λογοτεχνία ἀναπόφευκτα μιλάμε γιὰ πάγιες, σταθερές σηματοδοτήσεις πού λειτουργοῦν καί χρησιμεύουν, πού τὸ κείμενο τίς ὑπηρετεῖ καί τίς υποστασιώνει καί πού τελικὰ καταργοῦν τὸ κείμενο, τὸ ὑπερβαίνουν: Τὰ σύμβολα αὐτὰ εἶναι ἢ ἀμοιβή σέ

χρῆμα πού παίρνει ὁ ἀναγνώστης γιὰ τὸν κόπο του πού διάβασε τὸ κείμενο, εἶναι τὰ ἐξαργυρώσιμα ἐφόδια τῆς ἄνεσής του στόν κόσμο τῆς παιδείας, εἶναι στοιχεῖα διαλόγου. Ἐδῶ μιλοῦμε γιὰ μία ἄλλη συμβολικὴ πού εἶναι ἡ ἴδια ἢ περιπέτεια τῆς γραφῆς, ἢ σημασιότητα τοῦ κειμένου, ἢ περιπλοκὴ τοῦ ὑποκειμένου στό χῶρο τῆς ἡδονῆς. Καί ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀκοινωνική. Κοινωνικὴ εἶναι ἡ ἀναπαραγωγὴ.

Ἡ συμβολικὴ οἰκονομία διατρέχει τὸ κείμενο ἀκανόνιστα, δυσανάλογα πρὸς τὰ νοήματα τῆς ἀφήγησης, τεμαχισμένη σάν ἀνάσα: εἶναι ἡ φωτοσκίαση τοῦ κειμένου, σέ μιὰ συνεχῆ διακύμανση τῆς ἔντασης καί κλίσης τοῦ φωτός. Οἱ σκιές συστέλλονται καί διαστέλλονται, σκοτεινιάζουν καί ἀνοίγουν. Τὸ φῶς αὐτὸ εἶναι μιὰ σκηνοθεσία — χωρὶς σκηνοθέτη. Ἡ μᾶλλον, σκηνοθέτης εἶναι ὁ συμβολικός πατέρας, πού εἶναι πάντα ὁ φονευμένος, νεκρός πατέρας.¹ Αὐτὴ τὴ σκηνοθεσία φανερώνουν στὰ ρήγματα τοῦ κειμένου οἱ Δουβλινέζοι. Ἐτσι, συνοχῆς τῶν διηγημάτων, μέσα καί παράλληλα μέ τὸ Δουβλίνο καί τήν καταγγελία τῶν θεσμῶν του, μέσα καί παράλληλα στήν παράλυση καί τὴ συνειδητοποίηση τῆς παράλυσης ἀπὸ τὰ θῶματά της,² ἐμφανίζεται, στό οἰδιπόδειο θέατρο τῆς ἀφήγησης, ὁ σκηνοθέτης συμβολικός πατέρας. Στό οἰδιπόδειο παιχνίδι τῆς ἀφήγησης ἐνέχεται ἡ Ἐκκλησία, ἡ Πολιτικὴ, ἢ Ἠθικὴ, ἢ Ἀλήθεια, ἢ Ἰδεολογία, ἢ παράλυση. Ἄν ὁμῶς ψάξουμε νά βροῦμε τήν Ἐκκλησία (κοινωνικὴ κοιτικὴ) στόν ἱερέα πού πεθαίνει στίς «Ἀδελφές», θά πέσουμε ἔξω. Εἶναι καί δέν εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Αὐτὴ ἡ ταραγμένη ἰσορροπία — εἶναι καί δέν εἶναι — μᾶς ἀδειάζει στή συμβολικὴ κίνηση τοῦ κειμένου. Ὑπάρχουν πολλοὶ εὐκολότεροι καί ἀποδοτικότεροι τρόποι νά καταγγεῖλει κανεὶς τήν παράλυση τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ νά περιστρέφεται ἄσκοπα, μέ ἀφύσικη, θά λέγαμε, μαγνητισμένη περιέργεια, γύρω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ παιδιοῦ πού ἀφηγεῖται τὸν παράλυτο, μισότρολο ἱερέα μέ τὰ κιτρινωμένα δόντια καί τὴν κρεμασμένη γλώσσα, τὸ νεκρὸ ἱερέα μέ τὸ «ἄδειο δισκοπότηρο πάνω στήν καρδιά του», σέ ἕνα διήγημα πού

ἐπονομάζεται «Οἱ ἀδελφές».

Ἄς ψηλαφήσουμε τώρα τὴ σκηνοθεσία αὐτὴ τοῦ συμβολικοῦ πατέρα μέσα ἀπὸ ἕνα ἄλλο διήγημα, τὸ *Μιά Συνάντηση*. Τὸ σκηνικὸ εἶναι ἀπλό: Ἀπὸ τὴ μιὰ ὁ Νόμος: Τὸ σχολεῖο, τὰ λατινικά, ὁ πάτερ Μπάτλερ, ἡ ἀπαγόρευση τῆς περιπέτειας, τῶν περιοδικῶν μέ τίς οὐδέστερν ἱστορίες, ὁ ἐξοβελισμὸς τοῦ φανταστικοῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ παράβαση τοῦ νόμου, ἢ ἀνταρσία. Τρία παιδιά (θὰ μείνουν δύο) ἀποφασίζουν νά κάνουν σκασιαρχεῖο, νά γνωρίσουν τὸν ἀπαγορευμένο καρπὸ, τὴν περιπέτεια. Ἡ διαδρομὴ τους, σχεδιασμένη μέσα στήν τοπογραφία τοῦ Δουβλίνου, ἔχει θρησκευτικὸ πρότυπο. Θὰ συναντηθοῦν, θὰ περάσουν τὸν ποταμὸ Λίφφου, μέ στόχο νά φθάσουν στόν Περιστεριώνα (Pigeon House, ἡ πηγὴ ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας πού φώτιζε ὅλο τὸ Δουβλίνο). Διαγράφεται ἔτσι μιὰ συμβολικὴ ἀναζήτηση, μιὰ σταυροφορία, ἀνάμνηση τῶν ἱπποτικῶν μυθιστοριῶν. Τὸ πέρασμα τοῦ ποταμοῦ εἶναι ἡ παράβαση τοῦ νόμου, τὸ ἄνοιγμα τοῦ τοπίου, ἢ μαγεία τοῦ ταξιδιοῦ: «... ἀκόμη καί ἐγώ, κοιτάζοντας τὰ ψηλά κατάρτια, εἶδα, ἢ φαντάστηκα, τὴ γεωγραφία πού δέν μού ἔφτανε στίς γλισχρές δόσεις τοῦ σχολεῖου, νά πραγματώνεται μπροστά στά μάτια μου. Σχολεῖο καί στίτι ἔμοιαζαν νά ὑποχωροῦν, οἱ ἐπιρροές τους ἐπάνω μας ἐμοιαζαν νά φθίνουν» (μετάφραση δική μου, σ. 23 τοῦ ἀγγλικοῦ³ καί 28 τοῦ ἐλληνικοῦ). Τὸ τέλος τῆς σταυροφορίας εἶναι ὁ Περιστεριώνας πού φωτίζει τὴν πόλη, τὸ ἅγιο πνεῦμα. τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενο (filioque, ἔστω). Τὸ τέλος ὁμῶς δέν ἐπιτυγχάνεται, ματαιώνεται, γίνεται ἀδιάφορο. Προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀναζήτηση τοῦ πατέρα εἶναι ἡ παράβαση τοῦ νόμου, ἢ γνώση τῆς ἐνοχῆς γιὰ τὸν νεκρὸ πατέρα, τὸν συμβολικὸ πατέρα. Ἐτσι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ διηγήματος διαγράφεται ἕνας ἀρνητικός χῶρος. Ὁ χῶρος τῆς ἀπουσίας τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, ὁ χῶρος τοῦ συμβολικοῦ, τοῦ νεκροῦ πατέρα: ὅταν τὰ παιδιά παίζουν ἄγρια παιχνίδια οὐδέστερν στήν αὐλή, ὅταν παραβαίνουν τὸ νόμο καί κινοῦν γιὰ τὴ φανταστικὴ τους πε-

να ζωριζω • και γραμμαρα ζωριζω

ριπέτεια. 'Ο χώρος αυτός είναι χώρος τής χαράς, και υπάρχει χάρη στο παιχνίδι του νόμου και τής καταπάτησής του: είναι όμως ταυτόχρονα και ο χώρος του τρόμου, τής ένοχής: «'Ο Λέων φοβόταν μήπως συναντήσουμε τον πάτερ Μπάτλερ ή κανέναν άλλο του σχολείου» όμως ο Μαχόνου ρώτησε, και πολύ σωστά, τί δουλειά είχε ο πάτερ Μπάτλερ στον Περιστεριώνα» (σ. 26 του ελληνικού). 'Η συνάντηση πού φοβούνται τά παιδιά είναι ή συνάντηση μέ τον πατέρα στην ανάζητηση του πατέρα, και ή παραδοξολογία αυτή επιτρέπει τό παιχνίδι τους, είναι ο κανόνας του παιχνιδιού τους. Τό χώρο του φόβου τόν καταλαμβάνει μιά άλλη συνάντηση, μέ ένα γέρο μέ μάτια πράσινα (αυτά πού ο άφηγητής μάταια ψάχνει νά βρει στους ναυτικούς του ποταμού), μέ κενά ανάμεσα στά κίτρινα δόντια, μέ τόν ιδεοληπτικό του μονόλογο. 'Ο γέρος περπατεί μέ μπαστούνι, ανατριχιά, μιλά για τά βιβλία του Walter Scott, άπομακρύνεται για μιά πράξη πού δέν περιγράφεται, και στη συνέχεια ξαναπιάνει τόν ιδεοληπτικό του μονόλογο μέ τίς επαναλαμβανόμενες φράσεις, αυτή τή φορά για τό πόσο εύχαριστιέται νά μαστιγώνει μικρά παιδιά. 'Η θρησκευτική ακολουθία τής περιπέτειας τών δύο παιδιών θά έπρεπε νά είναι ή έξής: 'Εντολή, παράβαση έντολής, άπαγορευμένη ήδονή, ένοχή και μετάνοια. 'Η ακολουθία υπάρχει, αλλά τό αντίκειμενό της έχει ύποστει μετατοπίσεις, τό διήγημα έχει άδειάσει τό νόημα τής συμβολικής διαδρομής προς τό Άγιο πνεύμα. 'Η ένοχή και ή μετάνοια έρχονται μετά τή συνάντηση μέ τόν όμοφυλόφιλο παιδραστή γέρο, αλλά άποδέχτης τους, αντίκειμενό τους, είναι ο φίλος του άφηγητή, ο Μαχόνου: «'Ετρεξε σάν νά μου έφερνε βοήθεια. Καί μετανόησα γιατί στό βάθος τής καρδιάς μου τόν είχα πάντοτε περιφρονήσει λίγο» (σ. 32 του ελληνικού, μετάφραση δική μου). Σταματώ εδώ, μέ τή γεύση τής συγκλονιστικής αυτής ιστορίας. Μιά σωστή, έπαρκής ανάλυση του διηγήματος θά μάς ξεμαύριζε ανεπίστρεπτα από τά ήδη δοκιμασμένα όρια μιάς βιβλιοκριτικής. Στόχος μου ήταν νά δείξω τά ίχνη τής συμβολικής

κίνησης του κειμένου μέσα στη σκηνοθεσία του συμβολικού πατέρα, τή διάθλαση του φωτός στο ρευστό υλικό τής άφήγησης, τό παιχνίδι τής σκιής. Σκοπός μου έξάλλου ήταν και νά μιλήσω, νά άποτινάξω, έστω και άδέξια, τή μουσειακή ιεροτελεστία τής έπικαιρότητας πού θέλει τά κείμενά της (κλασικά ή πρωτοποριακά), χωρίς πόθο, άσώματα.

Δύο κουβέντες για τή μετάφραση (πού εμφανίζεται εδώ για δεύτερη φορά, επανέκδοση τής παλαιάς του Γαλαζία). 'Ορισμένες παραβιάσεις του πρωτοτύπου μου φάνηκαν άκατανόητες και άδικαιολόγητες, ιδίως σε σημεία όπου κατάφωρα φαλκιδεύεται ή μεταφορική ύπόσταση του κειμένου. Παράδειγμα ή άκόλουθη περίπτωση: Στο άγγλικό κείμενο, ή 'Εβελιν αρχίζει ως έξής: «She sat at the window watching the evening invade the avenue» (σ. 36). Καί ή μετάφραση: «Καθόταν τώρα μπροστά στο παράθυρο παρακολουθώντας τή νύχτα πού άπλώνόταν σιγά-σιγά σ' όλη τή λεωφόρο.» Τό μεγάλο λάθος, πού παραμορφώνει τή μεταφορά, άρα και τό ύφος, του Τζους, είναι ή μεταμόρφωση του invade σε «άπλώνόταν σιγά-σιγά». Invade σημαίνει εισβάλλω. Τό evening, έξάλλου, δέν είναι νύχτα, αλλά βράδυ.

'Επίσης ανεξήγητη και ή άφθονία λαθών πού δέν υπηρετούν καμιά μεταφραστική σκοπιμότητα. Μερικά παραδείγματα στην τύχη: Στη σελίδα 30 (του ελληνικού). «... κάτι μεγάλες τρύπες έχασκαν μέσα στο στόμα του, ανάμεσα στα δόντια». Στο άγγλικό, τά δόντια είναι κίτρινα. Στην ίδια σελίδα: «... και άναρωτιόμουν γιατί ανατριχίασα μιά δυό φορές καθώς μάς κυττούσε, σάν κάτι νά φοβήθηκα ή σάν νά κρύωνα». Στο πρωτότυπο δέν ανατριχιάζει ο άφηγητής, αλλά ο γέρος: «... και άναρωτιόμουν γιατί ανατριχίασε μιά δυό φορές, σάν κάτι νά φοβήθηκα ή σάν νά κρύωνε». Τό «καθώς μάς κοιτούσε» δέν υπάρχει. Στη σελίδα 31: «'Αναρωτιόμουν αν έπρεπε νά φύγομε...». Τό άγγλικό είναι σε πρώτο πρόσωπο: «'Αναρωτιόμουν αν έπρεπε νά φύγω...» Στη σελίδα 32, στο τέλος του διηγήματος, ή μετάφραση είναι μάλλον κωμική:

«Χρειάστηκε νά ξαναφωνάξω για νά γυρίσει ο Μαχόνου νά με δει και νά μου άπαντήσει μ' ένα S.O.S.». Τό άγγλικό λέει: «...before Mahony saw me and halloooed in answer». 'Ο Μαχόνου άπλώς άνταποδίδει τήν προσφώνηση του άφηγητή μέ ένα «hallo». Στη συνέχεια: «'Ετρεξε χαμογελώντας, φέρνοντάς μου βοήθεια και συμπαράσταση...». Τό άγγλικό λέει: «'Ετρεξε σάν νά μου έφερνε βοήθεια», ή «έτρεξε θά 'λεγες για νά μου φέρε βοήθεια». Τό «χαμογελώντας» δέν υπάρχει καθόλου. Καί είναι σημαντικό ο διαφορούμενος τόνος του άγγλικού, έφόσον ο Μαχόνου, σε αντίθεση μέ τόν άφηγητή, παρουσιάζεται άτάραχος, άμέτοχος στην περιπέτεια μέ τόν παιδραστή, και άνυποψίαστος για τήν ταραχή του φίλου του. Στη σελίδα 206 του ελληνικού: «Παρακολούθησε μισοκοιμισμένος τίς νιφάδες, άσημένιες ή όλόασπρες, πού έπεφταν κάθετα μπρός απ' τό φώς του φαναριού». Στο πρωτότυπο, (σ. 223) οι νιφάδες είναι «silver and dark», δηλαδή άσημένιες και σκατενές και πέφτουν «obliquely», πλάγια. Νομίζω πώς ή μετάφραση θά κέρδιζε αρκετά, σε ακρίβεια και σε χάρη, από μιά προσεκτική άναθεώρηση.

Σταματώ εδώ. 'Ομολογώ έξάλλου ότι δέν έψαξα έξαντλητικά για λάθη σε όλα τά διηγήματα. 'Ο ρόλος είναι άχαρος και πληκτικός.

'Αργύρης Φωτεινός

1. 'Ο συμβολικός πατέρας δέν είναι ο πραγματικός μήτε ο φαντασιακός πατέρας, αλλά αντιοιχεί στον μυθικό συμβολικό πατέρα του Totém και ταμπού. 'Οπως σημειώνει ο Λακάν, ο Φρόντ άναγκάστηκε από τίς άπαιτήσεις τής θεωρίας του νά συνδέσει τό φάντασμα του σημαίνοντος του Πατέρα, ως δημιουργού του Νόμου, μέ τό θάνατο ή μάλλον μέ τό φόνο του Πατέρα, άποδειχοντας έτσι πώς, εάν ο φόνος αυτός είναι ή καρπερή στιγμή του χρόνου μέσω του όποιου τό ύποκειμενο προσδέεται διά ζωής στο Νόμο, ο συμβολικός Πατέρας, στο βαθμό πού σημαίνει τό Νόμο, είναι στην πραγματικότητα ο νεκρός Πατέρας.

2. 'Αναφέρεται πώς ο ίδιος ο Τζους έπεσήμανε τήν «παράλυση» ως κοινό «θέμα» τών διηγημάτων. 'Ο Tindall συμπληρώνει: «Τό ήθικό κέντρο τών Δουβλινέζων, ώστόσο, δέν είναι μόνο ή παράλυση, αλλά ή άποκάλυψη τής παράλυσης στα θέματά της». Βλ. William York Tindall, "A Reader's Guide to James Joyce", Thames and Hudson, London, 1970, σ. 4.

3. Στην έκδοση James Joyce, "Dubliners", The Modern Library, New York, 1969.

τα ζωρίζω • και γραμμα

Γκουστάβ Φλωμπέρ, 'Ο Πειρασμός του 'Αγίου 'Αντωνίου Μετάφραση Κώστα Βάρναλη 'Επιμέλεια Φραγκίσκη 'Αμπατζοπούλου, 'Ηριδανός 1977, σσ. 211.

'Ο Κώστας Βάρναλης μεταφραστής του Φλωμπέρ: βιβλιογραφική πληροφορία πού συνήθως δέν αναφερόταν ούτε είχε αξιοποιηθεί στις μελέτες για τό έργο του Βάρναλη. Πρόκειται για τή μετάφραση πού δημοσιεύτηκε τό 1914 στην *Λογοτεχνική Βιβλιοθήκη Φέξη*. 'Ο 'Ηριδανός, στό πλαίσιο μίας σοβαρής προσπάθειας νά παρουσιάσει στό έλληνικό κοινό τά κυριότερα ξένα λογοτεχνικά έργα, ξαναδημοσιεύει τήν ξεχασμένη μετάφραση του *Πειρασμού του 'Αγίου 'Αντωνίου*. 'Η σειρά αυτή τής ξένης λογοτεχνίας έχει προϋποθέσεις πού έγγυώνται τή λειτουργικότητα στην όποία σκοπεύει: καλαίσθητη όμοιομορφία των τόμων, συντελεστής για τόν έθισμό του κοινού σέ ένα είδος και για τήν εξασφάλιση κάποιας συνέχειας στην ανάγνωση, εισαγωγές, σημειώσεις και σχόλια, εικονογράφηση και τέλος μεταφράσεις καμωμένες συχνά από γνωστούς 'Ελληνες λογοτέχνες, φτιάχνουν ένα σύνολο πού έλκύει και μοιάζει εύθυσ έξαρχής εύχρηστο, βασικός παράγοντας για νά αποκτάει χρησιμότητα ή λογοτεχνία.

Οι μεταφράσεις από γνωστούς λογοτέχνες (π.χ. Α. Φραγκιά, 'Αλ. Κοτζιά, Σ. Τσίρκα ή όπως αυτή του Κ. Βάρναλη), δέν μπορούν φυσικά νά αντιμετωπιστούν με τούς όρους πού εξετάζουμε μιά τρέχουσα επαγγελματική μετάφραση.

'Όταν κάποιος λογοτέχνης καταπιάνεται με τήν απόδοση στα ελληνικά ενός λογοτεχνήματος, ή έπιλογή του έχει όπωσδήποτε σχέση με κάποιες συναισθηματικές, αισθητικές ή ιδεολογικές αντίστοιχίες και συγγένειες με τόν μεταφραζόμενο συγγραφέα. Μιά μετάφραση αποτελεί συχνά ένα ισότιμο με τό πρωτότυπο έργο συστατικό στοιχείο τής πορείας ενός λογοτέχνη. Μπορούμε, σέ όρισμένες περιπτώσεις, νά φτάσουμε μέχρι τήν παρατήρηση ότι μιά μετάφραση πού πάνω της κόπιασε ένας δημιουργός εκφράζει καθαρότερα κάποιες προσδοκίες, πρότυπα και άπωθσεις του. Πέραν τούτου, άς μη ξεχνάμε πώς οι μεταφράσεις υπάγονται τελικά στον οργανισμό εκείνο των προϊόντων πού συγκροτούν τήν έθνική γραμματολογία, καθώς είναι παράγωγα μίας πνευματικής κίνησης καθόλου τυχαίας: όρισμένες μάλιστα μεταφράσεις είναι καθοριστικές για τήν αυτόχθονη πνευματική ζωή, είτε για λογοτεχνία πρόκειται είτε για έπιστήμη. 'Όταν, π.χ. κείμενα έπιστημονικά μεταφράζονται από έπιστήμονες του αντίστοιχου κλάδου, ή μετάφραση συμμετέχει—μέχρι και άποφασιστικά—στή διαδικασία παραγωγής ιδεών, έννοιών, όρων, στό έμπλουτισμό και τό πλάσιμο, τελικά, τής ίδιας τής νλώσας.

Θά έλεγα λοιπόν, ότι δέν είναι πάντοτε δικαιολογημένη, για τή λογική μίας έκδοτικής ένότητας, ή όμοιομορφη παράταξη δύο κατηγοριών μεταφράσεων: στή συγκεκριμένη περίπτωση των δύο τόμων του Φλωμπέρ: του *Πειρασμού του 'Αγίου 'Αντωνίου* σέ μετάφραση Κ. Βάρναλη και των *Τριών Διηγημάτων* σέ μετάφραση 'Ολγας Α. Δαμάνη ('Ηριδανός 1977, σσ 186). Φυσικά, έκτός και άν ή «επαγγελματική» μετάφραση είναι άψογη, πράγμα πού κάθε άλλο παρά συμβαίνει με τήν άπόπειρα τής Δαμάνη.

'Όλα τούτα τά λέμε διότι μάς εκπλήσσει τό γεγονός ότι ό *Πειρασμός του 'Αγίου 'Αντωνίου* σέ μετάφραση του Βάρναλη ένώ έτυχε έπιμέλειας, και μάλιστα μίας φιλόλογου πού μάς έχει δείξει πώς κατέχει τά λογοτεχνικά πράγματα, στα τόσα κείμενα κριτικών πού πρόσθεσε για νά πλαισιώσει τόν Φλωμπέρ—κείμενα σημαντικά και χρήσιμα—δέν έκρινε άναγκαία μιά σελίδα ή έστω μιά άράδα για νά μάς μιλήσει ή νά μάς κατατοπίσει βιβλιογραφικά και ιστορικά για τή μετάφραση του Κώστα Βάρναλη. 'Η έπιμέλητρια δημοσιεύει σέ παράρτημα μιά άνθολογία 'Αλλων κριτικών (Φουκώ,

Π. Βαλλερού, Β. Μπρομπέρ, Μ. Λεκυέ, Μ. Ρομπέρ και Α. 'Ανταμόθ), άποσπάσματα τής άλληλογραφίας του Φλωμπέρ πού σχετίζονται με τόν *Πειρασμό του 'Αγίου 'Αντωνίου*, χρονολογικό πίνακα και σημειώσεις, ξεχνάει όμως νά αναγράψει σέ μιά γωνιά τή χρονολογία τής α' έκδοσης τής βαρναλικής μετάφρασης.

'Ο Βάρναλης, λοιπόν, μεταφράζει Φλωμπέρ πριν άκόμη φύγει για σπουδές στό Παρίσι (1919). 'Ετσι, εύτυχώς, και τεχνικά άποκλείεται ό άπλουστευτικός μηχανισμός των έπιρροών. Οι φλωμπεριανές του συγκινήσεις είναι βέβαια μιά άποχρωση των τότε ιδεολογικών των κατευθύνσεων, οι όποιες σά φάση, τόσο φτωχικά βαφτίστηκαν από τήν ιδιαίτερα προχειρόλογη βαρναλολογία, «διονυσιασμός». Ξεκινώντας με τέτοιες νύξεις, γίνεται συναρπαστικό τό έρώτημα γιατί ό Βάρναλης διάλεξε αυτότό τόσο περίεργο κείμενο του Φλωμπέρ. 'Αν δέ οι άπαντήσεις στοιχειοθετηθούν από ένα φιλόλογο-έπιμελητή έκδοσης, άνοιγουν διόδους και για μιά άλλη ανάγνωση του Φλωμπέρ. 'Όταν έχουμε στα χέρια μας έτοιμες «ύποθέσεις έργασίας» και τίς προσπερνάμε, πώς μετά θά ένσωματώσουμε και θά χρησιμοποιήσουμε για λογαριασμό μας τούς Μπάρτ και Φουκώ;

'Εκτός από τό προσέρασμα του Βάρναλη ό όποιος θέει ζήτημα συνθετότερο και άπαιτεί ένασχόληση τήν όποία, είναι άλήθεια, δέν μπορεί πρακτικά νά έξασφαλίσει ό όποιοσδήποτε έκδοτικός όικος, είναι κρίμα πού δέν γνοιαζόμαστε και για πράγματα άπλουστάτα και εύκολα. Δηλαδή, είναι κρίμα, όταν ζούμε σέ περίοδο των ολόγκαν ή τής ειλκρινούς έννοιαι για τήν ιστορική αύτογνωσία νά ξεχνάμε νά δώσουμε στή διάθεση του κοινού τά πρώτα εκείνα στοιχεία πού νά του θυμίζουν έστω ότι ό Φλωμπέρ στα ελληνικά δέν είναι πεφταστέρι του 'Ηριδανού. Νομίζω πώς έχει κάποια σημασία νά γνωρίζουμε ότι και τά *Τρία Διηγήματα* είχαν κυκλοφορήσει σέ μετάφραση Γεωργίου Πράτσικα από τόν Βασιλείου, όπως έπίσης ότι και άλλα έργα του Φλωμπέρ υπάρχουν στα ελληνικά (π.χ. *'Η Μαντάμ Μποβαρύ* σέ μετάφραση Ν. Σαρλή, *'Η Σαλαμπώ* σέ μετάφραση Γ. Βλαστού, *'Η Αίσθηματική 'Αγωγή* σέ μετάφραση Παν. Μουλλά). Φοβάμαι πώς ή μεταφράστρια των *Τριών Διηγημάτων* δέν χρησιμοποίησε τόν Πράτσικα ό όποιος κάποτε διαβάστηκε άρκετά, άφού κυκλοφόρησε σέ περισσότερες από μιά εκδόσεις. Ξεκινάει κανείς με κάποια

τα γυμνάζω • και γραμμάτια γυμνάζω

«άνασφάλεια» τήν ανάγνωση και δέν παραδίνεται στό κείμενο όταν ύποψιάζεται πώς μερικοί φτιάχνοντας αυτά τά βιβλία είτε άγνωστον πράγματα πού θά διευκόλυναν και θά διασφάλιζαν ποιητικά τή δουλειά τους είτε τά χρησιμοποιοῦν άλλα τά θεωροῦν άποκρυπτά. Καί πώς νά γευτεῖς λογοτεχνικό κείμενο μέ βλέμμα άστυνομικό...

Ἡ ανάγνωση τῆς λογοτεχνίας άπό μετάφραση ξεκινάει και θά πρέπει νά ξεκινάει μέ παρόμοια «ψυχολογικά έμπόδια» όταν ἡ μετάφραση δέν εἶναι δημιουργική άπόπειρα, δέν εἶναι «μεταγραφή». Ὁ Ἡριδανός εχοντας ἤδη δημοσιεύσει μεταφράσεις πολύ ὕψηλης ποιότητας (ό Μ. Προύστ τοῦ Παύλου Ζάννα θά πρέπει νά θεωρεῖται γεγονός τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς παραγωγῆς), άν στό ἔξῃς άποκλείσει ὀρισμένα κείμενα πού μεταφράζονται μέ σκοπό μόνο τή συμπλήρωση τίτλων τῆς λογοτεχνικῆς του βιβλιοθήκης, και έντεινοντες τήν έκδοτική του προσπάθεια πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς λογοτεχνικῆς μετάφρασης, θά συμβάλει και στήν καλλιέργεια τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας.

Μαρίονα Δήσσα

Μάρξ – Ἐνγκελς, «Κείμενα γιά τήν λογοτεχνία και τήν τέχνη». Ἐπιλογή-παρουσίαση Carlo Salinari.

Ἐξάντας, 1976, σσ. 191.

Ἴσως λίγο καθυστερημένα, σέ σχέση μέ τό χρόνο έκδοσης (Ἰανουάριος 1976), άναφερόμαστε στόν τόμο ὅπου εἶναι άνθολογημένα τά κείμενα τῶν Μάρξ – Ἐνγκελς πού σχετίζονται μέ τά προβλήματα λογοτεχνίας και τέχνης. Φυσικά, ὅσον άφορᾷ τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου δέν τίθεται θέμα επικαιρότητας. Ὑπάρχει καθυστέρηση μόνο ὡς πρὸς τήν ἐπισήμανση ενός τόμου πού πρέπει νά θεωρηθεῖ βασικό «έγχειρίδιο»-ὁδηγός γιά ὅσους προτίθενται νά μελετήσουν τά καλλιτεχνικά φαινόμενα μέ τήν ἐπιστημονική μέθοδο τοῦ ἱστορικοῦ ὕψιμου. Καί τέτοιοι άνθρωποι και ὀρ-

γανισμοί θέλουν νά ὑπάρχουν, και ἔχουν προηγούμενο στόν τόπο μας. Ἐτσι, ἄλλωστε, ἔχουν κυκλοφορήσει στό παρελθόν μελέτες γιά τήν τέχνη πού έντάσσονται στό χώρο τῆς μαρξιστικῆς προβληματικῆς ένδεικτικά άναφέρω τά πιά γνωστά: κείμενα τοῦ Τρότσκι, τήν Ἀναγκαιότητα τῆς τέχνης» τοῦ Ε. Φισερ, ὀρισμένες μελέτες τοῦ Λούκατς. Κείμενα πού, είτε θέτουν θεωρητικά προβλήματα ὡς πρὸς τήν προσέγγιση τῶν καλλιτεχνικῶν φαινομένων και δημιουργημάτων, είτε εἶναι προβληματικά ὡς πρὸς τή θεωρητική τους θέση και άνάλυση. Συγκυριακές τάσεις, άτροφία αυτόχθονης θεωρητικῆς και «έφαρμοσμένης» παραγωγῆς στόν τομέα τῆς τέχνης, και άλλα καλά και άποσπασματικά, θά δικαιολογοῦσαν θαρρῶ τήν κοινότητα ὅτι τά κείμενα αυτά τῶν Μάρξ και Ἐνγκελς μποροῦν νά συμβάλουν σ' ἕναν αὐστηρότερο προβληματισμό και νά σταθοῦν άφετηρία γιά ἐπανεξέταση και μία δευτερεύουσα άνάγνωση ὅσων στό μεταξύ τόσο «χρησιμοποιεῖθκαν» άπό προσδευτικούς διανοούμενους σέ συζητήσεις γιά τό μυθιστόρημα, τήν κοινωνιολογία τῆς τέχνης κ.ά. Δέν πρόκειται δηλαδή γιά προσήλωσή στοῦς «θεῖους πατριάρχες», κατηγορία πού ὅλο και συχνότερα προφέρεται όταν κάποιοι ἐπιμένουν νά παραθέτουν Μάρξ, Ἐνγκελς, Λένιν...

Ἄπλως οἱ πρόχειρες αυτές σκέψεις γεννήθηκαν άπό τό ξεφύλλισμα τῆς ἴδιας τῆς άνθολογίας τοῦ Ἰταλοῦ C. Salinari. Ὁ Salinari, πολύ ὀρθά, κατευθύνεται στήν ἐπιλογή και ὀργάνωση τῆς ὕλης μέ κριτήριο τήν άπόδοση και άνάδειξη ἐκείνων τῶν έννοιῶν και ἀναλύσεων τῶν Μάρξ – Ἐνγκελς πού θά παρουσιάσουν στόν άναγνώστη καταρχήν τήν ὕλιστική αντίληψη τῆς ἱστορίας –άρα και τῆς τέχνης και αὐτοῦ πού ἀποκαλοῦμε «αἰσθητική». Ἐτσι, στό πρώτο μέρος τῆς άνθολογίας του παραθετεῖ άποσπάσματα γνωστῶν ἔργων, π.χ. άπό τήν «Κριτική τῆς Πολιτικῆς οικονομίας», τή «Γερμανική Ἰδεολογία», τόν «Λουδοβίκο Φόουερμαχ», τό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» κλπ. Ἀκολουθοῦν ὅσα κείμενα άναφέρονται ἄμεσα στήν καλλιτεχνική δημιουργία, τήν «ποιητική τοῦ ρεαλισμοῦ», ὅπως εὔστοχα τά χαρακτηρίζει ὁ Salinari. Τά ἴδια αυτά κείμενα τοῦ Δεύτερου μέρους εἶναι ἕνα δείγμα κριτικῆς μεθόδου ἐφαρμοσμένης σέ ἐπιμέρους ἔργα. Τό τρίτο τμήμα παρουσιάζει κείμενα πού μιλοῦν γιά τή θέση τοῦ καλλι-

τέχνη στήν καπιταλιστική κοινωνία και στή διαδικασία παραγωγῆς. Τά τρία αυτά ἐπίπεδα πού άναφέραμε παραπάνω, τά ὅποια σέ μία συλλογή πού τιτλοφορεῖται «Κείμενα γιά τήν λογοτεχνία και τήν τέχνη» ἔχουν, μέ πρωτοβουλία τοῦ ἐπιμελητῆ, τήν ἴδια περίπου βαρύτητα και ἔκταση, συνιστοῦν, νομίζω, ἕναν καταρχήν ὀρθότατο δείκτη προσανατολισμοῦ γιά τήν ἐπιστημονική αντιμετώπιση τοῦ καλλιτεχνικοῦ φαινομένου και τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς. Ἐχει γίνει πλέον κοινοτυπία νά διαπιστώνουμε τήν «άντανάκλαση τῆς πραγματικότητας σ' ἕνα ἔργο τέχνης», αλλά συνήθως ξεχνάμε πώς δέν φτάνει νά παρατηροῦμε αὐτή τήν πραγματικότητα ἐμπειρικά και νά τσιμπάμε ὅτι ἀπ' αὐτήν μᾶς βοηθεῖ νά ἐρμηνεύσουμε τό ἔργο. Ἄν δέν κατανοήσουμε αὐτή τήν «πραγματικότητα» στήν ἱστορική τῆς διάστασης και μέ μέθοδο ἐπιστημονική, τό καλλιτεχνικό ἔργο –προϊόν ἄλλωστε τῆς ἴδιας– θά παραμένει είτε αἰσθητική μοναδικότητα είτε καθόψεφτης τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

Μ. Δ

Ἐ Μαγιακόβσκη και τό ρωσικό πρωτοποριακό θέατρο
τοῦ Ἀτζελο Μαρία Ριπελλίνο
Μετάφραση Ἄρη Ἀλεξάνδρου,
σειρά «Θεατρικές Δοκιμές», ἐπι-
μελητής σειράς Νικηφόρος Πα-
πανδρέου. Ἐκδόσεις Κέδρος,
Ἀθήνα 1977, σσ. 373.

Ἡ μελέτη τοῦ Ριπελλίνο ἀποτελεῖ μία ἐξονυχιστική ἀνάλυση τῆς θεατρικῆς προσφοράς τοῦ Βλαδὶμιρου Μαγιακόβσκη και τῆς σκηνικῆς τύχης τῶν ἔργων του.

Τέλειος γνώστης τῶν ρωσικῶν πηγῶν, ὁ συγγραφέας δέν περιορίζεται στό θέατρο τοῦ Μαγιακόβσκη, αλλά τό συσχετίζει μέ τή συνολική του μαχητική δραστηριότητα: ποιήματα, ὁμιλίες, σενάρια, σχέδια, ἀφίσες κ.λπ.

Ταυτόχρονα, έντάσσει αὐτή τή δραστηριότητα στό λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό ἀνανεωτικό κίνημα πού ἀνθῆσαν λίγο πρὶν ἀπό τήν ἐπανάσταση και, κυρίως, στή δεκαετία πού ἀκολοῦθησε, τότε πού τό ἐπανάστα-

και γραμματα μωρίζω • και γραμμα

τικό περιεχόμενο συνδυάζονταν με τις επαναστατικές μορφές. Έτσι, στη μελέτη αυτή δεν ζωντανεύει μόνο η ανεπανόληπτη προσωπικότητα του Μαγιακόβσκι, αλλά μία ολόκληρη εποχή.

Ίσως ποτέ άλλοτε δεν παρατηρήθηκε παρόμοιος πυρετός αναζητήσεων, μία τέτοια δεκτικότητα απέναντι στις πιά τολμηρές δημιουργίες, μία τόσο ριζοσπαστική ποιητική έκφραση των ιδανικών μιάς νέας κοινωνίας. Ο φουτουρισμός, ο κονστρουκτιβισμός και τὰ άλλα πρωτοποριακά κινήματα, οι μορφές του Χλέμπνικοβ, του Παστερνάκ, του Σαγκάλ, του Μέγερχολντ και του Αϊζενστάιν συνθέτουν ένα πολύχρωμο πίνακα, τὸ σημαντικότερο ίσως κεφάλαιο στὴν ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς πρωτοπορίας, ἕνα κεφάλαιο πού διατηρεῖ πάντα ἀκέραια τὴν ἐπικαιρότητά του.

Ὁ συγγραφέας γεννήθηκε στὸ Παλέρμο τὸ 1923. Εἶναι καθηγητὴς τῆς ρωσικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης. Ἀνάμεσα στὰ βιβλία του καὶ ἡ θεατρολογικὴ μελέτη «Εὐρημα καὶ ψυχὴ: δάσκαλοι τῆς σκηνοθεσίας στὸ ρωσικὸ θέατρο τοῦ 20οῦ αἰώνα».

E.X-E.

Χρίστου Ζαφείρη, Τὸ μονοτονικό σύστημα ἀναγκαιότητα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας
Ἐκδόσεις Ἐγνατία, σειρά «Σύγχρονη Προβληματική», Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 104.

Βιβλίο φροντισμένο καὶ χρήσιμο, καλογραμμένο καὶ τεκμηριωμένο. Ὑπερασπίζεται καὶ προτείνει τὴν ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ, παρουσιάζοντας τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὸν καιρὸ πού πρωτοεμφανίζεται ὡς σήμερα, καθὼς καὶ τοὺς κανόνες τοῦ συστήματος. Ἀκολουθοῦν «μαρτυρίες»: κείμενα ἀπὸ τὸν μακρόχρονο δημοτικιστικὸ ἀγώνα, πού περιέχει καὶ τὸ αἷμα τῆς τονικῆς ἀπλοποίησης. Μὲ λίγα λόγια τὸ βιβλίο θίγοντας τὸ πρόβλημα ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς του, ἀκόμη καὶ τὴν οικονομικὴ (στὴν τυπογραφία) θέλει νὰ ἀποδείξει τὴ χρησιμότητα τῆς τόνικης μεταρρύθμισης.

Θὰ ἤθελα νὰ σταθῶ σὲ μιά πλευρά, τὴν ἰδεολογικὴ, πού, νομίζω, δὲν εἶναι πειστικὴ. Θεωρῶ ὑπερβολικὴ τὴ διατύπωση πὼς ἡ τονικὴ μεταρρύθμιση ἀποτελεῖ «κοινωνικὴ ἀλλαγὴ» καὶ μάλιστα «ἀπὸ τὶς κυριότερες στὴν Ἑλλάδα» (σ. 13). Ἡ ἔρμηνε στὴν ἔκθεση τῶν ἐπιχειρημάτων ἀφήνει νὰ πλανιέται στὸ βιβλίο μιά πίστη σὲ κάποιες μαγικὲς προοδευτικὲς ἰδιότητες, ἐγγενεῖς στὴ δημοτικὴ γλῶσσα. Καὶ αὐτὸ εἶναι λάθος. Γιά νὰ μπορεῖ νὰ ἐπικοινωνεῖ «ὁ ἐργάτης, ὁ γεωργός, ὁ μισθωτός, ὁ ἐπιχειρηματίας, ὁ διανοούμενος» (σ. 15) καθόλου δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀπλοποιηθεῖ ἡ ὀρθογραφία ἢ τὸ τονικὸ σύστημα. Ἀσκήση ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ βίας, μὲ τὴ γλῶσσα μπορεῖ νὰ γίνεῖ σὲ ὅποιαδήποτε γραμματικὴ. Ἡ δημοτικὴ, ὅπως καὶ κάθε γλῶσσα, μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ, καὶ χρησιμοποιεῖται ἤδη, μὲ τρόπο ἱερατικὸ ἔχοντας στόχο τὴν καταξίωση ἐκείνου πού γράφει καὶ ἀφαιρώντας ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη τὴν κριτικὴ δυνατότητα καθὼς τοῦ ὑποβάλλει τὴν κατωτερότητά του. Δηλαδή μὲ τρόπο ἀντιδραστικὸ. Ὁ ἀπλουστευτικὸς δῆμιος: δημοτικὴ-πρόοδος / καθαρεύουσα-ἀντίδραση, πού παραφθεῖρει τὴ σκέψη τῶν δημοτικιστῶν ἀπὸ τὸ 1920 περίπου, μπερεῖ σήμερα, καθὼς τὸ γλωσσικὸ τίθεται μὲ τελειῶς διαφορετικὸς ὅρους, νὰ λειτουργήσει παραπλανητικά. Ἀκόμα περισσότερο μάλιστα ὅταν μιλάει κανεὶς γιὰ «προοδευτικὸς ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων» (σελ. 13) —κοινωνικὴ ὁμάδα ἀπολύτως ἀκατανόητη—, μὲ ἀφορμὴ τὴ γλωσσικὴ τους τοποθέτηση. Μετατρέπει ἔτσι τὴν ἔννοια τοῦ προοδευτικοῦ σὲ μιά γλωσσικὴ συμπεριφορὰ χαρακτηριστικὴ τῆς κοινωνικῆς καὶ μορφωτικῆς ἀριστοκρατίας. Στὴν Ἑλλάδα τῶν τριάντα τελευταίων χρόνων, μόνον στὰ ψηλά κοινωνικὰ στρώματα τῆς κυρίαρχης τάξης καὶ μόνον στὸ ἀνώτερο στῶμα τῶν διανοούμενων συναντᾶμε μιά ὠραία, σωστὴ καὶ δίχως μείγματα δημοτικὴ. Ὑπάρχει πάντοτε σὲ κάθε κοινωνία ἕνας τρόπος νὰ μιλάει καὶ νὰ γράφει κανεὶς «ὠραία», δηλαδή μὲ τρόπο πού ἀποτελεῖ σημάδι κοινωνικῆς καὶ μορφωτικῆς διαφοροποίησης. Στὴν Ἑλλάδα τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, μὲ τὴ διγλωσσία ἀλλὰ καὶ τὴν ἀμορφωσιά πού ἐπικρατεῖ, σημάδι ψηλῆς κοινωνικῆς καὶ μορφωτικῆς ἀξίας, σφραγίδα ἀνωτερότητας δὲν εἶναι φυσικὰ ἢ προσπάθεια τοῦ μικροαστοῦ νὰ μιλήσει μὲ καθαρευουσιάνικες καταλήξεις, ἀλλὰ ἡ ἀνέση στὴ χρῆση μιάς ὠραίας, καθαρῆς ἀπὸ ἀδέξια μείγματα σεφερικῆς δημοτικῆς.

Ἄννα Φραγκουδάκη

Νεοελληνικά κείμενα γιὰ τὸ Γυμνάσιο

Τόμος πρῶτος, ἀπὸ ὁμάδα ἐργασίας Ἰνστιτούτου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἰδρυμα Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1977.

Μιά φωτισμένη προσπάθεια. Ἡ παρακάτω ὁμάδα ἐργασίας: Μαρία Βογιατζόγλου, Ἀλίκη Γαλλοπούλου, Δέσποινα Δετζώρτζη, Μαρία-Δώρα Δρακοπούλου, Λουίζα Καζολέα, Λίνα Κάσδαγλη, Νέλλη Κάσδαγλη, Εὐα Κεσίσογλου, Κατερίνα Παπαδημητρίου, Ἀλὸη Σιδέρη, Μαρία Χαλκιοπούλου, Ἡθὴ Χρυσοῦ, προσφέρει ἕνα πρότυπο ἀναγνωστικοῦ νεοελληνικῶν γιὰ τὸ Γυμνάσιο. Στὴν ἀθλιότητα τῶν ἀντιστοιχῶν βιβλίων τοῦ Γυμνασίου ἀντιπροτείνεται ἕνα εἶδος εἰσαγωγῆς στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

Τὰ προτερήματα εἶναι πολλὰ. Ἀντὶ γιὰ τυχαῖες ἐπιλογὲς κειμένων πού νὰ ἀντιστοιχοῦν στὴν ἡλικία τῶν μαθητῶν, ἐπιλέγονται κείμενα ἀπὸ μιά περίοδο συγκεκριμένη, 1880-1930, πού σωστὰ θεωρεῖται πιά κατάλληλη, καθὼς τὴ χαρακτηρίζει κυρίως ρεαλισμὸς. Ἡ εἰσαγωγὴ τοποθετεῖ μὲ τρόπο ἀπλό καὶ ἐπιστημονικὸ τὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ μέσα στὴν ἱστορία καὶ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα. Ἀπὸ παιδαγωγικὴ πλευρὰ, τὰ κείμενα ἀκολουθοῦν παρατηρήσεις καὶ ἐρωτήματα πού φωτίζουν τὸ ἔργο καὶ τὸ λογοτεχνικὸ, κυρίως ὑποβάλλουν τὴ μαθητικὴ ἐργασία καὶ ἐνθαρρύνουν στὴν ἀνάγνωση ἄλλων τοῦ ἔργου. Κάθε συγγραφέα ἀκολουθεῖ βιβλιογραφία τοῦ ἔργου του καὶ «βοηθημάτων»: βιβλίων καὶ ἄρθρων πάνω σ' αὐτό. Συγχρόνως πληροφοριακὸ ἐγχειρίδιο, διδακτικὸ ἐργαλεῖο καὶ εἰσαγωγὴ στὴ λογοτεχνία, τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ θετικὸ παράδειγμα καὶ φωτεινὴ ἐξάιρεση.

Ποιά εἶναι ἡ στάση τοῦ ΚΕΜΕ καὶ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας;

A.Φ.

Κάθε Σάββατο
κυκλοφορεῖ ἡ

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ
ὄργανο Σοσιαλιστικοῦ ἀγώνα καὶ προβληματισμοῦ